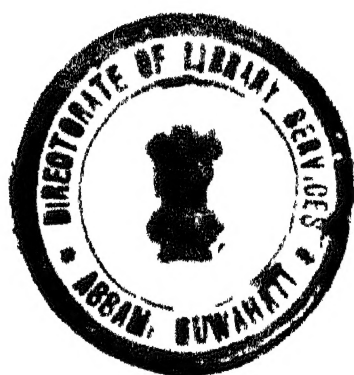

মন মাজুলীৰ ছায়া

শ্রীগুণীন বৰদলৈ

**Mon Majulir Chayan, a collection of modern short stories
by Shri Gunin Bordoloi, Dispur, Guwahati.**

প্রকাশক

অজ্যোতীয়া মাঝামাঝি দত্তবকরা

দত্তবকরা এণ্ড কোম্পানী

গুৱাহাটী-৭৮১০০১

প্রথম প্রকাশ

১৯৮৬

মূল্য ১৫'০০

উমা প্রেসেড মুদ্রিত

সূচীপত্ৰ

১। পোষ্টাৰ	১
২। পথৰ ক্লাস্তি	১২
৩। পুৰণি নাটৰ আখৰা	২৬
৪। লহনাস্ত	৩৯
৫। কৰুচ্যুত	৪৬
৬। নতুন জিপি	৫৮
৭। কুস্তীৰ	৭০
৮। ভিন্ন শিবিৰ	৮৪
৯। সিহঁত নপলায়	৯৪

পোষ্টাৰ

“কাইলৈ পুৱা

নতুন বেজি ওলাবনে ?

ক্লাভ অফ চেৰুবিব কোন পিনে ?

—কণী ভাসুকদাৰ

মুকুট ক’ত ?

মৈপীয়েক ভবাৰ পৰা কোনো উত্তৰ নেপাই ননীয়ে আকৌ
ভবাৰ সুধিলে, “কেলেই, সি অহা নাই ?” জোতা-মোজা মোৰ
খুলি খুলি তেওঁ আকৌ এবাৰ ভবালৈ চালে। আজনাৰ পৰা গামোচাখন
আনি ওচৰতে থৈ পাকঘৰলৈ বুলি ষাওঁতেই কৈ গ’ল—“আপো-
নাৰ অফিচৰ কামবোৰ কমাৰৰ হাজ বেন পাওঁ। অফিচত আনোও
কাম কৰে নহয়।” কিন্তু ডাঙৰ পুতেক মুকুট এতিয়া বাতি ৯
বজাতো আহি পালেহিনে নাই তাৰ উত্তৰ নেপালে। তাৰ মানে
সিও আজি-কালি গধূলি পলমকৈ ঘৰ সোমায়হিনে কি ? ঘৰ সোমো-
য়েই চকুৰ আগত নেদেখা ম’ৰা বা ছোৱালী এটাৰ কথা সোমায়টো
তেওঁৰ অভ্যাস হৈ পৰিছে। এনেদৰে সোধে আক। কিন্তু সাধাৰণতে
মাকৰ পৰা স্বধাৰ্থ উত্তৰ পোৱাত পলম নহয়, আজি তাৰ ব্যতি-
ক্ৰম কিয় ?

এবা, ঘৰখন প্ৰায়ে আজি-কালি তেওঁ অৱহেলা কৰাৰ নিচিনা
হৈছে। অফিচৰ কামবোৰ শেষ কৰি নহওঁকৈ তেওঁ এৰি আহিব
নোৱাৰে। কতকৈও অধিক, তেওঁৰেই মাকৰ অৱহেলাৰ পৰামৰ্শ

চুটি, ইনক্রিমেন্ট, প্রমোচনৰ কথাবোৰ এদিন পলম হলেও ভুক্ত-ভোগীৰ এবছৰমান লাগে, সেই কথা তেওঁ নিজেই বুজে। তাৰোপৰি সংঘৰ কামবোৰ আছে। আজি মূখ্যমন্ত্ৰীৰ ওচৰলৈ সঁজাতিদল যোৱা, কাইলৈ কোনো কৰ্মীৰ কাৰণে ওপৰ মহললৈ স্মাৰক পত্ৰ লেখা, পৰহিলৈ কাৰ্য্যনিৰ্বাহক সমিতিত পাছ কৰাব লগা প্ৰস্তাববোৰ আগদিনাই খচৰা কৰি ৰখা। দৰমহা আয়োগৰ প্ৰতিবেদন লেখিবলৈ নানা ধৰণৰ কিতাপ-কাগজ গোটাই নোট লেখা ইত্যাদি কামবোৰ সদায় লাগিয়েই আছে। ঘৰ পাওঁতে ৰাতি সাত-আঠমান বাজেই। 'মাজে-মাজে ঘৰলৈও আনি কৰিব লাগে, অফিচৰ কামো, সংঘৰ কামো। মাক আৰু লৰা-ছোৱালীঠতৰ কাৰণে ই এটা পৰিচিত পৰিবেশ। মাত্ৰ সৰু ছোৱালীজনীয়ে ভাবে তাইক মাটটৰনীয়ে কৰিবলৈ দিয়া দি দেউতাককো বোধহয় হমবৰ্ক দিছে। "মা, দেউতাৰ হমবৰ্ক আছে। মোৰ হমবৰ্ক আৰু দেউতাই ক'ত চাব?" মাকে জানে দেউতাকৰ ব্যস্ততাৰ কথা, তথাপি এই ব্যস্ত মানুহজনে সময়ৰ অপচয় নকৰি বুলি তেওঁৰ দৃঢ় বিশ্বাস। এয়া, মাক ল'ৰাটোক বহুৰৰ সকলো মাহতে দিন-ৰাতি কিয় সমান নহয় ৰুটিয়াকৈ বুজাই দি সৰু ছোৱালী-জনীক বান্ধবে কল খাই শিয়ালক কলৰ বাকলিবোৰ দলিয়াই দিয়া ইংৰাজী গল্পটো হয়তো বুজাই দিছে।

অভাৱপ্ৰস্তু সংসাৰখনলৈ তৰাৰ কি খাবণা কৰ নোৱাৰি। হয়তো ভাবে—অভাৱৰ মাজেদি হলেও সিহঁত ভাল হওক। বাগেকৰ দৰে অজ্ঞাত কৰ্মী হবলৈ শিকক। এদিন নিজৰ ভৰিত হিয় দি এসাজ খাবলৈ শিকিব। তেওঁলোকৰ নিজৰ জাক নহৰ—এই কথা কাহানি-বাই বুজি গৈছে। স্বামীয়ে তেওঁক কোৱামতে গোটেই সমাজ কৰছাটো সম্পূৰ্ণ সজনি নহলে বোলে এইবোৰ অভাৱ-অভিযোগ পাইশুভীয়া চেষ্টাৰে আঁতৰাব নোৱাৰি। গতিকে মানুহটোক এটো বোৰৰ কথা বিবত কথিবলৈ সৈ বিবত কৰি লাভ নাই। চলক একেইকৈ। "বাৰিয়ে কাৰোবাৰ পক্ষ টকা কেইটামান পথটুকৈ কানিৰ। চলক একেইকৈ বাৰ।"

এনেবোৰ অনুযোগ মাৰ্হৰ শেষত আছেই । মধ্যবিত্ত কেৰাণীৰ সংসাৰ । টকাৰ যোগাৰ নহলে বা যোগাৰ কৰিবলৈ পাহৰিলে তৰাই ওচৰৰ হাজৰিকানীৰ পৰা ১০।১৫ টকা ধাৰলৈ আনি এই জজালবোৰ মাৰে । কিন্তু হাজৰিকানীয়েনো এনেকৈ খুজিলেই টকা দিবলৈ ক'ত পায় ? তৰাই ভাবে দুয়োৰে চাকৰি গোন একে পৰ্য্যায়ৰে । অথচ আমাৰজনৰ দৰে সিমানকৈ গা-খাটনিও খাটিব নেলাগে । থাকেও আমাতকৈ ডালকৈ, খায়ো ডালকৈ । হুমাৰে বহেৰেকে গহনা-গছাও নতুনকৈ লোৱা দেখা যায় । “সোণ পূৰণা, আগৰে আছিল । তাৰে মাল্ল গঢ়নিখিনিতহে যি খৰচ পৰিছে ।” এয়া হাজৰিকানীৰ নিবিচৰা কৈফিয়ৎ ।

“জানো দেও !” বুলি কৈ থলেও ননীয়ে জানে মন্ত্ৰীৰ লগত মন্ত্ৰীৰ পাড়ীতে গৈ বাচ বা বেলৰ ভ্ৰমণ-বানচ বুলি মাৰে ৭-৭ টকা তেওঁৰ হাতেৰেই দি আহিছে । এই কথা জনাই জানে, নাজানে তৰাই । তৰাৰ হয়তো বিশ্বাস অসদুপায়ৰে উপাৰ্জন কৰা ধনেৰে ল'ৰা-ছোৱালীক খুৱাব পিচ্ছাৰ পাৰি, কিন্তু সু-শিক্ষাৰে মানুহ কৰিব নোৱাৰি । ঈশ্বৰে ছেনো ছল চাই পোটক ভোলে ননীৰ বিশ্বাস এইবোৰ মাল্ল ভিত্তিহীন সাক্ষ্যনা । শ্ৰেণী হিচাপে নিজৰ প্ৰাপ্যখিনি দাবী কৰি লব নোৱাৰিলে গোটেই মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীটো এইদৰে ওপঙি থাকি পাবিলে নিম্ন শ্ৰেণীটোক সামান্য হলেও শোষণ কৰি আক উন্নতিৰ আশাত ওপৰ শ্ৰেণীটোক ভোষামোদ কৰি কোনো বকম অভিজ্ঞ বজাই বখাব বাহিৰে আন উপায় নেথাকিব । নাও-জৰ শিৰলুৰ বোকা আক মূৰৰ ওপৰৰ প্ৰচণ্ড ব'দ লৈ ডাক পড়োৱা বাপেকক চাকৰিৰ বোসেদি 'ঠগি ঠগি' আখিক বজুলতাৰ আনন্দ হয়তো কিছু দিব পাৰি, কিন্তু দেশৰ সকলোবোৰ বাপেকক দিব নোৱাৰি । প্ৰকৃত প্ৰমেৰে তাৰ প্ৰাপ্যখিনি সি দাবী কৰিব আক আনকো দাবী কৰিবলৈ কৰ । সেয়ে জীৱন জোৰা সংগ্ৰামৰ ব্যৱহাৰে সি আহি উপনীত হৈছে জীৱনৰ বিহৰ সন্তোষত পৰাওঁত বহুৰ পিচত সি এদিন প্ৰাকৰিব পৰা বিলাস জয় ।

মুকুট আৰু মন্টুৱে বাপেকৰ দৰে অভাৱপ্ৰস্তু একোটা মধ্যবিত্ত জীৱন যাপন কৰিবলৈ লব। মুকুটৰ বন্ধুৱে দিল্লীত ভিটফেন কলেজৰ পৰা ওলাই আহি আই-এ-এছ, হব বুলি ছেনো তাক কৈছে। ক'ৰ পৰা ওলাই আহি কি হব মুকুটে কিন্তু কব নোৱাৰে।

প্ৰয়োজন ভিত্তিক নিম্নতম মজুৰী আমাৰ দাবী। দৰমহা আয়োগৰ প্ৰতিবেদন সোনকালে প্ৰকাশ কৰক। পট্টাৰবোৰ সকলো ঠাইতে ভালদৰে লগোৱা হলেনে নাই সি আকৌ এবাৰ ভাবি চালে। সজিয়াহে সি অফিচৰ পৰা ওলাইছে। তাৰ পৰা আহি ল'ৰাকেই-টামান লগত লৈ লগাই লগাই আহোতে বাতিয়েই হ'ল। আৰু বাকী থাকিল। এই পট্টাৰবোৰৰ পুৰুষতে দৰকাৰেই নাছিল। এই পট্টাৰবোৰতো বাটৰ জনতাৰ কাৰণে নহয়; আছিল তাৰ নিচিনা প্ৰেভুৱেট উপাধিধাৰীকে ধৰি শিক্ষিত মধ্যবিত্ত কেবাটাৱে প্ৰেণীৰ কাৰণে। তোমাৰ অভাৱবোৰ মই পট্টাৰৰ যোগেদিহে জনাই দিব লাগেনে ? লাগে। এই নিজীৱ আৰু ক্ষয়ক্ষু মধ্যবিত্তসকলে শিকিছে মাত্ৰ অভাৱবোৰ কেনেকৈ ঢাকি ৰাখিব লাগে।

আত্মসন্মান আৰু ক্ষয়ক্ষু আভিজাত্যকণ হেৰুৱাব ভয়ত এই প্ৰেণীৰ মানুহে নিশাৰ আন্ধাৰত লুকাই লুকাই বেষ্যলয়ত সোমোৱাৰ দৰে কাবুলীৰ দুৱাৰত হৃদ আঘাত কৰে নিজৰ অভাৱ পূৰাবলৈ। অথচ দাবী পূৰণ কৰিব লাগে বুলি কবলৈ এওঁলোকে লাজ পায়। কিন্তু জান প্ৰেণীৰ চৰণত নিজকে অৰ্পণ কৰোঁতে অলপো ক্ষুণ্ণবোধ নকৰে। ৰাজহুৱা, কিবা এটা কৰাৰ সাহস ইষ্টতক যোগাব লাগে, সেয়ে পট্টাৰ লাগে।

এই মাহত মন্টু, মুকুট আৰু মনমণিৰ জুলাৰ ফীজ আদিত নগদ ৪৫ টকা লাগে বুলি মাকে কৈছে। আজি পঞ্চমি দিবলৈ অহাৰ দৰে হেজাৰকৈ দিলে মন্টুইতক অসমীয়া জুলাত নিদি দিল্লীতো পঢ়াব পৰা গ'লহেঁওন।

—“বুজিছে, অভাৱ-অসুবিধা আছে সকলোৰে। আপোনাৰো আছে, মোৰো আছে। মাত্ৰ মাটোৰ কম বেছি; সেয়ে চাওক,

ষিটো কামত মোকো আপুনি উপকাৰ কৰা হল, আৰু ময়ো আপোনাক উপকাৰ কৰা হল । কি বেয়াটো হল চাওক । সকলোতে হৈছেই । মনে মনে আপোনাক কওঁ—ওপৰত সকলো ঠিক কৰি থৈছো, বাকী আপুনি লেখি দিলেই মই টকাটো মোৰ নামত লব পাৰো ।”

ৰাষ্ট্ৰায়ত্ত বেঙ্কৰ পৰা ৩ লাখকৈ উদ্যোগকৰণ খৰচ দৈ সেই বেংককে ঠগাৰ অভিসন্ধিৰে ঠিকাদাৰ নৰেন চৌধুৰী আহিছিল মোৰ ওচৰলৈ । তিনিজনকৈ মন্ত্ৰী আৰু দুজন ‘উচ্চ বিষয়া’ৰ পৰা দিনটোত তিনিবাৰ টেলিফোনৰ তাগাদা আৰু ধমকি শুনিব লগা হৈছিল ননীবাবুৱে ভদ্ৰলোকক মিছা হাস্যৰাণ কৰা বুজি । ননীবাবু অলৰ-অচৰ । নিয়ম মানি তেওঁ চলিবই । তেওঁৰ কথা, কোনোবাই পাবে যদি দিয়ক, ভীতি পুদৰ্শনলৈ ভয় কৰি বা অনুগ্ৰহৰ আশাত তেওঁ নিয়ম উলংঘা কৰিব নোৱাৰে ।

“আপুনি ৰাষ্ট্ৰায়ত্ত বেংকৰ পৰা খৰচ লৈছে । খৰচ টকা যাতে নিশ্চয়ীয়াকৈ পৰিশোধ হয় তাৰ কাৰণে আপুনি ঠিকাৰ টকা বেংকৰ ঘোৰোদিশে পাব । আপুনি পোনে পোনে লব নোৱাৰে । এই কথা আপুনি জানে । তেনেহলে মই কি কৰিম ?”

মোৰ ওচৰত সুবিধা নহল । নৰেন চৌধুৰী পলগৈ । ‘সুগন্ধ প্ৰতিনিধি’ৰ সম্পাদক কমল বৰপূজাৰী । ভবিষ্য পৰা মূৰলৈকে বন্দৰ পিন্ধে যদিও কংগ্ৰেছী নহয় বোলে । গল্প, পুৰাণ, চোকা সম্পাদকীয়ৰ যোগেদি চৰকাৰী শাসন-মন্ত্ৰৰ দুৰ্নীতি, মধ্যবিত্তৰ লোভানী আৰু ভ্ৰষ্টাৰী বখলিয়াই সমাজ-সচেতন লিখক বুজি এটা মহত্ত্ব নিজৰ এখন আসন আছতীয়াকৈ ৰাখিছে । মাজে মাজে মাল্ল, জেনিনৰ নাম উল্লেখ কৰি পৰম পুণতিশীল লিখকৰ শাৰীত নিজৰ ঠাই উলিয়াবৰ চেষ্টা কৰে । মানুহে কম মন্ত্ৰীসভা আৰু চৰকাৰী ওপৰমহলৰ বহু বিষয়াৰ লগত তেওঁৰ সম্পৰ্ক বৰ ভাল । বিভিন্ন ধৰণৰ নিৰ্বাচিত, শোষিত ঠিকাদাৰ মহলদাৰৰ উচিত দাবী লৈ এখেতক প্ৰায়ে সচিবালয়ৰ বাৰাণ্ডাত মূৰা-মূৰি কৰা দেখা যায় ;

অসিচৰ কেবাণী মহলত পুথমতে আহি কথাৰ চলতে কোন মজীৰ ঘৰত বা কোন সচিবৰ ঘৰত আহি আলহী হৈছে সেই কথা কবলৈ নেপাহৰে ।

“বুজিছে, চৌধুৰীয়ে আপোনাক আচল কথাটো কবলৈকে পাহৰিলে । অৱশ্যে আপোনাক প্ৰথম চিনাকিতে কয়নো কেনেকৈ ? মইহে বোলো একত্ৰাৰ লগত মোৰ চিনাকি আজিৰ নহয়, সেই কলেজীয়া দিনৰে । মোৰ ভালে কেইখন কিতাপ লিখোতে তেখেতৰ পৰা উল্লেখযোগ্য উৎসাহ নাই পোৱা বুলি কব নোৱাৰি । প্ৰাইজ আৰু লাইব্ৰেৰীলৈ বুলি প্ৰায় ২০০০ কিতাপ চৰকাৰৰ হতুৱাই কিনাৰ্হে তেখেতেই । মোৰো যাব লগা আছে তেওঁৰ ওচৰলৈ । চৰকাৰী আমোলাৰ বিশেষকৈ নিশ্চিন্থাপৰ জীৱন-নিৰ্বাহ আৰু জীৱন সংগ্ৰামৰ আলম লৈ আৰম্ভ কৰা মোৰ কিতাপখনৰ বিষয় লৈ আপোনাৰ লগত ভালেমান আলোচনা কৰিব লগা আছে । সঁচাকৈয়ে কুয়া উপলব্ধি কৰিছো আমাৰ সাহিত্যিক সকলে খুব বেছি গাৰ্বৰ খেতিয়ক এজনৰ দুখৰ বৰ্ণনা, মিল-শ্ৰমিক এজনৰ দাবিদাৰ্ত্ত জীৱন-কাহিনী একোটা মাজে মাজে দাঙি ধৰে বা দুই এজন বিষয়াৰ দুৰ্নীতিৰ কথা উল্লেখ কৰি নিজস্ব সমাজ সচেতনতাৰ চাকচোল বজায় । আপোনাক মোৰ অতি প্ৰয়োজন হব বৰুৱা ।”

“বাক সেইবোৰ হব । যদি তেনেদৰে ভাবে তেতিয়া হলে মোৰো আপোনাক প্ৰয়োজন, আপোনালোক সাহিত্যিক সকলে মাজে-মাজে দুই এজন নিশ্চিন্থাপৰ বিষয়াৰ ১০।১৫ টকা ঘোচ খোৱাৰ কাহিনী, কৰ্ত্তব্যত অৱহেলা দেখুৱাৰ নাডুত-নাশুত কাহিনী বৰ্ণাই কেবাণীসকলক ৰাইজৰ আগত হেয় কৰাৰ প্ৰচেষ্টা বা আৰ্থিক দুৰৱস্থাৰ কথা কৈ পঢ়ুৱৈৰ পুতৌ যোগোৱাৰ বাহিৰে আপোনালোকে আৰু কিবা কৰিবলৈ ৰাখি আছে বুলি যদি ভাবে তেতিয়া হলে সাহিত্যিক হিচাপে আপোনাক প্ৰয়োজন হব । কেবাণী বুলি কোনোবাই উপলুতা কৰা আমি যেনেকৈ ভাল নেপাওঁ, সেইদৰে কাৰোবাৰ পুতৌও আমি ফুৰা কৰো । দেশখনক ভাল পোৱাটো

অকল ৰাজনীতিজ্ঞসকলৰ মনপালি নহয়, পৃথিবীৰ সদৃশৰ অধিকাৰী আপোনালোক সাহিত্যিক সকলেই নহয় । জীয়াই থাকিবৰ সংগ্ৰাম আমাৰ চলি আছে । আন কথাত আমি জীয়াই থাকিবলৈ সংগ্ৰাম কৰি আছোঁ আৰু সংগ্ৰাম কৰিবলৈ জীয়াই থাকিব লাগিব । এই সংগ্ৰামৰ গুৰি ধৰিবলৈ আমি কাহানিও কোনো ৰাজ-নীতিজ্ঞৰ ওচৰ চপা নাই । কাৰণ এই বিষয়ে আমাৰ নিজস্ব ধ্যান-ধাৰণা পৰিষ্কাৰ, কাৰো সহায় দৰকাৰ নহয় বা ৰাজনীতিবিদ সকলো আগবাঢ়ি নাহে ; কাৰণ ভোটৰ বাকচৰ চিন চাই ভোট দিয়াৰ দল আমি নহয় । আমাৰ ভোটেৰে কোনো প্ৰাৰ্থীকে জয়-পৰাজয় কৰিবলৈ চৰকাৰে কোনো সমষ্টি নিৰ্দ্ধাৰণ কৰি দিয়া নাই ।

“শুনক বন্ধুৱা, আপোনাৰ পৰা ইতিমধ্যে মই ডালেখিনি পালোঁ বুলিও কব পাৰি । কিন্তু সমাজখন ধুই নিকা নকৰালৈকে আপুনিহে এইখন সমাজতে বাস কৰিব লাগিব আৰু তেতিয়ালৈকে চলিত নীতি-নিয়মবোৰকে মানি ল'ব লাগিব । অপৰিষ্কাৰ সমাজৰ বোকাৰ দুই-এটা ছিটিকনি আপোনাৰ পোছাকত পৰিবই ।”

বৰপুজাৰীয়ে কথাৰ সুৰ বদলাই অনুচ্চ কৰ্ত্তত এইবাৰ কলে—
“গতিকৈ কলো—আপুনি তেখেতে দিব খোজা পাঁচ হেজাৰটো জৈ থক, কামত আহিব ।”

“বুজিছে বৰপুজাৰী, এটাও ছিটিকনি মোৰ পোচাকত এতিয়াও পৰিব পৰা নাই । আপোনালোকে ধুই পৰিষ্কাৰ কৰিব খোজা সমাজখনত মই এতিয়াও নিকা হৈয়ে আছোঁ আৰু থাকিব বুলিও ভাবোঁ । মই লাজ পালোঁ ডাঙৰীয়া, আপুনি এতিয়া আহক । মই কাম কৰিব লাগে । নমস্কাৰ ।”

এনে এটা উত্তৰৰ বাবে বৰপুজাৰী মুঠেই প্ৰস্তুত নাছিল । অদৃশ্য আঘাতত ভেঙৰ গাজখন ফৰফৰাই গল । ভেঙে এবাৰ একেধৰে ননী বৰফালৈ চালে । ইমান স্পৰ্ধা এই বৃদ্ধ কেবাগীটোৰ । ননী বৰফা একমনে ফাইলৰ ওপৰত দৃষ্টি নিবদ্ধ কৰি ব'ল । ভেঙেৰ ফালে এবাৰো চোৱাৰ চেষ্টা নকৰিলে ।

“শুনক ননীবাবু, আপোনাক নাকনি-কাননি কৰিব পৰা শক্তি মোৰ আছে। ওৰাহাটীৰ ৰাজপথত লংপেট খুলি আপোনাক ইচ্ছা কৰিলে মই নচুৱাব পাৰো। এতিয়াও ডাবি চাব। কিন্তু তথাপি কৈ থৈ যাওঁ, মোৰ পৰা আপুনি যেতিয়াই বিচাৰে তেতিয়াই সহায় পাব।” কমল বৰপূজাবীয়ে কৰা অপমান খিনি হজম হলনে নাই সি হয়তো কব নোৱাৰে। তেতিয়ালৈ তাৰ টোপনি আহিল।

সিটো কোঠাত কাৰো টোপনি অহা নাই। মুকুটে মেজৰ ওচৰত বহি কিবা-কিবি লেখাত মনোনিবেশ কৰিছে। চিন্তাইৰ কাম এটা হাতত লৈ মাকে তাৰ লগত কিবা এটা আলোচনা মুকলি কৰাৰ অভিজ্ঞায়েৰে ওচৰতে বহি লৈছে। লেখি থকাৰ পৰাই মুকুটে আকৰ অনুযোগবোৰ, উপদেশবোৰ শুনিছে আৰু মাজে মাজে দুই-এটা উত্তৰ দি আছে। কাইলৈৰ ছান্দসভাৰ বক্তৃতাটোৰ মূল কথাবোৰ সি ডুকিয়াই লৈছে। ধৰ্মৰ আৰু ভাষাৰ ভয়ংকৰ বিষাল ব্লেজ-ডালে মূৰসকলক যেনেকৈ বাজি পেলাব খুজিছে তাৰ পৰা ইহঁতক মুক্ত কৰা স্বাস্থ কেনেকৈ? মুৰটো তাৰ গৰম হৈ উঠে।

“দেউতাৰৰ পেখনলৈ আৰু বেছি দিন নাই।”

“ওঁ জানো।”

“কি জান?”

“কেইটামান বছৰৰ পিচতে দেউতাই অৱসৰ লব। তেতিয়া উপাৰ্জন কমি চাৰিভাগৰ এভাগ হ'ব। খৰচৰ মাল্লা এতিয়াৰ দণ্ডণ হ'ব।”

মাকে কব খোজা কথাখিনি নিচেই সহজ মৌখিক জ্ঞান এটাৰ উত্তৰ কোৱাদি কৈ পেলাই মাকৰ চিন্তিত মুখলৈ চাই পাতলকৈ হাঁহি এটা মাৰিলে।

“দেউতাৰে কৈছে—পঢ়া সময়ছোৱাত সেইবোৰ মেল-মিটিওত লাগি থকা ভাল নহয়। লগৰ লৰাই বেয়া পাই যদি মাৰি, অকণমান সময় থাকি গুচি আহিব। তাৰ বাইহ বছৰীয়া জীৱন-টোত বুজাই-নুবুজাই সি বহুত চালে, বহুত দেখিলে। এতিয়া

চাইছে আৰু চাই বুজিছে । সি নুবুজা দিনৰ পৰা দেউতাকে আজিৰ দৰেই কৰ্ত্তব্যনিষ্ঠাৰে দিন-ৰাতি খাটি আহিছে । খাটনি ঘৰৰ, খাটনি অফিচৰ আৰু খাটনি সংঘৰ । আমোদ বোলা কথা-ষাৰ দেউতাকৰ জীৱনত এতিয়ালৈকে দেখা নাই, অথচ আক্ষেপ কৰা দেখা নাই আৰু অনুযোগ কৰাও শুনা নাই । সেয়ে ল'ৰা-ছোৱালীবোৰেও যি পাইছে তাতেই সন্তুষ্ট থাকে ।

ৰাতিৰ আন্ধাৰত নতুন পল্টাৰেৰে সজ্জিত হৈ পুৱা চহৰৰ ৰাজপথৰ কাষৰ দেৱালীবোৰে সদায় নতুন ঘোষণা কৰে । দুই এখন ৰঙীন পল্টাৰে মাত্ৰ আকৰ্ষণ কৰা মুকুটৰ যুৱকমনটোৱে আজিকালি দেৱালীবোৰ নতুনকৈ চাবলৈ শিকালে । পুৰণি পল্টাৰৰ ওপৰত নতুন পল্টাৰে দেখা দিয়ে বা পুৰণিবোৰ ফালি নতুন লগোৱা হয় । সৌৱৰ্ণপূৰ্ণ শ্বাদশ সপ্তাহ চলিছে, শ্ৰেষ্ঠাংশত । নিখিল ভাৰত সঙ্গীত সন্মিলন, টিকটৰ হাৰ ১০০ টকা, ৫০ টকা, ২৫ টকা ইত্যাদি । কেবাগী ৰাপেকৰ মুখখন মনত পেলাই সি ভাবে ১০০ টকা দি এটা টিকট কিনিব পৰা অৱস্থাটো আশ্চৰ্য কৰিব পাৰিলেহে এনে সঙ্গীতৰ ৰস আভ্যাসন কৰিব পাৰি নে কি ? মগজুৰ উৎকৰ্ষতা, ৰস আভ্যাসনৰ ক্ষমতা টকাৰ পৰিমাণটোৰ লগতহে নিৰ্ভৰ কৰে নে কি ? “নহয় অ’ যিবোৰ আৰ্টিষ্ট আছে সিহঁতৰ ফীজেই হাজাৰ টকাৰ ওপৰ ।” তাৰ লগৰ লৰা এটাই তাৰ মনৰ খেলি-মেলি শুচাবৰ কাৰণে তাক বুজাবলৈ চেষ্টা কৰে । তাৰ মানে ৰিমান পইচা দিবা সিমান পাই দিম । আৰু আমি পল্টাৰ চায়েই সন্তুষ্ট থাকিব লাগিব, চাবলৈ পোৱাটো আমাৰ প্ৰাপ্য বা উচিত নহয় নে কি ? ভেনেছজে ফাল, ফাল এইবোৰ পল্টাৰ ফাল, কোনো দেৱালতে থাকিব নোৱাৰে । মূলতে এটা ন্যায়সঙ্গত ক্ষোভে মনত খোপনি পুতি সিহঁতৰ শুকণ মনবোৰক বিব্ৰত কৰি তোলে । অ’ট বিচাৰি সমস্যাৰ গুৰিটো ঠলিয়াব পাৰিলে সিহঁতে তাক উছালি পেলাৱাত সকলো শুকণ শক্তি প্ৰয়োগ কৰিলেহেঁতেন । কিন্তু তাৰ অন্তৰ্ভুক্ত প্ৰথমে চকুত পৰা প্ৰথম সামগ্ৰীটোৰ ওপৰত

তাহাঁতৰ ক্ৰোধৰ ফিৰিওতিবোৰ ছিষ্টিকি পৰিল, পল্টাৰবোৰ, ভাব
পিচত ক্ৰমে অনুষ্ঠানৰ গায়ক-গায়িকাবোৰ, অনুষ্ঠানৰ উদ্যোক্তা সকল
একত্ৰাই যাব ধৰা, ফালি যাব ধৰা পল্টাৰবোৰৰ মাজত দুই-
এখন হাতে লেখা পল্টাৰো চোন আছে। ব'দ-বতাহত এইবোৰ বিবৰ্ণ হৈ
যাব ধৰিছে। এতিয়া সেইবোৰৰ প্ৰয়োজন হয়তো নাইকিন্মা হৈ
আহিছে। ক'তা, সিহঁতেতো এইবোৰ পল্টাৰত কাহানিও চকু দিয়া
নাই। বাজীৰহঁতে "ক্লাবৰ সাহায্যার্থে" দুই এখন চিনেমা
ডাৰালৈ লৈ কেতিয়াবা এনেকুৱা দুই এখন পল্টাৰ মাৰে। কিন্তু
সিহঁতে নিজেও এইবোৰৰ ওপৰত বৰ গুৰুত্ব নিদিয়ে, কাৰণ য'ৰে
য'ৰে ঠগ টিকটবোৰ বিক্ৰী কৰি শেষ কৰে। দেৱালখনৰ আধা-
খিনি ঠাই পৰিষ্কাৰ কৰি পেলালে সিহঁতে। পল্টাৰৰ ফটা টুকুৰাৰে
ৰাজপথ বগা-ক'লা হ'ল। আজি চহৰৰ সকলো দেৱাল পৰিষ্কাৰ
কৰি সিহঁতে ৰাতিলৈ নতুন পল্টাৰ লগাব। ফাল, ফাল, ফাল।

মুকুটহতে গোটেই দিনটো পল্টাৰ লিখি সজিয়াব পৰা ৰাতি-
লৈকে পল্টাৰ আৰোতেই গল।

... 'বস্ত্ৰৰ দুৰ্ম্মল্যতা কমাৰ লাগিব ...

শিক্ষিত নিবনুৱাৰ অন্ন-সংস্থান লাগে।'

এই সকলোবোৰ লাগে এটা সুস্থ আৰু জাগ্ৰত জনমত গঢ়ি
হুজিবলৈ। দুই-এজন ছাত্ৰ-নেতাই এইদৰে কোৱা মুকুটে শুনিছে—
কথাটো এতিয়া উপলব্ধি কৰিছে। সেয়ে মাকৰ চিন্তাগ্ৰস্ত মুখৰ
বহু বুজনি আওকাণ কৰি আহি এইদৰে পল্টাৰ লেখি ৰাজহুৱা
সভা পাতি জনমত গঢ়ি তোলাত নিজকে নিয়োগ কৰাৰ বাহিৰে
অন্য উপায় নাই। গোটেই সমাজ-ব্যৱস্থাটোৰ ক'ৰবাত নে শাসন-
ব্যৱস্থাটোৰ কোনোবাখিনিহে কিবা এটা বিজুতি ঘটিছে—সি মান্ন ইমান-
কেহে উপলব্ধি কৰিছে। ইয়াক ঠিক কৰিব নোৱাৰিলে ভাব
একক প্ৰচেষ্টাৰে মাকৰ চিন্তাক্লিষ্ট মুখত হাঁহি বিৰিঙাৰ নোহোৱা
আৰু মাজে মাজে ওলোৱা বাপেকৰ দীঘল হমুনিয়াবোৰ নকৰে।
ভাব উপলব্ধিৰে মান্ন ইমানকে চুৰি পাইছে। কিন্তু আজি আত্মাৰ

মাজত বাপেকৰ সেই ৰূপ দেখি সি দেখোন আৰু এবাৰ আচৰিত হল। পোটেই শাসনযন্ত্ৰটোৰ একোটা ক্ষুদ্ৰতম অংশ হল তাৰ বাপেকৰ নিচিনা সৰু সৰু কেৰাণীবোৰ। এওঁলোকে বাক আলিবাটলৈ ওলাই আহি কিয় চিঞৰি চিঞৰি কব লাগে— ‘আমাৰ বেতনেৰে আমাক খাবলৈ নোজোৰে; আমাৰ দৰমহাৰে আমাৰ লৰা—ছোৱালীক যথোচিত শিক্ষা, চিকিৎসাৰ ব্যৱস্থা দিবলৈ নোজোৰে’ বুলি। বাতিৰ আন্ধাৰত তাৰ বাপেকে বাটৰ কাষৰ দেৱালত ডেকা সহকৰ্মী সকলক কিয় বুজাব লগা হয় যে তেওঁলোকে সংঘবদ্ধভাবে জীয়াই থকাৰ দাবী কৰিব লাগে। জীৱনৰ সকলো ক্ষেত্ৰত সকলো কামতে সংশ্ৰাম নকৰিলে আমাৰ নিচিনা মধ্যবিত্ত বা নিম্ন মধ্যবিত্তৰ কল্যাণমূলক ব্যৱস্থা কেতিয়াও কোনো চৰকাৰে নলয় নে কি ?

আজি যেন সি এটা নতুন সত্য উপলব্ধি কৰিলে। যিবাট যিবাট বড়ীৰ পল্টাবোৰৰ মাজত সৰু সৰু পল্টাবোৰ কিয় মাৰে ? তাৰ বাপেকৰ নিচিনা সৰু সৰু কেৰাণীবোৰ, মিলবোৰৰ অৰ্দ্ধাহাৰী বনুৱাবোৰ, তাৰ নিচিনা হেজাৰ হেজাৰ শিক্ষিত নিবনুৱা যুৱক, লাখ লাখ মাটিহীন কৃষকৰ কথাবোৰে যেন মানুহক সঁকিয়াই দিছে— ইয়াৰ বাহিৰে প্ৰত্যন্তৰ নাই।

‘মা, তুমি মোক কমা কৰা। তোমাৰ আন্তৰিক বৃদ্ধিৰে মই হয়তো দেউতাৰ নিচিনাকৈ এখন অভাৱপ্ৰসূত সংসাৰ সুখত লোৱাৰ দান্দিষ্ট হব পাৰিম, কিন্তু তোমাৰ নিচিনা মৰমী মা-বোৰৰ সুখত এই উদ্যোগেৰে ঠাঁহি বিৰিঙাব নোৱাৰিম’।

সিটো কোঠাত অকিচৰ কামৰ পিচতো বাটে বাটে পল্টাৰ আঠা লগাই ফুৰি বাপেক ভাগবত শুই পৰিছে। মাকে অভাৱৰ আন্ধাৰৰ মাজত তাকেই গোছৰ ভাৰি সপোন দেখিছে। দেউতাকে হয়তো পলমকৈ উপলব্ধি কৰিলে শেওঁৰ পথৰ প্ৰয়োজন।

পথৰ ক্লান্তি।

“ডেউকাত জলে জুই আশা বিহীনৰ

শববিদ্ধ মনৰ হৰিণ

উভতি মাৰিছে লব”

—ৰাম গগৈ

এইবাৰ কমলা বদলি হৈ আহি থাকিব লগা হুল তেওঁক
খিঁচাপৰে দুগৰাকী শিক্কিৱিল্লীৰ লগত একপ্ৰকাৰ মেচত থকাৰ দৰে।
ভাবভীৰ শিক্ক-কল্যাণ পৰিষদৰ সৌজন্যত গঢ়ি উঠা এটা বাজৱাদীৰ
একাংশত শিক্কিৱিল্লীসকলৰ এই মেচ। সাধাৰণ ভাবে সজোৱা হলেও
আটোৰ-টোকাৰি ঘৰটোত শিক্কৰ প্ৰয়োজনীয় প্ৰায় সকলো সামগ্ৰী—
ধেনে, সৰু সৰু মৰম লগা চকী-মেজ, কিতাপ, আলমাৰি, খেলনা,
মেপ, গ্ল'ব, নানা বকমৰ ছবি থকা চাৰ্ট আদি আছে। গাৰ্ভাণীয়া
সাধাৰণ পাঠশালাৰ ই এক ব্যতিক্ৰম। অৱশ্যে কুলৰ লগতে শিক্ক-
ৱিল্লীসকল থাকিব লগা হোৱাত চৌহদৰ চাৰিওফালে বাঁহৰ চকোৱাৰ
আবুৰ দিয়া হৈছে। চোভালত শিক্কসকলৰ খেল-ধেমালিৰ কাৰণে
কুলন আৰু ওলোমা বাদুলী খেলিব পৰা নানা বকমৰ লোহাৰ সঁজুলি
আছে। ইয়াত কাম কৰা শিক্কিৱিল্লীসকলক গাৰ্ভাৰ মানুহে সমীহ
কৰি চলে। চকোৱাৰ ভিতৰলৈ গাৰ্ভাৰ আন আন লৰা-ছোৱালী নাহে,
সংকোচ কৰে। পুৱাৰ পৰা আৰম্ভ হোৱা শিক্কবোৰৰ কলবন্ধ এক বজাৰ
লগে লগে কাঁহ পৰি জীন যায়। ভাত-পানী খাই ব'দ কাচলিত
শিক্কিৱিল্লীসকলে জাবকালিৰ টিলাই বা উলৰ কাম লৈ এই সময়তে

গল্প কবিতাই বহে । কিন্তু সেই অৱসৰ কমলাৰ নাই । তাইৰ আৰু বহুত ক্ষুণ্ণ পৰিদৰ্শন কবিতা লগা থাকে । চাৰি বছাৰ পিচত স্বৰ সোমাইহে তেওঁলোকৰ লগত দুই-চাৰি আশাৰ কথা পতাৰ অৱসৰ হয় ।

বি-এচ-টি, পাছ কৰি প্ৰথম অৱস্থাত যি দ্বিধাৰে কমলাই এই চাকৰিত সোমাইছিল প্ৰথম দুমাহতে সেই দ্বিধা-জাহে লাহে জাঁতিব গৈছিল । নগৰীয়া প্ৰাচীন আৰু বৰুণশীল যুগধনৰ মাজত তাই ইমান বছৰে যিবোৰ মানুহ লগ পাইছিল সেইবোৰ সকলো একে বৰুণৰ মানুহ, তেওঁলোকৰ ধ্যান-ধাৰণা, অভিজ্ঞতা আৰু মনোজগতত কোনো বৈচিত্ৰ্য নাই, আছে মাত্ৰ স্থবিৰতা । সেই বৰুণশীলতাই শিকাইছিল মাত্ৰ এক মূল্যহীন সামাজিক মৰ্যাদাবোধ আৰু মধ্যবিত্তৰ কল্পিত আৰ্থসামাজিক অৱস্থাটোক চাকি বন্ধাৰ বাৰ্থ-প্ৰচেষ্টা । সমাজখনৰ বিষয়ে কিমান এটা ভুল মূল্যবোধ লৈ তাই যে জীৱনৰ বৰ্গিতা বহু কটাই দিলে, সেই কথা উপলব্ধি কৰিলে গাৱলৈ আহিহে । গাৱঁৰ মাজত ঘূৰি ঘূৰি দেখিলে সিহঁতৰ নগৰীয়া বৰুণশীল সমাজখনৰ বাহিৰত আৰু এখন বিৰাট সুকল পৃথিৱী আছে । তাই যেন বহুদিন স্বাসকল হ'ব ধৰা এটা সংকীৰ্ণ প্ৰকো-ৰ্ঠৰ পৰা ওলাই দিগন্ত প্ৰসাৰী মুকলি পথাৰ এখনৰ মাজত থিয় হলহি । ইয়াত তাইৰ ভাল লাগিছে । ইয়াত নাই আত্মকেন্দ্ৰিক সৰ্বদা ব্যস্ত মানুহৰ অবিৰাম জিৰ, নাই অৰ্থহীন আত্মতৰিতা আৰু নাই কৃত্ৰিম মৰ্যাদাবোধ । ইমান দিনে মানুহবোৰে তাইকহে চাই-ছিল, ঘৰতো আৰু গাৱঁতো । কাৰণ চাবলগীয়া বস্তু হৈ তাই জালিতা-পালিতা হৈছিল । তাইৰ এতিয়া ভাল লগা হৈছে, তাই এতিয়া এই মানুহবোৰক চাব পৰা হৈছে । বহু প্ৰকোৰৰ পৰা সাজি-কাটি সংকুচিত হৈ বছাৰৰ সামগ্ৰীৰ দৰে নিজৰ বিভাগন দিব নেজানো । সুদীৰ্ঘ পোছৰ বহুৰে এটি পন্থা প্ৰবাসৰ দৰে কত প্ৰাৰ্থকৰ আগত নিজৰ যোগ্যতা হাটাই কবিতা লগা হৈছিল তাৰ সীমা সংখ্যা নাই । প্ৰতিবাৰ দৰ্শনৰ পিচতে আৰু-আৰুৰ 'কুব-

ভুবীয়া পক্ষ । এতিয়া সেই মানুহবোৰৰ প্ৰতি তাইৰ পুতৌ হয় । অভিজাত দোকানৰ ‘স্ব’-কেচত’ সজাই থোৱা পুতলা ছোৱালী এজনীয়ে দুৱাৰ খুলি ওলাই আহিল । বহুৰৰ পিচত বহুৰ ধৰি মাকে নিৰ্বাক ভগৱান ওচৰত কত চাকি জ্বলালে । প্ৰদীপৰ তেল-চিকতিৰে গোসাঁই-ঠাইৰ আগডোখৰ ডাঠ হল । জ্বলা ধূপৰ ছাইৰে গোসাঁইৰ মুখখন নেদেখা হল । গোসাঁয়ে একো নেমাতিলে । তাইক বিয়া দিব নোৱাৰালৈকে ককায়েকহঁতে নিজে বিয়া নকৰে বোলা অশ্লীকাৰ লাহে লাহে শিখিল হৈ পৰিল । এজনী এজনীকৈ তিনিজনী বোৱাবী আহি ঘৰ সোমালেহি । নবৌকেহঁতেও নিজৰ চিনা পৰিচিতৰ ওচৰলৈ বহু চিঠি লেখিলে । বহুৰৰ পাচপট আকাৰৰ ছবি চাৰিও-ফালে পঠিওৱা হল । কোনোবোৰ ফটো ঘূৰি আহিল আৰু কোনো-বোৰ নাহিল, কিন্তু চূড়ান্ত সিদ্ধান্ত কোনোৱে নজনাগে ।

“পেহী তাত খেলিবা ? আহা” সক ভতিজা ৰবা এটাই তাইক আহি সুধিলে ।

“ক’ত পালি তাত ?”

ভোম্বাৰ যে পুৰণা ফটোবোৰ । পুজিনে সেইবোৰেৰে তাত বনাই দিছে । এইয়া চোৱা সব আছে ।”

মানে অপচন্দ কৰি ঘৰাই পঠোৱা ফটোবোৰত ক্লান্ত কৰত পড়া পুজিনে যত দৰকাৰ ডাঙৰকৈ দাড়ি একোটা আঁকি দি চাহাব সজাইছে, সৰু দাড়ি আৰু পোলাম সাজিছে আৰু একো নকৰাকৈ থকাবোৰ হল বিবি বা মেঘ । এপাত এপাতকৈ তাতবোৰ মেজি দি ভাই খিলখিলকৈ শিশু সুলভ হাঁহি এটা মাৰোভেই পিচফালৰ পৰা আঁচস্থিতে ঠাট্ ঠাট্ কৈ দুটা চৰ পৰিল তাৰ পালত । বৌৱেকে খাপ মাৰি ফটোবোৰ হাতত লৈ চুখিত আঁতুৰি সক জৰাটো চেঁচোৱাই লৈ পল । কমলাই হতভয় হৈ থকা ঠাইতে বহি বল, কি কথা উচিত ভাই যেন ভাবি নেপালে । ‘পেহী পেহী’ বুলি কান্দি থকা ককণ হিমাংশুখিনি কোনোবা এটা কোঠাৰ বহু দুৱাৰৰ সিকানে শুকল্য হল ।

এৰা, তাই এতিয়া তাত পাতৰ বিবি । অজানিতে হুমুয়াই
এটা ওলাই আহিল । কান্দোনটো শুনিবলৈ পাৰ নেকি আকৌ ?
নাঈ তাইৰ বা কি দোষ ? আৰু কাৰেই বা দোষ ? ককাইদেউৰ,
বৌহঁতৰ, মাৰ, বিনা দোষত মাৰ থোৱা টুক-টুকীয়া ভটিজাটোৰ ?
নহয়, তাই তাতপাতৰ বিবি হবলৈ কিয় যাব ? হলে চেহা
বেই হব ।

তাই যেন এটা নতুন প্ৰতিজ্ঞা কৰিলে । তাত পাতৰ বিবি হৈ
নেথাকি খবৰ কাগজৰ বিজ্ঞাপনৰ ওপৰত মনোনিবেশ কৰিলে ।
ডক্তনে ডক্তনে কৰা দৰখাস্তবোৰৰ ভিতৰত এখনৰ উত্তৰ আহিল
এদিন । প্ৰশিক্ষনৰ পিচত গাওঁ অঞ্চলত থাকি বাগৱাদী স্থাপন
আৰু তাৰ পৰিদৰ্শন কৰিবলৈ প্ৰস্তুত থকা প্ৰাৰ্থীকহে নিৰ্বাচন কৰা
হব । কমলা সেই চৰ্তত সম্পূৰ্ণ ৰাজী হ'ল আৰু কাৰো মতামত
আৰু অনুমতিলৈ অপেক্ষা নকৰি দক্ষিণ ভাৰতত প্ৰশিক্ষণ লৈ যুঁৱ
আহিল । মাক আৰু বৌৱেকহঁতৰ অশ্রুসিক্ত চকুবোৰ আপোনা-
আপুনি শুকাবলৈ এবি দি ভটিজা এটাক লগত লৈ এদিন চুক্তিমতে
তাই ওলাই আহিল শিশু-কল্যাণৰ কামত চহা গাওঁবোৰলৈ ।
ভেটিয়া ঘৰখনৰ পৰা ওলাই অহাটোৱেই প্ৰথম আৰু অন্তি শুক-
পূৰ্ণ কথা আছিল । কনক ওলাই অহাতেই মৃত্যু । কিন্তু সময়ে
আকৌ প্ৰথম জৱাহৰ উদ্যম সেমেকাই পেলালে । কৰ্তব্যপথৰ কল্ট
আৰু গাৱঁলীয়া জীৱনৰ নিঃসঙ্গতাই এই উদ্যম সেমেকাৰ পৰা
নাছিল । সেই বিষয়ে সম্পূৰ্ণ বহুপৰিকৰ হৈছেই তাই নগৰৰ পৰা
গাৱঁলৈ ওলাই আহিছিল । তাইৰ অজানিতে কিবা এটা বিধাই
শৰীৰ আৰু মনলৈ জড়তা আনিছে । লাহে লাহে পতিশীল জীৱনক
দুৱাকদলিত জ্বৰিভাই পুনৰ জুইকি যাবা যেন লাগিল । পৰৱৰ্ত্ত
বহুৱীয়া কুমাৰী জীৱনৰ দুৱাকদলিত বিহু হৈ তাই দেখিলে তাই
পাহৰি থাকিবলৈ চেষ্টা কৰা কথাটোকে স্মৃতিৰে বাবে বাবে
সোৱাই দি তাইক আকৌ বিধগত কৰি তোলে । এটা অকলক
সংকল—তাই কিন্তু কুমাৰী হৈ থাকিল ।

সৌজন বুকৰ ডাক্তৰ খাটনিয়াৰ আৰু তেওঁৰ পত্নী । সেয়া
সিফালৰ ঘৰত কৃষি-বিষয়া চৌধুৰী আৰু তেওঁৰ লৰা-ছোৱালীবে
ভৰা এখন সংসাৰ । তাৰো সিপাৰে শিক্ষা-সম্প্ৰসাৰণ বিষয়া লাহন ।
পদ্ম-চিকিৎসক বৰা আদহীয়া মানুহ । তেওঁৰ দুজনী ছোৱালী
নগৰত থাকি পঢ়ে । বুকৰ গ্ৰাম-সেৱিকা ছোৱালী দুজনী মাজে
মাজে তাইৰ তালৈ আহে । তাইতকৈ বয়সত বহুত সৰু ; গতিকে
নিতান্ত ঘৰুৱা কথা দুই-এটা পাতি সিহঁত গুচি যায় । পিচলৈ
সিহঁতৰো পাতিব লগা কথা শেষ হয়, তাইৰ তালৈ অহাটো পাত-
লিল । ডেকা গ্ৰামসেৱক দুজনমানে হাঁহি-খিকিনালি কৰি তেওঁ-
লোকৰ মনৰ খবৰ লয় বোধকৰো । বাকীবোৰ মানুহ ইঘৰ-
সিঘৰলৈ অহা-যোৱা কৰে—নাহে তাইৰ মাণ্টৰণী মেচটোলৈ । অহাৰ
প্ৰয়োজন অনুভৱ নকৰে । গ্ৰাম-সেৱিকা ছোৱালীকেইজনী তাইৰ
ওচৰলৈ অহাটো পাতলাই দি পিচত একেবাৰে নহাৰ দৰে তায়ো
সেই ঘৰবোৰলৈ যাবলৈ এৰিলে । পাতিব লগা কথা তাইৰো শেষ
হল পাব লগা সৌজন্য আৰু সৌহাৰ্য্যৰ অভাৱত ।

বাটত কোনোবা বিষয়াৰ পৰিবাৰে লগ পালে হাঁহি এটা
মাৰি সোধে, “কি খবৰ ? আজিকালি দেখো দেখিবলৈকে নাই ?”
তাই যেন জমিদাৰৰ প্ৰজাহে, মাজে মাজে ভূ-স্বামীৰ ঘৰত
এনেয়ে দেখা একোটা দি আহিব লাগে । এনেবোৰ সন্মিলন পালে
তাইৰ মঙলাৰ ঘৈণীয়েকলৈ মনত পৰে । কোনোবা কাহানিৰাই
চাহ-বাগিছা এৰি আহি আৰু বাৰী-চুকত তাৰ বাৰী-চুকত ঘৰ
সাজি থকা মঙলাৰ ঘৈণীয়েকে সিহঁতৰ পাবাৰ ঘৰে ঘৰে ধান-চাউল
জাৰি বা আন ইটো সিটো কৰি ফুৰে । কেইদিনমান নাহিলেই
তাইৰ মাকে মঙলাৰ ঘৈণীয়েকক সেইদৰে সোধে । কাম থাকক
বা নেথাকক তাই তাহাতৰ ঘৰত এপাক মাৰিবই লাগিব । তাইৰ
অনুপস্থিতিয়ে সিহঁতৰ ঘৰখনৰ ক্ষতিসু সামন্তবাদী মৰ্যাদাখিনি
হ্ৰাস কৰি পেলায় । ক্ৰোধ আৰু ধৃগত অন্তৰখন অলি পলেঙ
সৌজন্য সূচক “আছো আৰু আপোনাৰ ভাল ?” বুলি কৈ বিদায়

লোৱাৰ বাহিৰে আন উপায় নাই। নিজৰ কোনো কৃতিত্ব আৰু স্বীকৃত সত্তা নথকা এই মহিলাবোৰ স্বামীৰ কৃতিত্ব আৰু ঐশ্বৰ্য্যৰ পোহৰে নিজকে উজ্জ্বলিত কৰিবলৈ যথা চেষ্টা কৰা যেন লাগে। গাৱঁৰ পৰা আহি গাৱঁতেই সম্পদ বুটলি এওঁলোকে চোন গাৱঁলীয়া সীৰনৰ কটাৰুপাত কৰে। কি যে স্ববিৰোধী মনোভাব। সি-মূৰৰ কোৱাৰটাৰটোৰ শইকীয়ানীয়ে আগতে কৈছিল, “ঘৰটোত অকলে বহি বতি কি কৰে? ইয়ালৈকে আহিবচোন।” তেওঁৰ দৰে বহি-এই কটোৱা চাবন তাইৰ নহয় যদিও নিজৰ নিঃসঙ্গতাৰ তাড়নাত দুবাৰমান গৈছিল। ক্ৰাচবৰ্ডত বহিব পৰা প্ৰাথমিক প্ৰশিক্ষণকণ শইকীয়ানীয়েই তাইক জোৰ কৰি দিছিল।

“এইটোনে কি কথা আন ! অলপ খেলা-ধূলা কৰি মনটো পাতল নগোৱাহে আৰু ! এই চহা গাৱঁলীয়া ঠাইখনত আপুনি ক’ৰ চিনেমা-থিয়েটাৰখন পাব ?” পিচে নহয়, অকল খেলা-ধূলাৰে চিঙবিনোদন কৰাই নহয়। শইকীয়াৰ কোৱাৰটাৰত ৰাতি বাৰ ৰজালৈকে ডাঠ পদাৰ ফাঁকৈদি সোঁতা পোহৰ আহি তাইৰ খিৰিকীতো পৰেহি। গোৰ্‌বোক গোৰ্‌বোক কৰি দুখনমান গাড়ী আৰু ফুটাৰ গুটী কৰাৰ শব্দবোৰ নাইকিয়া হলেহে খিৰিকীৰে অহা পোহৰ নাইকিয়া হয়। অজানিতে তাইৰ বুকুখনে দুৰু দুৰু কঁপে। শইকীয়ানীৰ ঘৰৰ ক্ৰাচ শেষ হ’ল আজিলৈ।

চৌধুৰীৰ ঘৰলৈ গলে চৌধুৰীয়নীয়ে পেন্‌পেনাব, ল’ৰা-ছোৱালীকেইটাই একো নেখায় বুজিছে। বৰ দিগদাৰী ইহঁতক খুৱাবলৈ। নিৰ্মাতা মিছা কথা যেন লাগে। চৌধুৰীৰ ল’ৰা-ছোৱালীৰ স্বাস্থ্য ভাল। নোখোৱা ল’ৰা-ছোৱালীৰ এনে স্বাস্থ্য হব নোৱাৰে। ক’ৰবাত মুখ লাগিব বুলি হেনো তেওঁ সদায় এইষাৰ মিছা কথা কৈ ফুৰে।

শ্ৰীমতী নাথৰ ঘৰলৈ গলে হয়তো কব—ভনীয়েক আৰু ভনীজোৱায়েক আহিছিল। “তাই যোৱা মাহত যিহে এষাৰ সুন্দৰ কাপোৰ ললে বুজিছে। তাই এনেকৈয়ে মাহে মাহে কাপোৰ লৈয়ে থাকে। ময়ো কৈ পঠাইছো মোলৈ এষাৰ লবলৈ। পইচা মন মাজুলীৰ হায়া—২

পিচে-পবে কি হয় দিম।” খবৰ-কাগজখন আগবঢ়াই দি শ্ৰীমতী নাথে হয়তো কব—তেওঁৰ দেওবেক এটা বিলাতলৈ গৈছে। এয়া আজি কাগজত তাৰ ফটোও ওলাইছে।

সসঙ্গটো সলাবলৈ কমলাই কয়—“এবা অহাবালৈ চৰণ সিং প্ৰধানমন্ত্ৰী হব পাৰেনে নোৱাৰে জানো?”

“ক’ৰ প্ৰধানমন্ত্ৰী দূৰবা?” শ্ৰীমতী নাথে তপবাই সুধিলে। তাই জাপানৰ বুলি কলেও শ্ৰীমতী নাথে আপত্তি কৰিব লগা একো নেথাকিলহেঁতেন। কিন্তু একো নকলে।

সেই খণ্ডত ব্লকৰ ডাক্তৰৰ প্ৰচুৰ প্ৰেক্টিচ আছে। গতিকে তেওঁ ব্যস্ত মানুহ। “মিচ দূৰবা, আপুনিচোন আমাৰ পিণ্টু-মিণ্টুহঁতৰে পঢ়া-শুনাখিনি চাই দিব পাৰে। আমি আগৰ ব্লকত থাকোতে হাইস্কুলৰ মাণ্টৰ এজনক মাৰ্হে যাতি টকা কৈ দিছিলো। পিচে টিউচন আমি ঘৰতহে দিয়াওঁ। ল’বা-ছোৱালীক বাহিৰলৈ নপঠাওঁ।”

চাকৰিৰ চৰ্ত্ত আৰু দৰমহা সকলো তেওঁ জনালেই। তাই যেন চাকৰিটো ললেই। পইচা থাকিলে সকলো হয় বুলি এই শ্ৰেণীৰ মানুহৰ ধাৰণা। সমাজ বিজ্ঞানত এম, এ, পাচ কৰা শিক্ষয়িত্ৰীৰ ঘৰুৱা শিক্ষকতা। ডাক্তৰক তাইৰ পুতৌ কৰিবলৈ মন গ’ল।

সিটো কোঠাত পিণ্টু আৰু মিণ্টুৰ মাজত তাইক জেঠাই বুলিবনে মাহী বুলিব, নে বাইদেউকে বুলিব এই লৈ তৰ্ক চলি আছে।

“ইঃ বোলে জেঠাই, মাহীহে।”

“মাহী বুলিলে মায়ে কাণ ছিঙিব। জেঠাই বুলিবলৈ কৈছে।”

“নহয় মাহী, দেউতাই মাহী বুলিবলৈ কৈছে।”

“নহয় জেঠাই, সিদিনা দেউতাই মাহী বুলিবলৈ কওঁতে মায়ে দেউতাক কি কৈছিল শুনা নাই?”

“কি কৈছিল?”

“থক থক, সেই আদবুল্লীজনী মোৰ ভনী হব নোৱাৰে। আপোনাৰ খুলশালীৰ দৰকাৰ নাই, থকাবোৰেই হব।”

“খুলশালী মানে কি পিণ্টু ?”

“জানো মাক সুধিবি, ময়ো জনজানো ।

এয়া আছিল ডাক্তৰনীয়ে গঢ়ি তোলা ঘৰুৱা পৰিবেশ ।

এৰা, তাইৰ জেঠাই হোৱাৰে বয়স হ’ল । কুমাৰী অৱস্থাত জেঠাই হোৱাৰ সৌভাগ্য বা দুৰ্ভাগ্য কিমানৰ হৈছে তাই নেজানে । ঘৰৰ পৰা ওলাই আহিছিল পৰিচিত জনকোলাহলৰ মাজৰ পৰা কুমাৰী অৱস্থাৰ ওপৰত মানুহৰ কোতুহল এৰাবলৈ । কিন্তু এই অৱস্থা কোতুহলৰ অন্ত নাই ক’তো ।

“বহকচোন বহক । ক’লৈনো যায় ? লেঠা-পিঠা নথকা মানুহ, আপোনাৰ ভাল । আমাৰহে এশ-এবুৰি লেঠাই নমৰে ।” চাহ-চোপা হয় মানে তাই পিদ্ধি থকা উলৰ ব্লাউজটো পিটিকি পিটিকি কৰ, “ইয়ে পায়, ইমান ধুনীয়া হৈছে আপোনাৰ ব্লাউজটো আপুনি নিজেহ গুঠি লৈছে, হয় ? মই আমাৰ এখেতক কৈয়ে আছো উল অলপ আনিবলৈ । এখেতৰ আকৌ মনত থাকিলেহে হৈছে । অনাহলে ময়ো এটা গুঠি লব পাৰিলোহেঁতেন ।” কিন্তু চকু দুটা তেওঁৰ ব্লাউজটোৰ পৰা নাতৰিল । চাদৰখন দাঙি তেওঁ এতিয়া বুকুখন উদঙায়হে লাগে, যিহে বেড়ী । মাইকী মানুহ হল বুলি আৰু সকলো কৰিব পাৰিনে ? তাই চাদৰখন ঠিক কৰি লৈ মনৰ বিৰজ্জিখিনি লুকুৱাই কলে, “হব বাক, মই ব্লাউজটো কাইলৈ দি পঠাম । আপুনি ডিজাইনটো ভালকৈ চাই লব । হব নহয় ?”

“নহয় বাইদেউ, আপুনিহে গুঠি দিব, মই উল অনাই দিম মোৰ সময়ে নাই বাইদেউ ।”

দিয়ক এতিয়া তেওঁক ব্লাউজটো গুঠি, পঢ়ুৱাই দিয়ক ডাক্তৰৰ ল’ৰা-ছোৱালী কেইটাক । এওঁলোকৰ সময় নাই, পইচা আছে । নাই হয়তো সুস্থ আৰু প্রশস্ত মানসিক পৰিবেশ । তাইৰো যদি এওঁলোকৰ দৰে ঘৰ-সংসাৰ এখন থাকিলেহেঁতেন, নিশ্চয় এনে “ফাল্টি” কাম তাইক মাচিবলৈ সাহস নকৰিলেহেঁতেন । বা তাইৰ

সমস্যাৰ মূল্য এনেদৰে অগ্ৰাহ্য নকৰিলেহেঁতেন। এই মাইকী মানুহ-বোৰে এদিনো তাইৰ মনৰ খবৰ লবলৈ চেষ্টাই নকৰিলে—এই কথা ভাবি তাইৰ আচৰিত লাগে।

অঞ্চলটোৰ আৰ্থ-সামাজিক দিশটো বিশ্লেষণ কৰি সেইদৰে বিকাশৰ পৰিকল্পনা কৰা একমাত্ৰ বিষয়া হল লাহন। বাকী সকলে ভাবে-ওপৰৰ পৰা যি নিৰ্দেশ আহে সেইমতে কৰাটোৱেই তেওঁলোকৰ একমাত্ৰ কৰ্ত্তব্য। কিন্তু লাহনৰ লগত শিক্ষা বিষয়ক সমস্যাবোৰৰ আলোচনা কৰি ভাল লাগে। সমস্যা বিচাৰি উলিয়াই সেইমতে তাৰ সমাধানৰ অৰ্থে আঁচনি দিব পৰা অহঁতা তেওঁৰ আছে। কিয় সেই আঁচনিৰ চূড়ান্ত ৰূপ দিয়াৰ অধিকাৰ তেওঁৰ নাই। নিশ্চয়-খাপৰ বিষয়াৰ আঁচনি বা প্ৰস্তাবৰ আমূল সংশোধন কৰাৰ ওপৰত উচ্চতৰ বিষয়াৰ পক্ষতা নিৰ্ভৰ কৰে, এয়ে হল চৰকাৰী পৰম্পৰা। এই মানুহবোৰৰ মানসিক স্তৰ পৰ্যালোচনা কৰি এদিন লাহনে কৈছিল—“ব্যক্তিকেন্দ্ৰিক সমাজ ব্যৱস্থাত ব্যক্তিৰ উন্নতি প্ৰথম আৰু প্ৰধান কথা। সমাজ বা কোনো জনগোষ্ঠীৰ উন্নতিৰ কথা কেতিয়াবা সময় পালে ভাবি চোৱা কথাহে।” এই কথাষাৰ উপলব্ধি কৰি তাই ভাবিছিল, চৌধুৰীয়েনী, শইকীয়ানী আৰু নাথন। তক দোষ দি কি লাভ ? তেওঁলোক হল সমাজ-ব্যৱস্থাই গঢ়ি তোলা একোটা জাতীয় পোটেহে।

লাহন প্ৰশিক্ষণ থকা মানুহ। আকৌ এবাৰ প্ৰশিক্ষণ লবলৈ পঠাব খোজাত আগ্ৰহ প্ৰকাশ নকৰিলে। মিছা-মিছি কাৰ্য্যকৰী কৰিব নোৱাৰা প্ৰশিক্ষণ লৈ লাভ কি ? তথাপি শেষত কমলাৰ অনুৰোধত বাজী হ'ল। তায়ো আন এটা প্ৰশিক্ষণলৈ যাব লাগে। অন্ততঃ কৰ্মজিকতালৈকে দুয়ো একেলগে যাব পাৰিব। কমলাৰ অনুৰোধত সি বাজী হোৱাত তাই মনৰ কোনোবাখিনি অলপ পুলক অনুভৱ কৰিলে। সদৰ অফিচৰ পৰা সিহঁত দুয়োকে প্ৰস্তুত হৈ থাকিবলৈ কোৱা হৈছে। প্ৰস্তুত হবলৈ তাইৰ কিটো আছে ? গ'লেই হ'ল। লাহনৰো ভেনে কোনো বিশেষ প্ৰস্তুতিৰ প্ৰয়োজন নাই যেন লাগে।

বহুত দূৰ বাট একেলগে গলে বহুত কথা পাতিব লাগিব। তাই বহুত কথা পাতিব লাহনৰ লগত।

যোৱাৰ আগতে লাহনৰ ঘৰলৈ গৈ কিবা-কিবি অলপ আলোচনা কৰি আহিবৰ মন আছিল। কিন্তু শইকীয়াৰীৰ ঘৰত নোসোমোৱাকৈ লাহনৰ ঘৰলৈ যাব নোৱাৰি। সোমাই গলে যিমান বিপদ নোসোমোৱাকৈ গলেও সমানে বিপদ। নোসোমোৱাকৈ গলে আন এদিন বাটতে সুখিৰ 'কালি সেইফালে ক'লৈ গৈছিল' বুলি। সোমাই গলে লাহনৰ লগত কি দৰকাৰ আছিল—অফিচৰ কথা নে নিজৰহে। মূঠতে তেওঁৰ আনৰ ব্যক্তিগত কথাত কৌতূহল সদায় বেচি। তাইৰ নিজৰো সংকোচ কম নহয়। যিহকে নকণ্ডক গধূলি ফ্ৰাচবৰ্ডত বসাল আলোচনা এটা হোৱা খুব সম্ভৱ।

এদিন লাহনেই পৰিস্থিতিটো লাহৰ কৰি দিলে—“মোৰ আ আৰু ভনীজনী আছিলে বুলিছে। যাবচোন এবাৰ।” বুলী আৰু জীয়েকক পাই নিজৰ ঘৰ এখন পোৱাৰ নিচিনা লাগিছিল। লাহন আৰু ভনীয়েকৰ লগত সৰু ঠাইখনত একেলগে বজাৰ-সমাৰ কৰি গধূলি আহি ঘৰ সোমাইছিল। তাইৰ লগত এপাক ওলাই যাবলৈ বস্তীও উপগ্ৰীৱ হৈ থাকে। বাতি হলে লাহনে কমলাক আগবঢ়াই থবলৈ আহিলে মাকে পুথকক 'বেলি নকৰিব, তৎকালে আহিব' বুলি কবলৈ কেতিয়াও নেপাহৰে।

“বলক, বলক, সোনকালে ঘূৰি আহিব লাগিব। আমাৰ তাৰ পৰা আহোতে বাটত ক'ৰবাত সোমাই থাকি মাহীদেউক চিন্তাত নেপেলাব।” হঠাতে তাইৰ মুখত মাহীদেউ সম্বন্ধটো ওলাই পৰাত তাইৰ নিজৰে আচৰিত লাগিল। এই মাহীদেউ, জেঠাইদেউ সম্বন্ধবোৰ যে কি বিপদজনক। “চিন্তা কৰাটো বেয়া কথা নহয়, দৃষ্টিস্তা নকৰিলেই হ'ল। আপুনি তাৰ ভিতৰত কোনটো কৰিছে?”

“মোক লৈ কোনোবাই দৃষ্টিস্তাত পৰিছে নে কি মই সেইটো চিন্তা কৰো, সেই কাৰণেই নেকি এনে সান্ত্বনান বাণী।” “জাত

নাই সাবধান হৈ” লাহনে গৈ থাকোতেই লাহে লাহে কৈ গ’ল।
 “আমাৰ পিচফালৰ ঘৰটোৰ বন্ধ খিৰিকীখন এট মাত্ৰ খোল খালে—
 মন কৰিছেনে আপুনি ? সেইটো নাথৰ ঘৰ। আৰু অলপ বলক।
 খইকীয়াৰ ঘৰৰ খিৰিকীখনো আমি পাৰ হৈ মোৱাৰ লগে লগে
 খোল খাই যাব।”

“হুক দিয়ক। আমাৰ জহতে এই কোৱাৰ্টাৰবোৰত
 বন্ধ হৈ থকা কৌতূহলবোৰ অলপ ঠন ধৰি উঠে যদি
 উঠক।”

“দুৱৰা, পালোহিয়েই আপোনাৰ মেচ। এতিয়া আপোনাৰ
 মেচৰ খিৰিকীখনো খোল নেখালেই হ’ল।” লাহন গ’লগৈ। কিন্তু
 তাই কোঠাটোত সোমাই এনেয়ে খিৰিকীখন খুলি দি বাহিৰলৈ
 চালে। বাহিৰত একো নেদেখি, লাহনকো নেদেখি। ইমানপৰে
 বাটৰ ডাল লগা আন্ধাৰবোৰ হঠাতে বেয়া লগা হ’ল। মনটোত
 শ্বৈন কিবা এটাই কোমল পৰশ এটা দি গ’ল।

‘পত্ৰে মোৰ মৰম লবা। তোমাৰ কেনে ? আমাৰ—ডাল—’
 এই বিধৰ চিঠি প্ৰত্যেকজনী নবৌৱেকৰ পৰা মাহেকত তিনিখন-
 মানকৈ আহে। ওপৰে ওপৰে চকু ফুৰাই সেইবোৰ আকৌ জাপি
 খোৱাৰ বাহিৰে কি কৰিবলৈ আছে ? গতানুগতিক একোখন ফম
 হাউছ-জাৰ্নেল।

“বৰবাইদেউৱে কৈছে তুমি বোলে তেনেই স্বল্পভাষী। আগতে
 ঘৰত থাকোতে আছিল বাৰু, পিচে এতিয়া জনা-বুজা হলো,
 আমাতকৈয়ো জনা হলো। মানুহৰ লগত চা-চিনাকি হ’ব। কোনো-
 বাই নিজে আগবাঢ়ি চা-চিনাকি হলে আৰু তুমি নিজে ডাল দেখিলে
 আমাৰ আপত্তি নাই।”

এয়া সক নবৌৰ চিঠিৰ একাংশ, অন্য চিঠিৰ ব্যতিক্ৰম।
 জড়াপ্ৰস্তু বন্ধপশীলতাৰ মাজৰ পৰা অহা এটা ক্ষীণ আত’নাদ।
 ক্ষীণ হাঁহি এটা মাৰি তাই চিঠিখন জপাই ধলে।

“তুমি আই ঘৰৰ পৰা ডালেমান দুৰত থাকি চাকৰি কৰিবলৈ

আছিছা। গাভৰু ছোৱালী, চাই-চিতি চলিবা। আমি ভিৰোভা মানুহ, আমাৰ চেৰ শকু। তুমি পঢ়া-শুনা জনা ছোৱালী, আমাককৈ দুটা কথা বেচিহে শিকিছা, তথাপি কলো আৰু।”

এয়া লাহনৰ মাকৰ সাক্ষাৎবাণী। অস্বাভাৱিত উপদেশ। হঠাতে তাইৰ খঙটো মূৰৰ চুলি পালেগৈ। তুমি যদি পঢ়া-শুনা নজনা গজমূৰ্খ মানুহ, জনাবোৰক শিকাৰলৈ আহা কেলেই ? কৈ দিবৰ মন যায় তাইৰ, নকয়।

বয়স নিৰ্দ্ধাৰণ কৰাত শুদ্ধ নহলেও বুঢ়ীৰ মুখত গাভৰু শব্দটো শুনি তাইৰ ভাগ লাগিল। কথাষাৰে শুকান মনটোত জিপ দিয়া যেন পালে। তাই '৬৭ চনৰ গ্ৰেজুৱেট, আৰু লাহন '৭১ চনৰ। চাৰি বছৰৰ ব্যৱধানটো ইচ্ছা কৰিলে লাহনে কৰিব পাৰে। তাই নিজলৈ বুলি গোষ্ঠা উলৰ ব্ৰাউজটোৰ দৰ কৰি কমি কমি এদিন লাহনৰ ভনীয়েকৰ জোখৰ হৈ পৰিছিল। তাইবো পচন্দ হৈছিল।

নতুন উলৰ ব্ৰাউজটো পিন্ধি তাই ককাককক কলে, “চা ককাইদেউ, কমলা বাইদেউৰ লগত ফুৰি মোৰ কিমান লাভ হল। উল অলপ আনি দিবি চোন! মোৰ চুৱেটাৰ এটা বাইদেৱে গুতি দিব। বাইদেউৰ ডিজাইনবোৰ বৰ ভাল।”

“পালে লাগে। পিচে বিদ্যাটো তয়ো শিকি ল'চোন তেখেতৰ পৰা।”

কথাষাৰে তাইক কোনোবাখিনিচুই গ'ল। ভনীয়েকক শিকাওঁতে শিকাওঁতে চাৰিদিনতে চুৱেটাৰ এটা হওঁ হওঁ হ'ল। “হল আৰু বাকীখিনি মই গুতিম।” বতীয়ে জোৰ কৰি নিত্যাৰ দৰে কমলাৰ হাতৰ পৰা আধা পোষ্ঠা চুৱেটাৰটো লৈ গ'ল।

কলিকতালৈ ঘোৱাৰ আগতে ঘৰলৈ গৈ মাকক এবাৰ চাই আহিব লগা কথাটো কমলাই বৰ গভীৰভাবে ভাবিবলৈ অন্তৰসৰকৈ পোৱা নাই। এবাৰ ঘাব পৰা হলে ভাগ আছিল, জান নহলেও মাকক এবাৰ মাত লগাই আছিল।

বঁকালত হাত এখন ভেজা দি হেকেৰ-পেকেৰকৈ মাক ওলাই আহি প্ৰথমে তাইৰ মুখখনলৈ একেথৰে চাই কাষতে মূঢ়া এটা লৈ বহিব । একো নামাতে, বহুপৰলৈ, এয়ে মাকৰ স্বভাৱ । এই মৌন দৃষ্টিৰ অৰ্থ তাই সদায় বুজিবলৈ চেষ্টা কৰি আহিছে, পৰা নাই । তাইৰ কুশল মঙ্গল বাতৰি নবৌৱেকহঁতে সুধিব । সেই উত্তৰেই মাকৰো হব । সকলো গুনাৰ পিচত খন্তেক বৈ মাকে বোৱাৰীয়েকহঁতক খোৱা-বোৱাৰ ব্যৱস্থা কৰিবলৈ কব । ভতিজাক-বোৰে চুটকেছ আৰু টোপোলা পিতৃপিতাই খোৱা বস্তু কি আছে উলিয়াই লৈ নিজৰ নিজৰ পঢ়া মেজত বহিবগৈ । বচ্ তাইৰ প্ৰতি থকা আগ্ৰহ আধা ঘণ্টাত শেষ হৈ গ'ল । খাই-বৈ উঠি ৰাতি অলপ কথা-বতৰাৰ পিচত নবৌৱেকহঁতৰ কোঠাত দুৱাৰবোৰ ঘটং-ঘটং কৰি বন্ধ হৈ যাব । আন্ধাৰ ঘৰটো নিজান হৈ পৰিব । কিছু সময়ৰ পিচত স্বপ্ন-নিদ্ৰাত মাকে কাষৰ বিচনাখনত বাগৰ সলাব । এবাৰ উঠি আহি সৰু ছোৱালী এজনীক মৰম কৰাৰ দৰে সোতোৰা-সোতোৰ হাত দুখনেৰে তাইৰ গালে মুখে হাত ফুৰাব আৰু তাইৰ লগতে শুই পৰিব ।

“চাকৰিটো এৰি দি ঘৰলৈ গুচি আহিব নোৱাৰি নে ?” মাকে অনুযোগৰ সূৰত কয় । এই প্ৰশ্ন প্ৰতিবাৰ ঘৰলৈ আহিলে মাকে সোধে । তাই কিবা এটা উত্তৰ দি থয় । “নেলাগে মী, অহাৰাৰ মই ইয়ালৈকে বদলি হৈ আহিম ।” মিছা কথা এটা কৈ তাইৰ ভিডিটো হঠাতে শুকাই যায় । অব্যক্ত ৰেদনাত ওলাই অহা কান্দোনটো গাকত মুখ গুজি বন্ধ কৰি থবৰ চেষ্টা কৰে ।

সম্ভাৱনাতোৰে পাৰি খোৱা এইখন বিচনাত দেউতাক শুই-ছিল আৰু সিখনত মাক । দেউতাক জীয়াই থাকোতে ৰাতি ভাত খোৱাৰ পিচত এই কোঠাত তাইক লৈ ককাকহঁতে মাক-দেউতাকৰ জগত প্ৰায়ে আলোচনা কৰিছিল । দেউতাকৰ বন্ধুপণীল আৰু মোড়া মনোভাৱৰ ওচৰত ককাকহঁতে ঠিক কৰা বহু সম্বন্ধ খান-খান হৈ পৰিছিল । মৃদু বিৰোধিতা কৰাৰ বাহিৰে দেউতাকৰ

আগত ককায়েকহঁতৰ কোনো যুক্তি নৰাজিছিল । এসময়ত ককা-য়েকহঁত ভাগৰি পৰিছিল ।

ল'ৰাৰ বাপেক ক'ৰ অকল সেইটো জানিলে নহব । ল'ৰাৰ ককাক-আজুককাক ক'ৰ, বুঢ়ীমাক কাৰ ঘৰৰ সেই বিতৰণো ককা-য়েকে দিব লাগিব । ল'ৰা এটা বিচাৰি উলিয়ালেই নহব । মহেন্দ্ৰ কাকতি গুৰিতে চাৰিওৰ কাকতি হয়, পিচে তেওঁৰ মাক কাকতিৰ ঘৰৰ নাছিল । গোলাঘাটৰ ফালৰ কোনোবা কেওটৰ ঘৰৰ । গতিকে সেইটো দৰা নেলাগে ।

নবেন ভূঞা ল'ৰাটো বেয়া নহয় । পিচত সিহঁত আচল ভূঞাৰ ঘৰৰ নহয় । সিহঁতৰ অঞ্চলৰ আচল ভূঞা কেইঘৰৰ কথা মই জানো । আঁতি-গুৰি নজনাকৈ কথা দিব নোৱাৰি । গতিকে সেই সম্বন্ধ সেইদৰে ভাগিল । হৃদয়্যা চলিহাই, চলিহা জেখিলেই দুৱৰাৰ ঘৰৰ ছোৱালী নিব নোৱাৰে । বাপেক চলিহা হলেও বুঢ়ীমাক বোলে দেচুৱালী মানুহ আছিল । ডুমডুমৰ ফালে কানিৰ মহল চলাওঁতে ককাকে কোনোবা এজনী দেচুৱালী ছোৱালী ৰাখি তাতে ঘৰ-বাবী কৰি দিছিল । হৃদয়্যাহঁত সেই বিধৰ চলিহা । গতিকে সেই দৰাৰ লগতো সম্বন্ধ নহল । ককায়েকহঁত ভাগৰি পৰিল ।

আজীবন সামান্য মাণ্টৰীৰ দৰমহাৰে টানি-টুনি চলি থকা দাৰিদ্র্যৰ পৰিপূৰক হিচাপে ক্ষয়ক্ষয় গোপী আৰু আভিজাত্যকে বুকুত সামৰি তেওঁ ইহলীলা সামৰিলে । ছোৱালী বিয়া দিয়া নহল । আৰ্থিক অৱস্থা আৰু আভিজাত্য সমানে ৰক্ষা কৰি সমাজত প্ৰতিপত্তি লাভ কৰা তেওঁৰ পৰিচিত, ওচৰ সম্পৰ্কীয় আৰু দূৰ সম্পৰ্কীয় মানুহবোৰৰ পৰা দুৱৰা মাণ্টৰ কাহানিবাই বিচ্ছিন্ন হৈ পৰিছিল । আৰ্থিক প্ৰাচুৰ্য্যইহে যে আজিৰ সমাজ ব্যৱস্থাত মানুহৰ স্বীকৃতি দিয়ে, ফোপোলা গোপী আভিজাত্যই নহয়, সেই কথা হৃদয়্যজম কৰাৰ আগতে তেওঁ সংসাৰ এৰিব লগা হল । চোকা ৰ'দন্ত বিবৰ্ণ ছোৱা ৰঙীণ কাপোৰৰ দৰে পুৰ-কন্যাৰ বনবোৰ বিবৰ্ণ হৈ থাকি গ'ল ।

তাই নোখোৱাটোকে ঠিক কৰিলে মাকৰ ওচৰলৈ। লাহনৰ ডনীয়েকে চুৱেটাৰৰ বাকী অংশ শেষ কৰি উলিয়াব পাৰিছে। তাকে ভাবি ভাবি আহি তাই লাহনৰ বাৰাণ্ডাত থিয় হ'লহি। “আমি যোৱাৰ পিচত চাবি আকৌ মানুহে বু-বু, বা-বা কৰিব। তাইক এনেকৈ ইয়ালৈ অহা-যোৱা কৰি থাকিবলৈ নিদিবি।”

কমলাৰ বুকুখনে ক'ৰবাত ধহমহাই গ'ল। উচপিচ কৰি তাই এবাৰ চিন্তা কৰিলে—কোনেও নেদেখোতেই প্ৰাণৰ কাতৰে দৌৰি ওলাই যাবনে কি ?

“বয়সো হল ভালমান। তোৰ ককায়েৰৰ লগৰে হব যেন পাৰ্ত্ত।”

তাইৰ ভৰি দুটা কঁপিবলৈ ধৰিলে। খুব কোবত গলে কোনোও নেদেখাকৈ জপনাখন পাৰ হব পাৰিব। কিন্তু তাইৰ বুকুখন যেনেকৈ কঁপিছে কিহবাই হেঁচা মাৰি ধৰা যেন পাইছে। চিন্তা আৰু অনুভূতিবোৰ তীব্ৰ গতিত পাকঘূৰণি খাই এসময়ত প্ৰচণ্ড ক্ৰোধত পৰিণত হল। তাই ওলাই আহি জপনামুখ পালেহি।

“ইয়ে বাইদেউ, বলক বলক। মই মাইনুহঁতৰ ঘৰৰ পৰা এই চুৱেটাৰটো লৈ আহিছোঁগৈ। কালি মাইনুৰ মাক শুড়ীয়ে লৈ গৈছিল। বৰ ধুনীয়া হৈছে বুলি কৈছে। বৃত্তাম কেইটা লগাই দিলে আজি ককাইদেউৱে পিঞ্জিবই পাৰিব। আপুনি মাক লগ নেপালে হব পায়। মা গা ধুবলৈ সোমাব পায়।”

একে উশাহতে তাই কথাবোৰ কৈ পলালে। তাইকে দিব লগা উত্তৰটো আৰু লব লগা সিদ্ধান্তটো প্ৰস্তুত কৰোতে তাই ক্লান্ত হৈ পৰিল। তাইৰ নিচিনা কিশোৰী এজনীৰ দৰে তেঁহ পাতি কিবা এবাৰ কৈ ওলাই যাব নোৱাৰি। এজন অপমানিত যুৱকৰ দৰে ভৰ্জন পৰ্জন কৰিও ওলাই যাব নোৱাৰি। প্ৰৌঢ়ত্বই হাতবাউল দিয়া তাই এগৰাকী কুমাৰী মহিলা, দান্ধিহনীলা বিষয়া। মনৰ ভিতৰত হব ধৰা বিদ্ৰোহণটোক চাকি বাধি নিজক সমাহিত কৰাৰ চেষ্টাত তাই ক্ৰমিকলৈ মনে মনে থাকিল। আত্ম-প্ৰত-

কনা হলেও মানসিক নিৰ্যাতনশিনিক লুকুতাই যথা সম্ভব স্বাভাৱিক মাতেৰে ক'লে, “নাই নাই। মই দূৰৰ চেণ্টাৰ এটা চাবলৈ যাব লাগে। তালৈকে ওলালো। লৰা-লৰি কবিব লগা হৈছে।”

“তথাপি বাইদেউ, এখন্তেক আহি য'ক। চুৱেটাৰটোৰ বুটাম কেইটা চাই য'ক।”

অনিচ্ছুক ভৰি কেইটা তাইৰ লগে লগে পুনৰ ভিতৰফালে আগবাঢ়িল।

“মা—মা, কমলাবাইদেউ কৈছিল গৈছে। কাম আছে বোলে ক'ববাত। মইহে জোৰ কৰি আনিছো।”

মহাফুঁতিত জপিয়াই জপিয়াই কমলাৰ গাত ধৰি মাকৰ আগত নি হাজিৰ কৰি দিলে। তাই কৰা সংশয়ৰ বিপৰীতে সম্পূৰ্ণ স্বাভাৱিক ভাবে মাকে সন্তোষপৰ সূৰত কলে, “আহা আহা কমলা,। আমি পৰহিলৈ যামগৈ। তোমাক লগ পালো ডাল হল। এইবাৰ গৈয়ে তালৈ ছোৱালী বন্দবস্ত কবিব লাগে। ছোৱালী ঘৰে বৰকৈ লাগি আছে।” তাইৰ অন্তৰখন আক এবাৰ কঁপি উঠিল। ইয়াৰ পিচৰ সম্ভৱপৰ কথাষাৰ হ'ব “তুমি বাটৰ হেঙাৰ নহবা।” তাই ভেতিয়া কি কব বাক? বুঢ়ীক দু-আষাৰ শুনাই দিব নেকি? কিন্তু তাকে কৰিলে কাইলৈ গোটেই ব্লকৰ চকীদাৰ পিয়নকে ধৰি বিষয়ালৈকে সকলোৰে ই এটা আলোচনাৰ বিষয় হৈ পৰিব। আকৌ আত্ম-সংযম আৰু অন্তৰ্দ্বন্দ্বৰ মানসিক নিৰ্যাতন, যি নিৰ্যাতনৰ হাত সাৰিবলৈ এদিন তাই ঘৰ এৰিছিল আজিও সেই নিৰ্যাতনে তাইৰ পিচ নেৰিলে।

“ক'তা মা, তুমিভো ককাইদেউৰ বিয়াৰ কথা কোৱা নাছিল। ক'ত ছোৱালী বন্দবস্ত হৈছে?”

মাকৰ কথাত অবিশ্বাস কৰি বুঢ়ীৰ জীৱেকেই প্ৰতিবাদ কৰিলে। তাইৰ অবিশ্বাস আৰু সপ্নৰ দৃষ্টি এবাই মাকে কলে, “বিয়ালৈ কিন্তু তুমি যাব লাগিব।”

বুঢ়ী গৰাকী যিমান সহজ আৰু সৰল বুলি ভাবিছিল
 জাতোকৈ বেচি ৰূপট আৰু টেণ্ডৰ ৰূপটো ধৰা পৰাত তাইৰ
 উপন্যাসৰ চৰিত্ৰ এটা লগ পোৱাৰ নিচিনা লাগিল। তথাপি
 কোনোমতে সেপ চুকি তাই কলে, “যাব লাগিব, যাব লাগিব।”
 কথাকেইটা তাইৰ মূৰৰ পৰা অস্বাভাৱিক খৰকৈ ওলাল। তাই
 নিজেই আচৰিত হ’ল।

শইকীয়াৰ ঘৰৰ আগেদি আহোতে চকীদাৰটোৱে জাবৰ
 এসোপাৰ লগতে পুৰণা তাম্ৰপাত এসোপা বাটৰ কাষত পেলাই
 দিয়া দেখিছিল; আন কাৰোবাক লগ পাইছিল যদিও তাইৰ
 মনজু নাছিল। সেইসোপা তাম্ৰপাত পুৰণা হ’ল, তাৰ মাজৰ
 চাহাব-বিবিষোৰ অচল হ’ল।

পুৰণি নাটৰ আখৰা

এইখন পুৰণি কিতাপ

মাথো অস্বস্তিৰ বিহ্বলণী।

বংশীকাই, আৰামী চকীৰ সফল সন্ধ্যা

তুমি কি দুখত এৰিলা ঘৰ?

—কৌটিল্য

দেউতাই লেখা নাটকখনত বোধেশ্বৰবো ডাঙ আছে বোলে। কথাটো শুনাৰ পৰা আমাৰ ঘৰত সকলোৱে মাজত এটা আলো-ডুপ আৰম্ভ হল। সকল ভতিজা কেইটাৰ ক্ষুতিৰ অন্ত নাই। আমাৰ বোধেশ্বৰ কায়ে থিয়েটাৰত ডাঙ লব। কথাটো ডাখিয়েই সিহঁতৰ ভাল লাগিল। ইমান যে হ'হুৱাব পাৰে। ইমান যে জোকাৰ পাৰে বোধেশ্বৰ কায়ে। খালী ককা দেউতাৰ আগতহে তেনেই মেকুৰীটোৰ দৰে সেও হৈ থাকে। হয় দেউতা, হয় দেউতা, বোলাৰ বাহিৰে সি দেউতাৰ আগত কথা নকয়ই। যব মা, খুড়ীহঁতে পাতলীয়া ঠাঁহি এটা মাৰি কৈছিল—পাৰিব সি, নোৱাখিব কিয়? এনেয়েতো সি বুকুটি-বুকুটা কৰি ঘৰতে ডাঙনাৰ ডাঙ দেখুৱাই থাকেই।

ল'ৰা-ছোৱালীজাকৰ এটাই কলে, “আমি পিচফলৰ পৰা বোধেশ্বৰ কাই বোধেশ্বৰ কাই বুলি খুব চিক্ৰবিশ দেই।”

“খেং নকৰিবি ভেনেকুৱা। তেওঁ বেয়া পাৰ।”

সিহঁতে যেন বোধেশ্বৰে ভাওলোৱা নাটকখন দেখিলেই—ইমান হৰিষ । এজাক ল'ৰা-ছোৱালীয়ে হৰহৰাই বোধেশ্বৰৰ ওচৰ পালেগৈ—কথাটো সুধি লবলৈ ।

“থিয়েটাৰৰ পাট । অঁতো, কৰিমতো পাট । মই সদায় পাট কৰিয়ে আছোঁচোন । দেখা নাই তোমালোকে ?” কৃত্তিম অহঙ্কাৰেৰে সি কলে ।

“নাই দেখা” ল'ৰা-ছোৱালীজাকে সমস্বৰে চিঞৰিলে । “দেখু-বানা অলপমান ।”

“চাবা ?”

সকলোৱে আকৌ একেলগে চিঞৰিলে, “অঁ অঁ, দেখুৱাচোন ।” কঁকালত হাতদুখন দি অঁতুত ডঙী কৰি সি ব'ল ।

“বাক যোৱাচোন, আগফালে দেউতাই খবৰ কাগজ পঢ়ি আছেন কি কৰিছে চাই আহা ।”

“ককাদেউতা ঘৰত নায়েই এতিয়া । গাড়ী লৈ ওলাই গ'ল ।”

“আই একা ?”

“আইতা নামঘৰলৈ গ'ল । আজি তিথি নহয় ।”

“ব'বা, ব'বা” দৰ্শকৰ কচি, আগ্ৰহ চাই আক তাৰ নিজৰ মানসিক প্ৰস্তুতি যোগাব কৰি সি দুই হাত দাঙি সাউতকৰে মাটিত বাগৰি এঁ এঁ এঁ কৰি হাত-ডৰি আচাৰি কন্দাৰ ভাও জুৰি কলে, ‘মা তাক দুটা দিলা । মোক নিদিলা । এঁ এঁ এঁ ।’ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে খিল-খিলাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে । সক ভাঁতজা জনীয়ে মুখখন বেজুনটো যেন কৰি ফুলাই যাবলৈ ওলাল । “যাঃ নেচাও তোমাৰ পাট কৰা । কেনেকুৱাখন কৰে !” তাই পিচে নগ'ল । এইটো ভাও তাইৰ ।

পাব খুলিবোৰ জোকাৰি বোধেশ্বৰ খিয় হলেহে মাত্ৰ—“আক এটা আক এটা” বুলি সিহঁতে চিঞৰ-বাখৰ লগালে । মূৰটো খুঁতুৱাই আকৌ নতুন ডঙীৰে বোধেশ্বৰ বহি পৰিল । মাতটো ডিৰোডা মানুহৰ মিচিনা কৰি পুনৰ আৰম্ভ কৰিলে ।

“এই বোধেশ্বৰ, বোধেশ্বৰ, ক’তনো যায় এইডাল ? মনৰশি, লাভহঁতৰ মোজাকিষোৰ ক’ত থলি তই। ফুললৈ যাবলৈ দেখি হ’ল। তাৰ খবৰেই নাই। আহ – বেগতে, জোতা-মোজাষোৰ পিন্ধাই দেহি। আহিছ নে ? এই মানুহটোৰ যদি অলপ কাণ্ডজান হ’ল-হেঁতেন। যও বিপদ মোৰ।”

“গৈছো সৰু বৌ” সি তৎক্ষণাত মাত লগাই নিজৰ স্বাভাৱিক মাতৰে আন এজন অভিনেতাৰ সংলাপ গালে। আকৌ হাঁহিব বোল উঠিল।

বহুবাৰ মঞ্চত উঠা নিপুণ অভিনেতাৰ দৰে তাৰ নিৰ্ভুত অভিনয়। মিহি হাঁহ এটা ফুটাই তুলি সি তাৰ দৰ্শকলৈ চালে। প্ৰতিজন দৰ্শকেই ইয়াৰেই মুখ। দৰ্শকৰ পৰা আকৌ দাবী উঠিল। সাৰ্গিক শিল্পীৰ সুৰৰ মুচ্ছনাত যেন দৰ্শক বিভোৰ।

“বোধেশ্বৰ কাই হোৱা।” মিহি মিহি অনুচ্চ সংলাপ। দৌৰ মাৰি আনি দবা। মই কমত নেথাকিলে গাকৰ তলত থৈ দবা। আনিছো আনিছো বুলি চিঞৰি মোক বিচাৰি নুফুৰিবা। আৰু ১৩২ জৰ্দাৰ পাণ এখনো আনিবা।

“ময়ো এখন খাম নে ?”

এজনীয়ে তেপেক্ কৰে মাতিলে, “অ’ বুজিছো নহয়। তুমি মনে মনে সৰু ককাইদেউক এইদৰে চুৰত আনি দিয়া। ককা-দেউতা আহিলে মই কৈ দিম ব’বা।”

মহা মঞ্চল। ওঠত আঙুলি এটা দি সিহঁতক মনে মনে থাকিবলৈ কলে, “থ’ক তেতিয়া হলে, মই নকৰো পাট।”

আকৌ আকুল মিনতি। “নকওঁ ৰাক নকওঁ। তুমি আৰু এবাৰ দেখুৱা তেনেহলে।”

বোধেশ্বৰ পুনৰ মঞ্চত উঠিল। দৰ্শকে ইয়াৰেই খোৰাকৰ আশাত মুখত ইয়াৰেই বিৰিঙাই দৰ্শকলৈ চালে।

“এই বোধেশ্বৰ, এইফালে ফুলনিও পৰ সোমাল দেখা নাইনে ? হিঃ, হিঃ, হিঃ, ফুলবোৰ মৰাটোৱাই দেখ কৰিব এতিয়া।

গৈছে তই ?”

“গৈছো দেউতা।” বুলি অভিনেতা ভিতৰলৈ লৰ মাৰিলে।

এইখন মঞ্চত বোধেশ্বৰে যোৱা ডেৰকুৰি বছৰ ধৰি অভিনয় কৰি আহিছে। নাবালক দৰ্শক সাবালক হ'ল, সাবালক দৰ্শক প্ৰৌঢ় হ'ল আৰু নতুন দৰ্শকৰ জন্ম হৈছে। সিহঁতে তাৰ অভিনয় উপলব্ধি কৰিব পৰা হোৱা নাই। সি কিন্তু অভিনয় কৰি আহিছে একেখন নাটকৰ একেটা ভাওকে। এই অভিনয়ত দৰ্শকেই অভিনেতা আৰু অভিনেতাই দৰ্শক। আজি কিন্তু সি আচল দৰ্শকৰ আগত অভিনয় কৰা যেন পালে। ইয়াকে যাদু অভিনয় বোলে সি পাৰিব অভিনয় কৰিব। বোধেশ্বৰক আমি সকলোৰে পৰা দেখি আহিছো। দেউতাই কৈছিল বোলে সি আমাৰ ঘৰত আজি দ্বিশ বছৰ ধৰি লণ্ডৱাৰ কাম কৰি আহিছে। সি কোনোদিন ক'ৰবালৈ যাবলৈ গৈছে বুলি আমাৰ ঘৰত অনুপাশ্ৰুত থকা নাই। তাৰ যে বাপেক-মাক, ককাই-ডাই বা আত্মীয়-কুটুম্ব কোনোবা থাকিব লাগে সেই কথা আমি বহু দিনলৈ ভাবাই নাছিলো। তাৰ মুখতো শুনা নাই। মায়েহে কৈছিল বোলে তাৰ বাপেকৰ কিবা দোষৰ কাৰণে ভালৈ কেইবছৰৰ কাৰণে কাৰাদণ্ড হৈছিল। তাৰ মাকক কৈ দেউতাই তাক নিচেই সৰুতে গাৱঁৰ পৰা লৈ আহিছিল। কোন গাওঁ, কি কথা সেইবোৰ আমাৰ জনাৰ প্ৰয়োজন নাট বুলি দেউতাই আমাক কাহানীও কোৱা নাছিল। আজিলৈকে কোৱা নাই। অত্যাৱশ্যক এখন সৰু সংসাৰৰ পৰা আহি এমুঠি ভাত আৰু এডোখৰ কাপোৰ আছিল তাৰ পৰম কাম্য। এই নিৰাপত্তাই তাক সকলো পাহৰাই ৰাখিছিল। এই নিৰাপত্তাৰ বুকুত তাৰ অতীতটো নিষ্প্ৰভ হৈ এদিন সমূলে নাইকিয়া হ'ল। সি দেউতাৰ একান্ত বাখা লণ্ডৱা হিচাপে আমাৰ ঘৰত থাকি গ'ল। ভাহানিৰ দাস প্ৰথাৰ আধুনিক সংস্কৰণ। কিন্তু তাৰ নিচিনা সন্মুখবোৰৰ আগত তাৰ এটা নিজস্ব মৰ্য্যাদা আছে বুলি সি ভাবে। আমাৰ মৰ্য্যাদাৰ পোহৰতে

সি উদ্ভাসিত হবনৈ এটা বৃথা চেষ্টা কৰে। ভো ভোকৈ ভিতৰলৈ সোমাই গৈ কিবা এটা লৈ আহিব পাৰে সিহে। মালিকক ভিতৰত কিবা এটা সুখি আহি বাহিৰত সিহে তাড়াওক কব পানে। সিহঁততো সোমাব নোৱাৰে। মালিক ক'লৈ গ'ল, কেতিয়া আহিব এইবোৰ খবৰো সিহে জানে। সিহঁতে কিটো জানে? মালিকৰ ঘৰত বিন্ধ্যা সৰাহ হলে সিও জীপখন লৈ বজাৰলৈ যাব পাৰে। আমাৰ বিহাৰী ড্ৰাইডাৰটোৱে তাক ছোটা মালিক বুলি মন্তব্যও নকৰা নহয়। সি সেইবোৰলৈ ক্ৰক্ষেপ নকৰে। মাহৰ শেষত কাগজত টিকট লগাই চহী লৈ ড্ৰাইডাৰ, হেণ্ডিমেণ, কণ্ডাক্টৰ আৰু মিস্ত্ৰীবোৰক দৰমহা দিওঁতে সি অৱশ্যে আজি-কালি চকু অঁতৰাই আনিব নোৱাৰা হয়। এখন এখনকৈ লেখি প্ৰতিটো মানুহে নোটবোৰ ডেপত ভৰোৱা শেষ হলেহে পুনৰ সি মালিকৰ টেবিললৈ চায়। পইচা লৈ সকলোবোৰ মানুহ নোমোৱালৈকে সি একে কাৰ্য্যৰে পুনৰাবৃত্তি কৰে। দৰমহা দিয়া শেষ হলে শুকান গলটোত সেপ অলপ ঠেলি দি আন কাম কৰিবৰ কাৰণে প্ৰস্তুত হয়। এদিন তৰুণ কণ্ডাক্টৰে অতি বিশ্বাসত সুধিছিল, “বোধেশ্বৰ কাই, তোমাৰ বাক তলৰ এতিয়ামানে কিমান হৈছে গৈ? মোৰ কোনোমতে আঁঠৈ হৈছেগৈ। ভূমিতো ভালেমান বছৰ আছা বুলি জনিছো।”

“কিমান?” বোধেশ্বৰে অবিস্বাস্য কথা এটা জনাব মৰে প্ৰায় চিকৰি উঠিল।

“মানে দুশ আৰু অধাৰে। পিচে তাৰে ক'ত জোৰা মৰে ছটা জীৱৰ ভৰণ-পোষণ। তোমাৰহে ভাল; বিন্ধ্যা-বাকও নকৰালা, বঁসঠা-পিঠা নাই।”

বোধেশ্বৰে আৰু এবাৰ সেপ চুকি পলটো ভিতৰলৈ গলে। এৰা, তাৰোচো সকলোৰে থকা মৰে এইবোৰ বঁসঠা-পিঠা থাকিব আদিছিল। সিটো দৰমহা বুলি একো মেপল। ইমান দিনে বিন্ধ্যা-পলটোবোৰ কোনো কথা উঠা নাই। তাক পইচা কেলেই? কিহঁত মন-মানুহৰ ছায়া—৩

খবচ কৰিব সি ? তাৰ উত্তৰটো বীৰেশ্বৰ প্ৰসাদ চাইডাৰেই এদিন হাঁহি হাঁহি দিছিল, “আবে স্নাৰ, বটো খোদ মালিক হয়। মালিককো তলব কোন দেতে হয় ?” তথাপিহে আক ! দৰমহা বুজি কিবা এটা সি পোৱা হলে তাৰ ডাল লাগিলহেঁতেন। বীৰেশ্বৰ প্ৰসাদৰ কথা খিনিয়ে তাৰ কলিজাত যেনেকৈ বিক্সিলে, মগজুতো তেনেকৈ খুন্দিওৱা যেন পালে। এৰা, সি মালিক নে কৰ্মচাৰী ? মালিকহে নহয় সেই কথা সিও জানে। কিন্তু কৰ্মচাৰী হবলৈ বাক কি হব বা কৰিব লাগে ? প্ৰথমে কিবা এটা কৰিব লাগিব। তৰুণ, কৃপাল, কুশহঁত মালিকৰ বাচৰ কণাকটীৰ, নৰেণ, বসু, আন্দুল, হীৰামন—ইহঁত হেঙিমেন আৰু বীৰেশ্বৰ প্ৰসাদ, আজাদ, নন্দেশ্বৰ, মানিক, তীৰ্থ, দধিহঁত হল বাচ আৰু ট্ৰাকৰ দ্ৰাইডাৰ। ইহঁতে এইবোৰ কৰ্ম কৰে কাৰণে তলব পায়। সিহঁতৰ মালিক দেউতা, মোৰো মালিক দেউতা। ২ লি মই কৰ্মচাৰী নহয়। কৰুণ যোৱা দ্বিগ বছৰে কোনো দিন দৰমহা পোৱা নাই। তেনে-হলে মই কি ?

কিবা খেলি মেলিখন লাগি যায় এইবোৰ ডাবিলে। আজি অকল খেলি-মেলিয়েই লগা নাই, ডালো লগা নাই মনটো। সি কিবা এটা উপলব্ধি কৰিলে। এই উপলব্ধিৰ পিচত তাৰ কান্ধনিক মৰ্যাদাৰ কাৰেংটোৰ পৰা ওলাই আহি কুশ, মানিকহঁতৰ লগত সোমাই পৰিবৰ প্ৰবল ইচ্ছা হল।

বাইজেই ভাববীয়া, দেশেই নাটঘৰ—নীতি সাৰোগত কৰি নাটকৰ স্বকৰ্তা লগুৱাৰ ভাওটো বোধেশ্বৰকে দিয়া হল। নাটৰ কৰ্মকৰ্তা সকলৰ মতে এইখন এখন ভিন্নসূৰী পৰীক্ষামূলক নাটক। অতিনয় কৌশলো তেনে হব লাগিব, সম্পূৰ্ণ স্বাভাৱিক। ভালকৈ আখৰা কৰিব পাৰিলে বোধেশ্বৰে এই ভাও বৰ্ম্পনী কৰি তুলিব পাৰিব। লাগিলে তাৰ চৰিত্ৰত আৰু অলপ সংলাপ জুৰি দিব পৰা হ'ব। সংলাপবোৰ অতি স্বাভাৱানে ৰচনা কৰি কেইবা-বাৰো ঘৰাই চোৱা হৈছে। তাৰ চৰিত্ৰটোত স্বভাৱজাত 'সবলতা'

আৰু পৰম প্ৰভুত্বৰ দ্বাৰা দৰ্শকৰ হৃদয়তন্ত্ৰীত যাতে মৃদু ব্যঙ্গ্য ভোলে আৰু তাতোকৈও গুৰুত্বপূৰ্ণ কথা কৰ্মজাত মুখ্যমীৰ দ্বাৰা যাতে হাঁহি কৌতুকৰ সমল যোগাৰ হয় তাৰ বাবে বিশেষ যত্ন লোৱা হল। দৰ্শকৰ মনত হাস্যৰসৰ সঞ্চাৰ কৰিবৰ কাৰণে তাৰ দ্বাৰা কিছুমান নিৰ্বোধ কৰ্ম কৰাই মুখত কিছুমান সংলাপ দিব লাগিব। তাৰ মুখত এটা কৌতুকপূৰ্ণ হাঁহি থাকিব লাগিব সদায়। মালিকৰ পৰিয়ালৰ সুখেই তাৰ সুখ আৰু তৃপ্তি। নিজৰ সত্ত্বা হেৰুৱাই মালিকৰ লগত মিলি যোৱা দেখুৱাই তাৰ চৰিত্ৰৰ মহত্ব বিকশিত কৰি দেখুৱাব লাগিব, বচ। চাকৰণী এজনীৰ চৰিত্ৰ এটা সৃষ্টি কৰি তাইৰ লগত প্ৰেম, অনুভূতি, আকৰ্ষণ আৰু তাৰে প্ৰকাশৰ ঠৰঙা বা বহুৱা অভিনয় প্ৰসঙ্গ এটাৰো ব্যৱস্থা কৰিব পাৰি। থক নোলাগে। এনে কৰিলে নাটকখন বৰ 'কমন' হব। পুৰণি পুৰণি লাগিব। দেউতা থাকিলে বোলে বোধেশ্বৰৰ আখৰা কৰিবলৈ বৰ ডয় লাগে। গতিকে মাজুবাপা অৰ্থাৎ মাজু ককাইদেউৰ তহাবধানত নাটকৰ আখৰা চলিল। কিন্তু চৰিত্ৰটোৰ নাট্যকাৰে কথাৰ পৰা ফালৰি কাটি যাব খোজে।

“বোধেশ্বৰ, সেই সংলাপটো নাটকত নাই। প্ৰস্পটাৰে কোৱা-মতে কৰি।”

“আহি স্বাম্ৰ মুখত মাজুবাপা, কি কৰিম! কিন্তু দেউতাই এদিন কৈছিল বোলে তই সদায় কৰা কাম আৰু সদায় কোৱা কথাখিনিকে কলেই হব।”

“হয়, পিচে এইখন নাটকহে, তই তাৰ ভাৱবীয়া। শুন, এই দৃশ্যটোৰ ঘটনাটো এনেকুৱা। এজন ধনী মানুহৰ ভালেমান বাহ, ভালেমান ট্ৰাক, চাৰিখন টেলি আৰু এটা ইটাৰ ভেটা আছে। ভাত কাম কৰে বনুৱা, মহৰী, দ্ৰাইভাৰ, হেণ্ডিমেণ আৰু কণ্ডাক্টাৰে। এই সকলোবোৰ মানুহ মালিকৰ মানুহ। স্বাক্ষিকে দৰমহা দিয়ে কাৰণে সিহঁতে খাবলৈ পাইছে, দৰমহা নেপালেই সিহঁতে লম্বোন দিব লাগে।”

“বাক পিচে ?”

“সিহঁতে এতিয়া কৈছে, সিহঁতৰ দৰমহা, সিহঁতৰ মজুৰী আদি বঢ়াব লাগে । কাৰণ খাদ্য-বস্ত্ৰৰ দাম বাঢ়িছে দিনে দিনে । সিহঁতৰ পুৰণা দৰমহাৰে নতুন নিৰিখৰ সামগ্ৰী কিনিব নোৱাৰে । গতিকে দৰমহা নবঢ়ালে সিহঁতে কাম নকৰো বুলিছে ।”

“ওঁ ঠিকেই কৈছে ।”

“শুন, নাটকৰ ক্ষেত্ৰ কৈছো । আজি দৰমহাৰ দিন । মালিকে গণি-গণি মানুহক আনকালে দিয়াৰ দৰে দৰমহা দিবলৈ লব । তই ওচৰতে থাকি মালিকক ইটো সিটো কৰি দিবি ।”

“ওঁ ওঁ ওঁ ওঁ ।”

“আকৌ শুন, সিহঁতে আগৰ নিৰিখত দৰমহা নলওঁ বুলি কব । সিহঁতে একেলগে চিঞৰিব, হৈ-হাঙ্গা কৰিব । সিহঁতৰ এজনে কব আমি দৰমহা বঢ়োৱাৰ দাবী আজি ছমাহৰ আগৰ পৰা কৰি আহিছো । মালিকে ইটো সিটোক পিচুৱাই আছে ।” এই ছমাহতে ইতিমধ্যে বস্ত্ৰৰ দাম বাঢ়িছে । এই কম দৰমহাৰে আমি আমাৰ ল’ৰা-ভাৰোতাক দুবেলা দুসাজ খুৱাব নোৱাৰো, এডোখৰ কাপোৰ দিব নোৱাৰো । গাড়ীৰ ইঞ্জিনৰ তেল লাগি আমাৰ কাপোৰ ফাটে পানকালে । আমাৰ কামৰ কোনো নিৰ্দিষ্ট সময় নাই । বাতিপুৱা ছয় বজাৰ পৰা বাতি এঘাৰ—বাৰ বজালৈ আমি গাড়ী চলাব লাগে । গাড়ীৰ দুৰ্ঘটনা হলে আমি অকলে পুলিচৰ হাতত লহু-লাঞ্ছনা হব লাগে আৰু আদালততো অকলেই বিচাৰৰ সম্মুখীন হব লাগে । জেল-হাজোতত থাকিব লগা হলে, খুন-জখম হলে আমি দৰমহা নেপাওঁ । আমাৰ ল’ৰা-ছোৱালী লাহোনে থাকে । অৰ্থচ যোৱা বছৰ তৈয়াৰী কৰা ইটা এতিয়া তাৰে পঁচিশ টকাত মালিকে বিক্ৰী কৰিছে । এগাড়ী মাটিৰ দায় দুমাহতে মালিকে পঁচিশ টকাৰ পৰা চল্লিশ টকালৈ বঢ়াইছে । আমাৰ দৰমহা কিন্তু বঢ়া নাই । বাঢ়িছে ব্যক্তিগত খুনাৰা । আমি কি খাই বাস কৰিম ! এইদৰে উত্তেজনাযুক্তক বক্তব্য

এটা দি বজাই সকলোকে সুধিব তোমালোকে দৰমহা লবানে ? সবহভাগে ক'ব নলওঁ । সেই সময়তে তই আগবাঢ়ি গৈ কবি-মই লম । কাৰণ লোৱা উচিত । তেতিয়া স্কলোৱে হয়তো খঙেৰে তোৰ চকুলৈ চাব, অলপ হাস্য হ'ব । তই শীৰ-স্থিৰ ভাবে দৰমহা লোৱাৰ যুক্তি আগবঢ়াব লাগিব । এই সংলাপ য'ব দৰ-কাৰী, কাৰণ তোৰ কথা শুনি সিহঁতে ধৰ্ম্মঘট পিচুৱাই নিব লাগিব ।”

“কিন্তু মাজুবোপা, মইতো কেতিয়াও দেউতাৰ পৰা দৰমহা লোৱা নাই । মই কেনেকৈ ক'ম ?”

“খেং অকৰা, এইখন নাটকহে । তই তাৰ ভাববীয়া । তই এতিয়া আমাৰ ঘৰত কাম কৰা ।”

“অ’ কোৱা বোপা, তুমি ৰৈ গলা ? তুমি ক'ব যুজিছা মই তোমালোকৰ ঘৰত কাম কৰা লগুৱা নহয় । নহয় জানো ? মাজুবোপা, এই ডাঙটোৰ বাহিৰে নাটকৰ বাহিৰত মোৰ কি ডাঙ ? মই আচলতে কি ?” পানীৰ পৰা তুলি জনা মাহুৰ দৰে পৰিচালকে চৰিত্তলৈ চালে । ইতিমধ্যে পৰিচালকে বুজিলে চৰিত্তটোৱে নাটকৰ মাজৰ পৰা ক্ৰমে আক বাহিৰলৈ তাক উলিয়াই আনিলে ।

“বোধেশ্বৰ কাই বুজিছ, তই সদায় বোধেশ্বৰ কাই ।” পৰিচালকে বিমূঢ় পৰিপত্তিৰ পৰা উদ্ধাৰ পোৱাৰ এক বৃথা প্ৰচেষ্টা কৰিলে । এটা অনাবশ্যক সংলাপ ।

“কিন্তু তই যি বিশ্বস্তভাবে আমাৰ পৰিস্থাপনত কাম কৰি আছে দেখি, তকণ ইহঁতেতো ক'ব নাই । তোৰ আক সিহঁতৰ মাজত বহুত পাৰ্থক্য । সেইদৰে তই এতিয়া অস্তিনেতা । নাটকৰ সংলাপ-খিনি নাটকৰ কথা বুলি ধৰি মান্ত কৈ স্বাৰ লাগিব ।”

“কিন্তু মাজুবোপা, মই যি যুক্তিয়ে নিদিওঁ সিহঁত কোনো কোনোৱে শুভেকলৈ পতিস্বন স্বাৰ পাবে, দৰ্শক পতিস্বন নেহাৰ । মই দৰ্শকক পতিস্বন নিয়াৰ নোৱাৰো, কাৰণ সিহঁতে কোৱা কথা-বোৰ তেনেই সঁচা বুলি দৰ্শকে ভালকৈ জানে ।”

“হ'ক, কি হল । তই অস্তিনস্বহে কৰিব লগে ।”

“নোৱাৰো মাজুবোপা নোৱাৰো। মোক এনে ভাও নিদিবা।
মই বিভীষণৰ ভাও কৰিব নোৱাৰো।”

“তই পাৰিবি বোধেশ্বৰ কাই। তই পাৰিবই লাগিব।

নোৱাৰো মাজুবোপা, নোৱাৰো। দেউতাৰ আঙুলিৰ ঠাৰত মই
দেৰকুৰি বছৰ চলিলো। এতিয়াও চলিছো। দৰ্শকৰ আগত মই
মিছা কথা কব নোৱাৰিম। তীৰ্থ, দধি, মানিকহঁতক মই বিশ্বাস-
ঘাতকতা কৰিব নোৱাৰিম।

“সিহঁতে এই নাটক চাবলৈ নাহে।”

“তেনেহলে কোন আহিব ?”

“আহিব পাৰে, যদি দহটকা খৰচ কৰি প্ৰবেশপত্ৰ কিনিব
পাৰে।”

“কিন্তু, মাজুবোপা, তথাপি দৰ্শকক প্ৰৱন্ধনা কৰিব নোৱাৰো
মই। তোমালোকে পাৰিলে তোমালোকৰ নাটকৰ পৰা এই বিশ্বাস-
ঘাতকৰ ভাওবোৰ ওচাই পেলোৱা। মোক এখন খেলগ নাটক
কাগে মাজুবোপা!”

লবণাক্ত

দেউতা মুক্ত হল আজি এসপ্তাহৰ আগতে। দীপাও মুক্ত হবলৈ বিচাৰি ফুৰিছে। সৰু ভাই কানুও মুক্ত। সি আমাৰ লগত বন্দী হবলৈ ৰাজী নহয়। সি আন এখন জগতত বিচৰণ কৰিছে। ক'ত থাকে, ক'ত খায় সিহে জানে। এদিন হঠাতে আহি দুদিন থাকি ওলাই যায়। যাবৰ সময়ত মাই লগ পালে নিবৰ্ধক হলেও সোধে, “আকৌ কেতিয়া আহিবি?” সি বোধহয় নিজেই কব নোৱাৰে কেতিয়া আহিব পাৰিব। কৈশোৰৰ দেওনা পাৰ হওঁ হওঁ কৰা লিপি শুকান ডাল-পাতৰ মাজত উৰি ফুৰা এটি চঞ্চল বহৰঙী পখিলা। মা আজীৱন গৃহ-বন্দী। মই কাৰাগাৰৰ সমুখত বৈয়ে আছিলো, দেউতা ওলাই আহিলেই মই সোমাৰ লাগিব।

আমি কিন্তু আমাৰ মনৰ কথা কোনেও কাকো ব্যক্ত কৰা নাই। আগত দিনবোৰ কেনে হ'ব আমাৰ জনা আছে। গতিকে সমুহীয়া ভাবে আলোচনা কৰাৰ প্ৰয়োজন অনুভৱ নকৰো। প্ৰকৃততে আমি মুখা-মুখী হোৱাই নাই। দুৱাৰ একেখন যদিও আমি বেলেগে সোমাব, বেলেগে ওলাই যাব। মুকুটৰ প্ৰভাৱ সম্পূৰ্ণ হলেই দীপাও তাৰ লগত ওলাই যাব। সেই দিনটো কল্পনা কৰি মাই মাজে মাজে ক্লান্ত মনটো বোলাই লয়। সিহঁত দুয়োৰো পাখেলৰ যথোপযুক্ত ব্যৱস্থা কৰাটো মোৰ আৰু দেউতাৰ দায়িত্ব আছিল। এতিয়া মোৰ অকলে। মাজে মাজে আৰু লগতে দেউতাকো মাজে মাজে সোঁৱৰাই দিবলৈ নেখাহে। মই দীপা-

মুকুলৰ পাখেলৰ তালিকাত মনত পৰিলেই কিবা দুই এপদ যোগ দি তালিকাখন দীঘল কৰি নি থাকে। দুই এপদ সামগ্ৰী মনে মনে সংগ্ৰহ কৰিও থয়। ঘৰলৈ অহা কঁহাৰৰ পৰা পূৰণি হাতীখুজীয়া বাটি দুই এটা দি সৰু সৰু পিয়লা বা পাপৰটা দুই এটা সলনি লৈ বুলি লৈ থয়। দীপাৰ অভিকৃষ্টিও মায়ে তাৰিফ কৰি লয় লগতে। দেউতাৰ দৰমহা অৰ্থাৎ ঘৰখনৰ উপাৰ্জন যে তিনিভাগৰ এভাগলৈ কমি যাব সেই কথা দেউতাই বোধহয় আগতেই সঁকিয়াই থৈছিল। আজি এসপ্তাহৰ পৰা ঘৰলৈ অহা কেবিতালীবোৰক মাই ফিৰাই পঠাইছে বুলি লিপিয়ে আগতি কৰিছে। তাৰ কাৰণে লিপিয়ে মাৰ পৰা ধমকি খাব লগাও হৈছে।

কানু কানুৱেই। সি পাৰ্টিৰ কামত নিজকে উচৰ্গা কৰি দিছে বহু দিনৰ আগতে। এই সকলোবোৰৰ পৰা সি আঁতৰত।

আক একেবাৰে আঁতৰত আছে কৈশোৰৰ আনন্দত বিচৰণ কৰা লিপিকা। তাই মাত্ৰ জানে মুকুলৰ লগত দীপাৰ বিয়াখন হৈ গলে বৰ স্মৃতি হ'ব। ক্লাচৰ ছোৱালী সকলোকে নিমন্ত্ৰণ কৰাৰ উপৰিও ক্লাচৰ বাইদেউৰ লগতে বৰ বাইদেউকো নিমন্ত্ৰণ কৰিব লাগিব।

মোৰ কথা হল, আমি থকা ভাড়া ঘৰটো ইমান ডাঙৰ নহলেও হয়। ইয়াতকৈ সৰু ঘৰতো ভালকৈ থাকিব পাৰি। অহা মাহত দীপা স্বাৰলৈ, মানুহ কমিব। দেউতাৰ পেঞ্চনৰ লগত মোক দৰমহাটো যোগ দি ভাড়া জোৱা ঘৰটোৰ কালি নিৰ্ণয় কৰিব লাগিব, নহলে অফটোৰ উত্তৰ নোলায়। মই এমাহ মানৰ আগৰ পৰাই চেষ্টা কৰি আহিছো। কিন্তু মোৰ অফৰ উত্তৰৰ লগত মই বিচাৰি পোৱা ঘৰবোৰৰ কালি নিমিলে, বেচি হয়। বেচি হলেই বিপদ। কম হলেও তাকে শুদ্ধ উত্তৰ বুলি মানি লোৱাৰ কথা কেতিয়াবা চিন্তা কৰিবৰ মন যায়। কিন্তু মই উপায় এটা উলিয়াবই লাগিব, তাৰ বাহিৰে মোৰ উপায় নাই। এই সিদ্ধান্ত মোৰ নিজৰ। মই কাৰো পৰামৰ্শ জোৱা নাই। দেউতাই যদি ভাবে ফুলি থকা

বেলুন এটা বাধিবলৈ যি যত্ন আৰু যিমান ঠাই লাগে, ফুটা বা নুফুলোৱা বেলুন এটা খবলৈ সিমানে ঠাই নেলাগে, তেতিয়া মোৰ অন্তৰে কণ্ট পাব ঠিক। তেতিয়া হলে মই বাধা হৈ মোৰ সিদ্ধান্ত সলনি কৰি নিশ্চিত বিড়ম্বনাকে গ্ৰহণ কৰিব লাগিব। দেউতা জানী মানুহ, বুজিব তেনে আস্থা ৰাখিলেই মই এই সিদ্ধান্ত লৈছো। দীপাই ক্ষীণ আপত্তি কৰিব, পিচে অংকটোৰ লগত কি সংকট জড়িত সেই কথা বুজিলে হয়তো আপত্তি নকৰিব।

বিচনাতে ৰহি বহি পুত্ৰৰ চাহকাপ শেষ কৰাৰ আগলৈকে মই সিদ্ধান্তটোৰ চূড়ান্ত ৰূপ দিয়াৰ কথাতে মনোনিবেশ কৰিছিলো। চাহকাপ খোৱা শেষ হ'লতো তাই যেতিয়া খালী কাপ-প্লেটমোৰ লৈ আঁতৰি নগল, তেতিয়া বুজিলো তামো কিবা কৰ। নহলে পুত্ৰৰ পৰা এই সময় হোৱা তাইৰ মৰিবৰো সময় নাই। দুশা-পটৰ সামান্য পৰিবৰ্তন কৰি কেইবাখনো একাক নাট তাই এই সময়ত শেষ কৰিব লাগে। চাহৰ পিচত নিৰ্দিষ্ট সময়ৰ ভিতৰত কলৰ পানী ধৰি থোৱা, তটীৰ ফুলৰ পঢ়াও অলপ চাই দিয়া, মাজতে ফুলৰ বহী কেইখনমানো চোৱা, ফুল-কলেজৰ ভাত, শাচন খোৱা মানুহজনী নাহিলে খাপমাৰি সেই কামো মাজে মাজে কৰিব লাগে। মাহৰ প্ৰথম ভাগত শাক-পাচলি আৰু গুৱাৰৰ বাকী হিচাপ কৰি কিমান ৰাখি কিমান পৰিশোধ কৰিব পৰা হ'ব ইত্যাদি জঞ্জাল মাৰোতে উশাহ লবলৈ সময় নেথাকে।

“তুমি মোক কোনো কথাই নোসোধা কিয়?”

মোৰ বিচনাখনত গজগজীয়াকৈ বহি তাই পোন-চাটেই এই প্ৰশ্ন কৰি বহিল। জনপ্ৰিয় একবাক্যকহু দেউতাৰ পিচত মই বিনা বাধাই লব পাৰিম বোলাটো মিছা তেনেহলে। প্ৰথমতেই বিৰোধী শক্তিয়ে য'ব দাঙি উঠিছে।

“চাহটোপা ভোৰ টেণ্টটো বৰ ভাল লাগিছে। নকলেও জানিছো এই চাহটোপাৰ ৰাখিব আনে কৰিব নোৱাৰে।” উত্তৰটো কুট কৌশলপূৰ্ণ হ'লেও নহল বুজিবলৈ তাইৰ চকুলৈ চালো।

“ব’বা ব’বা সেইবোৰ চালেবাৰে কোবোৱা কথাৰে পেট নভৰে।”

“কথাৰে পেটভৰা হলে মই তাকো শিকিলোহেঁতেন। ইমান-বোৰ চিন্তা মূৰত লবৰ কোনো প্ৰয়োজন নাছিল।”

“তাকেইতো কৈছো। ইমানবোৰ চিন্তা অকলে মূৰত লবলৈ কোনে কৈছে তোমাক ? আমাকোতো তাৰ অলপ দিব পাৰা।”

এবা, এইবাব নিজৰ কথাত নিজে ধৰা পৰিলো। মই মনে মনে থাকিলো। এয়ে আৰম্ভ কৰিলে, “আমি বেয়া পাওঁ বুলি ভাবি তুমি কোনো দায়িত্বকে আমাৰ ওপৰত দিব নোখোজা। দেউতায়ো তাকে কৰিছিল, তুমিও তাকে কৰিছা।”

“এটা কথা অ’। কিবা এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ সিদ্ধান্ত লব লগা হলে মই নিশ্চয় মন্ত্ৰীসভা আহ্বান কৰিম। তেনে পৰিস্থিতিতো এতিয়াও হোৱা নাই।” মঠ যিমান বিষয়টো লক্ষ্য কৰিবলৈ বিচাৰিলো তাই সিমানে বেচি গুৰুত্বৰ ভাবেহে কথাবোৰ কলে। তাই এৰি দিয়া ভকত নহয়। মোৰ কথাৰ সুৰতে সুৰ মিলাই তাই কলে, “কিন্তু এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ সিদ্ধান্ত তুমি এককভাবে লব খুজিছা। তাত আমাৰ কাৰো মতা-মত লোৱা নাই। ঘৰৰ খৰচ কমাবলৈ মতীন শৰ্মাৰ ঘৰৰ একাংশ লৈ এইটো ঘৰ এৰি দিব খুজিছা।”

“ঘৰটো চাই আহিবলৈ তোক কম বুলি ভাবি আছো।”

“আকৌ ধৰা পৰিছা। তুমি ঘৰৰ বাবদ শৰ্মাক আজি আগধন দিয় বুলি কৈ আহিছা।”

“কোনে কলে তোক ? মুকুলে ? তোৰ চোৰাংচোৱা সদায় মোৰ পিচত লাগি আছে যেন পাইছো।” মুকুলৰ কথা কলে তাই অলপ অপ্রতিভ হব বুলি ভাবিছিলো। কিন্তু কথাৰ প্ৰসঙ্গ সজনি কৰা টান হল।

“বাক শুনা, ইমান সৰু ঘৰ এটালৈ গলে দেউতাই বৰ মনোকষ্ট পাব। এইটো ঘৰত দেউতা বছদিন থাকিল। প্ৰান্ন পোহৰ বছৰ। লোকৰ ঘৰ যদিও দেউতাৰ লগত ঘৰটোৰ এটা ঠা সঘন পঢ়ি উঠিছে।”

মোৰো মনত পৰিছে। দেউতাই এসময়ত এই ঘৰটো কিনি লোৱাৰ কথা চিন্তা কৰিছিল। চৰকাৰৰ পৰা লোৱা প্ৰথম কিস্তিৰ টকা পিচে বাইদেউৰ বিয়াত খৰচ হৈ গল। ঘৰ কিনা আৰু নহল। দেউতাই মাক সাকুনা দিছিল ল'ৰাহঁত ডাঙৰ হলে ঘৰ-মাটি যি পাবে লব।

“আৰু চোৱা, ঘৰ সলনি কৰা মানে তৎক্ষণাত আমাৰ আৰ্থিক অৱনতিৰ কথা ঘোষণা কৰা। মানুহৰ আগত দেউতা বৰ অপ্ৰতিভ হ'ব, তাকে নো আমি হ'বলৈ দিওঁ কিয় ?”

“এৰা অ' দীপা, এই সময়ত উচিত আছিল আমি নতুন ঘৰ এটা সাজি দেউতা-মাক তাত নি সুমুৱা। তাৰ পৰিবৰ্তে আমি দেউতাক কি দিব পাৰিছো? একো দিব পৰা নাই। কিন্তু এটা সিদ্ধান্তৰ ওপৰত বহু কথা নিৰ্ভৰ কৰে।

“হয় ককাইদেউ, মই যদি ল'ৰা হ'লোহেঁতেন আৰু কানুৱেও যদি ৰাজনীতি এৰি কিবা এটাত সোমালহেঁতেন! আজি আমি অপদাৰ্থৰ দল। আজীৱন কেবাগৰা গিৰি কৰি দেউতাই ভোমাক, মোক আৰু কানুক অন্ততঃ স্বেচ্ছাবেট কৰালে। শিক্ষা দিয়াত দেউতাই কাৰ্পণ্য কৰা নাছিল। মাই কৈছিল আমি সৰু থাকোঁতে বোলে দেউতাই টিউচনও কৰিছিল। সেয়ে ককাইদেউ, আমাৰ অৰ্ধ-সংকটটো ইমান সোনকালে প্ৰকট কৰি দেখুৱাবলৈ বৰ টান লাগিছে।” কিন্তু এটাৰ পাতবোৰ এনেয়ে লুটিয়াই লুটিয়াই তাই আকৌ কলে, “জুৰি পতিকে ঘৰ সলনি কৰা কথাটো বাদ দিয়া। স্বতীন শৰ্মাৰ দুমহ-লীয়া ঘৰৰ হাঁত আৰু চেচুকৰ পৰাজটোত নি দেউতাক সুমুৱাবলৈ নোৱাৰি। আৰু এটা কথা। তাত সেমোৱাৰ আন এটা বাধাও আছে, তুমি জানাই।”

মই জানো। বি এ, পাচ কৰাৰ আগতে শৰ্মাৰ ভতিজাকলৈ দীপাক বিয়া নিদিওঁ বুলি দেউতাই স্পষ্টকৈ কৈ দিছিল। কৰণ তাৰ দৰে ঘটা পইচাক দেউতাই বোলে বিশ্ব কৰিছিল। যোতকৈ দীপাই পতীৰূপে পৰিস্থিতি অধ্যয়ন কৰিব পৰিব। আজি ভাত দি মোৰায়ে

শৰ্মাৰ চকুত দেউতা পুতৌৰ গাৱ হব।

“কিন্তু দীপা, মতীন শৰ্মা আজি অথবা বুঢ়া। আৰু মোৰো কোনো উপায় নাই।”

“কিন্তু আমি নেযাওঁ, মই জানো তুমি মোৰ ওপৰত দৃষ্টি ৰাখিয়েই এই কথা কৈছা। কাৰণ মই এটা বোজা ঘৰখনত। মই তোমাক বেহাই দিছো ককাইদেউ সেই দায়িত্বৰ পৰা।”

“সেইটো তই নিজে নিজৰ ওপৰত আৰোপ কৰা কথা। সেই বুলি ভবাটো বৰ দুখৰ কথা আৰু তাকে প্ৰকাশ কৰি মোকো কলট দিছি। শুন, মই কাৰো পৰা নিষ্কৃতি বিচৰা নাই।”

“কিন্তু ককাইদেউ, মই মুকলক নিষ্কৃতি দিছো। মই তেওঁক স্বাধীনতা দিছো। মই তেওঁক বন্দী কৰি থব খোজা নাই। মই তেওঁক জনাই দিছো তেওঁ মোলৈ বাট চাব নালাগে।” তাই দুহাতৰ তলতাবে মুখখন ঢাকি উচুপিবলৈ ধৰিলে। ফুপি ফুপি তাই কান্দিবলৈ ধৰিলে। কোঠাটোৰ বান্ধুখিনি যেন হঠাত ছবিৰ হৈ পৰিল। এই প্ৰকোচৰ ভিতৰত শ্বাস-প্ৰশ্বাস পৰিবৰ্ত্তন কৰা অসম্ভৱ হল।

আজি যেন আমি ৰাজপথলৈ ওলালো। দীপাৰ কান্দোন শুনি ৰাজপথত জনতাৰ ভিৰ হল। মা, দেউতা, দীপা, লিপি আৰু শেৱালী। এই ভিৰৰ মাজত কানু থকা হলে কলেঙেতেন, “কান্দ, তইতক দৰে আৰু বহুতে কান্দিছে। তইতেও কিছুদিনলৈ কান্দিব লাগিব। যেতিয়ালৈকে কান্দিব লগা গোটেই সমাজ ব্যৱস্থাকে ডাঙি চুৰমাক কৰি পেলাই নতুন ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰোঁহক।”

এটা হাতেলোটে ধৰা পৰা চোৰাখ দৰে অসহায় হৈ জনতালৈ চালো। জনতাৰ মাজত সাধাৰনতে নেদেখা মুখ এখন তেওঁলোকে দেখিলে— শেৱালীৰ। তাই জানে মুকল আৰু দীপাৰ গ্ৰহণ নোহোৱালৈকে মই মকত গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰোঁ। আজি দীপাই মুকলক মৃত্তি দিহাৰ দৰে ময়ো তাইক অনিশ্চিত প্ৰতীকাৰ পৰা মৃত্তি দিছিলো। তাই কিন্তু সেই প্ৰতীকাতে আছে, মৃত্তি নিৰিচাৰে।

জনতাৰ মাজৰ পৰা হুৱাই চিঞৰি উঠিল—“কোনে কৈছে

মই অৱসৰ লোৱা বুলি। নাই নোৱা। মই আকৌ কামত সোমাইছো, নতুন কাম।”

কেইদিন মানৰ আগৰ পৰা দেউতাই বৰকৈ ঘুৰাঘুৰি কৰা দেখিছিলো। বোধহয় কৰবাত কিবা এটা বন্দবস্ত কৰি লৈছে। এৰা, দেউতাই অৱসৰ লব নোৱাৰে। আমি কোনেও অৱসৰ ল'ব নোৱাৰিম। অৱসৰ লোৱা মানে আমাৰ মৃত্যু। আমাৰ সমাজ ব্যৱস্থাই আমাক অৱসৰ লোৱাৰ সুবিধা দিয়া নাই। কানু গৈছে সেই দান্নিছ লবলৈ। আমি মুক্তি দিয়ালৈ সি অপেক্ষা কৰা নাই। সি আমাতকৈ গধুৰ দান্নিছ লবলৈ গৈছে কৰ্চকাৰ্ণী পথেৰে। এদিন সিহঁত সফল হ'ব। ভবিষ্যতে দেউতাহঁতে প্ৰকৃত অৱসৰ লোৱাৰ সুবিধা পাব পাৰে, দীপা, শেৱালীহঁতে উচুপি উচুপি স্থিতাবস্থাৰ ওচৰত আত্মসমৰ্পণ কৰিব নেলাগিব।

স্থিতাবস্থাৰ মাজত একক প্ৰচেষ্টাৰে যুদ্ধ কৰি দেউতাই স্বপ্ন দেখিছে, শেৱালীক নোৱাৰী কৰি অনাৰ, মুকলক জোৱাই পোৱাৰ। ইয়াৰ পিচত কি হয় সেই কথা বোধহয় কানুহঁতলৈ থৈছে।

জনতাৰ গুণ-গুণনি লাহে লাহে বন্ধ হল।

কক্ষচ্যুত

পুৰুষৰ বিজ্ঞপ্তি একো নাই শূন্যকণ্ড

আছে স্ব'ত নিশ্চল চেতনা

ৰাখা মোক নাৰী কৰি

ঈশ্বৰ হয়তো হ'ব পৰাভূত নাৰীৰ প্ৰেমৰ

মহেন্দ্ৰ বৰা

পুৱাৰ মিঠা ৰ'দৰ পোহৰবোৰ মোৰ অসহ্য হৈছিল। এক পৰাভূত বেদনাত পোহৰবোৰ বৰ গধুৰ লাগিছিল। লাজ, বিবেক আৰু চিন্তাৰ দৈন্যই মোক সম্পূৰ্ণভাবে পৰাজিত কৰিছিল। পাৰি হৈ যোৱা ৰাতিটো বাৰে বাৰে পোহৰৰ মাজতো মোৰ মনলৈ ঘূৰি ঘূৰি আহিছিল, মনটোক তোলাপাৰ লগাইছিল। এক অসহনীয় মানসিক যন্ত্ৰণাত চট্‌ফট্‌ কৰি মনটো বোধহয় ক্লান্ত হৈ পৰিছিল। যোৱা ৰাতি আমি বাক কিয় একো কথা পাতিব নোৱাৰিলো। আমি বহু কথা পাতিব লাগিছিল, তথাপি একো কথা পতা নহল। যেনে এটা পৰিবেশত আমি অৰ্থাৎ মই আৰু আৰতি একেলগে এই সকলো পাম ঘৰটোত কটালো; তেনে অৱস্থাত বেচ এটা নাটকীয় পৰিস্থিতি উদ্ভৱ হোৱাটো তেনেই স্বাভাৱিক কথা আছিল। চহৰৰ কোলাহলৰ পৰা আঁতৰত এনে নিজম পৰিবেশৰ মাজত আৰু এই অকলমবীয়া প'জা ঘৰটোত এজনী তিৰোতা মানুহৰ লগত মই এটা অস্বাভাৱিক নিশা কটালো। আন্ধাৰবোৰ ভেটিয়া আমাৰ নিচেই ওচৰ চাপি আহিছিল। লেম এটাৰ কলী পোহৰে মাত্ৰ আন্ধাৰবোৰ খেদি

পঠোৱাৰ ৰূথা চেষ্টা কৰিছিল। অহৰহ জিলি আৰু তেনে জাতীয় ক্ষুদ্ৰ পতঙ্গবোৰে নিৰ্জনতাখিনিক আৰু গধুৰ কৰি তুলিছিল। তেনে অৱস্থাত তাইৰ উচিত আছিল কেনেকৈ তাই আঁঠুপিছ বহুৱীয়া বিবাহিত জীৱনত কিবা এটা নোপোৱাৰ গভীৰ বেদনা প্ৰকাশ কৰাতো। কিন্তু বেদনাৰ উপশম বিচাৰি তাই মোৰ দুবাহুৰ মাজত সোমাই উচুপি থাকিব লাগিছিল। মই তাইৰ চুলিৰ মাজে মাজে হাত বুলাই সৈমেকা গলাৰে কিবা কিব কৈ সাত্বনা জনাব লাগিছিল। কিন্তু বেদনাবোৰ চকুৰ পানীৰে ডহাই দি তাই মোৰ বুকুৰ মাজলৈ আৰু নিবিড়ভাবে সোমাই আহিব লাগিছিল। আৰু লাহে লাহে এটা শিথিল মুহূৰ্ত্তত মোৰ বিবেকৰ জৰীডাল খণ্ডেকলৈ সূজাক পৰিব লাগিছিল, নিশাৰ গধুৰ আন্ধাৰবোৰ পাতল লাগিব লাগিছিল। এনে এটা পৰিস্থিতিত এয়ে আছিল স্বাভাৱিক পৰিণতি।

“চাওঁ গুচা। ময়ো গুমা।” বুলি কৈ তাই মোৰ বিচনাত শুই পৰিছিল। স্বাভাৱিক ভাবে কোৱা তাইৰ অস্বাভাৱিক কথা-শাৰত মোৰ সমৰ্থন আছেনে নাই তাই যেন ভাবি চোৱাৰ কোনো প্ৰয়োজন বোধ নকৰিলে। দ্বিধাহীনভাবে সৰু ছোৱালী এজনীৰ দৰে বা পত্নীৰ দৰে মোৰ কাষতে শুই পৰিছিল। ইমান অপ্ৰত্যাশিত ভাবে তাই শুই পৰিলে যে মোৰ কোনো কথা কবৰ অৱকাশ নেথাকিল। উপযুক্ত শব্দৰ অভাৱত, হয়তো আচৰিত দ্বিধাপ্ৰসূতাৰ পৰা নিজকে মুক্ত কৰাৰ প্ৰয়োজনীয় শক্তিৰ অভাৱত মই প্ৰতিবাদ কৰিব নোৱাৰিলো। বাককঙ্ক হৈ নিৰ্বোধৰ দৰে মই জঠৰ হৈ পৰি আছিলো। সমস্ত অন্তৰ হৰা মই এক ষড়যন্ত্ৰৰ বলি। এই ষড়যন্ত্ৰৰ পৰা চিঞৰ বাখৰ কৰি দৌৰি পলাই যোৱাৰ বাহিৰে অন্য উপায় নাই। কিন্তু ওলাই গৈ ক’ত আশ্ৰয় ল’ম? আশ্ৰয়-দাতাৰ ওচৰত সকলো স্বৰ্জি আৰু কৈফিয়ৎ জসাৰ হ’ব। মাথোঁ এটা দুপনীয় কলক কাহিনী জগতৰ আগত ঘোষণা কৰা হ’ব। সেইটো হ’বলৈ দিব নোৱাৰি। পৰাভুত বেদনাত নিজক দগ্ধ কৰিবলৈ এবি দিৱাৰ বাহিৰে মই ভেটিয়া অন্য উপায় নেগালো। এবি

অহা বিচনাখনত পুনৰ দীঘল দি পৰিলো। দুখোৰ টোপনিত লাল-কাল দি তাই এটা মৰাশৰ দৰে পৰি থাকিল। এটা মৰাশৰ ওচৰত এটা জীৱন্ত মানুহ। এটা সময়ত জীৱন্ত মানুহটো মৃতদেহৰ কামতে একেদৰে শুই পৰিল। তাৰো টোপনি আছিল।

অৱসন্ন মন লৈ পুৱা যেতিয়া মই বিচনা এৰিছিলো চুটকেছৰ পৰা গামোছা এখন উলিয়াই দি ওচৰৰে দমকলটো দেখুৱাই দিছিল, যেন ৰাতিৰ কলুম্বোৰ ধুই পুনৰ সতেজ হোৱাৰ ইঙ্গিত। পেষ্টি-কোটৰ ওপৰত বিচনা চাদৰখনকে মেৰিয়াই তাই যেতিয়া দমকলটো ঘটং-ঘটং কৰি পানী উলিয়াইছিল তেতিয়া ডাবিছিলো আমি যেন একবক্তে অহা আশ্ৰয় শিবিৰৰ আশ্ৰয় প্ৰার্থী।

সিহঁতৰ এই পামখনৰ কথা আগেয়েও শুনিছিলো, অহা নাছিলো ইয়ালৈ। 'অহাৰ ইচ্ছাও নাছিল। কালি সন্ধিয়া আৰতিয়ে মোক বাটত পাই গাড়ীত তুলি আনিবলৈ লোৱাত মোৰ আপত্তি কৰিবৰ একো নাছিল। মহাৰাজ, মই আৰু আৰতিয়ে এবাতি সিহঁতৰ পক্ষীয়ৰত কটাই গলে বনভোজ খোৱাৰ নিচিনাই লাগিব। মানস অভয়াৰণ্যৰ আলহীঘৰত আমি আগতে ৰাতি কটাইছো। বন্ধু-মহলত আৰতিৰ স্বামীক আমি মহাৰাজ বুলি মাতে। গতিকে বন্ধুৰ দিনত মহাৰাজক পামতে পাম বুলি ডাবি আহিছিলো। কিন্তু ইয়ালৈ আহিহে জানিলো মহাৰাজ দু-দিনৰ আগতে চৰকাৰী কামত দিল্লীলৈ গ'ল। কালি ৰাতি আন্ধাৰতে আহি সোমালো। পৰিবেশটো বৃজি লবৰ সুবিধা নহল। দুফালে পাহাৰৰ মাহুত এক পুণ্ড প্ৰান্তৰ। আমলখি, নানা বিধৰ টেঙা, অন্যান্য ফলফুলেৰে ভৰা এখন মনোমোহা বাগিছা। সিফালে শাক-পাচলি আৰু তাৰো সিপাৰে ধাননি পথাৰ। দুটামান সৰু সৰু প'জা, পোহালি, ঠাঁহ-কুকুৰাৰ বাঁহ, আনকি এখন সাধাৰণ খৰণৰ ফুৰনিও আছে। মহাৰাজৰ পৰিকল্পনাই ঠাইভোৰৰত সুকটিপূৰ্ণ পৰিবেশৰ সৃষ্টি কৰিছে। বন্ধু হৈছে মহাৰাজ আৰু আৰতি নগৰৰ কোলাহলৰ পৰা আঁতৰি আহি পামৰ নিৰ্জনতাত সোমায়হি। আগতে নগৰৰ

কোমোদোৰে সিহঁতক আশুৰা নাহিল, আশুৰাইহিল চাক্-চিক। ধৰ-
খনৰ ভিতৰত বহুত কোঠাবোৰৰ জন-প্ৰাণীহীন নিৰ্জনতাইহে ।
জান্ধবি সময়ৰ পুতিটো সুৰুৱতে ধৰখনৰ ভিতৰৰ পুতি সামগ্ৰীকে
সিহঁতৰ কাষে অৰ্থহীন কুছি সন্ধান কৰাৰ । এসময়ত দুয়ো
মনে মনে অনুভৱ কৰিছিল কাৰি বা ব্যভূতাইহে তেওঁলোকৰ
কাষে অৱসৰ । সেৱে বোধহয় সময় পালেই আহি পামত
সোমায়হি ।

মাই নহওক, পৰিৱৰণটোৱে ক্ষতকলৈ হৰেও যোক আকৰ্ষণ কৰি
মনৰ ক্ৰান্তি কিয় দুখ কৰিছিল । পৰিবেশৰ আকৰ্ষণৰ পৰা
আবতিৰ কথাই মোৰ দৃষ্টি আঁতৰাই আনিছে ।

“ঠাইখন কেনে জাগিছে বাক ?” এই পুথৰ আবতিয়ে মোৰ
জগত কথা ক'লে ।

“তোমালোকৰ ভৱিষ্যতৰ আশ্বাস নেকি ?”

“ভৱিষ্যৎ ? আশ্বাস কাষে বৰ্তমানটোৱেই ভৱিষ্যৎ বা
ভৱিষ্যৎ আশ্বাস নাৱেই ; বা ভৱিষ্যতৰ কথা ভাবি শক্তি হবলৈও
নাই ; নাইবা ভৱিষ্যৎ আশ্বাস চকুৰ আগতে জিলিকি আছে ।”

আবতিৰ কথাবোৰ এনেকুৱাই, আনৰ সমৰ্থন নিবিচাবে ।
কিন্তু আজি এই কথাবোৰত বিয়াৰ হিচাপত দীঘলীয়া আঁঠবহুৰ
পিচতো সন্তানহীনা হৈ জীৱন কটাব লগা হোৱা অস্বস্তি বেননাতেই
পৰোক্ষ প্ৰকাশ যেন জাগিল । আৰ্থিক দিশত সিহঁত এতিয়া নিম্ন মধ্য-
বিভবৰ পৰা ধনী শ্ৰেণীলৈ উত্তৰণৰ পথত । দুয়োৰে পুথৰ শ্ৰেণীৰ
চাকৰি । গতিকে ভৱিষ্যৎ নিৰাশতা ভাবি শঙ্কিত হোৱাৰ কথা
নাই । অত্যাৱ এটাই—এখন হাঁহি থকা শিতদুখৰ ।

দহকক্ষৰ ছাত্ৰী কামিতাৰ ঠেঙা ধনী উলিয়াওতে অধিন্যস্ত
কামোৰৰ হাতেৰে উৰুত বুকুখন সোঁতৰাই গিলে তাইৰতো এটা
সন্তান হ'ব আশিৰ্ব্বাসহেঁতেন । বহুত । হ'ব মোকাবেও ।

“পুথৰ আশ্বাস কোমোদোৰক ।” একো কথাত লগাই বহি ক'লো ।
জন জগতৰ হাঁহি — ১৩

“আহো। ভাল লাগিলেও আহো, বেয়া লাগিলেও আহো।
বেয়া লাগিলে ভাল লগাবলৈ আহো।”

কথাত তাইৰ কোনো বিধা নাই, সম্পূৰ্ণ নিৰ্জিহ্ম। যোৱা
বাতিৰ কথাটোৱে কথাৰ মাজে মাজে আমনি কৰে মোক।
কিন্তু তাইৰ কাৰণে যেন যোৱা বাতিটো হাজাৰ নিশাৰ বৈশিষ্ট্যহীন
নিশা। তাৰ কোনো কৈফিয়ৎ নাই। কিন্তু মোৰ মনে কৈফিয়ৎ
বিচাৰে। জানো তাইৰ কোনো কৈফিয়তেই মোৰ স্বপ্নজনৰ কাহিনী
মটি শুদ্ধ কৰিব নোৱাৰে। অশুণ্য চাবুকৰ আঘাতত মোৰ দেহ-মন ক্ষত-
বিক্ষত হৈছিল। মই যেন অধৰ্ব, মই ভীক, মই অসহায়। কিন্তু
সাহস গোটাই কৰিব পাৰি কি? হত্যা বা আত্মহত্যা। নাইবা
স্বয়ংৰিখেই কৰিব পাৰি।

“কিন্তু” কিবা এটা কবলৈ গৈ তাইৰ জিভালৈ
জড়তা আহিল। তাইৰ সজল চকুকেইটাই প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰা
এক অব্যক্ত বেদনাৰ ইঙ্গিত দিলে। “কিন্তু কালি কিহৰ কাৰণে
আছিলো?”

“কব নোৱাৰো, নহয় পাৰো।” এটা ডুল কথা কৈ তাই
যেন শুধুৰাই ললে। দুবৰ মৰি শুকাই যোৱা নেমুটেঙা জোপাত
লুটি নিবদ্ধ কৰি তাই বৈ গ’ল। কিবা কাৰণত নেমুজোপাৰ
ডালবোৰ সম্পূৰ্ণ শুকাই গৈছে। মকৰাৰ ডালে গছজোপা মেৰি-
জাই ধৰিছে।

“ভোম্বাক বাটত লগ নোপোৱালৈকে এক চুপাত সিদ্ধান্তৰ ৰূপ
লিখলৈ পাড়ীৰ টিৱেৰিং হাইলত ধৰিছিলো। অতি দৃঢ়ভাবে আহি
আছিলো। বাটৰ কাষত ভোম্বাক দেখি পাড়ীৰ মতি সহৰ
কৰিছিলো, ডাখিলো—ভুৰিও থাকিবা মোৰ লগত। ভুৰি সাক্ষী
হ’ব। আকৌ এবাৰ।” মোৰ কণ্ঠ হ’ল। এই কাৰণে কবিব
নোৱাৰি। ইয়াত সাক্ষীৰ প্ৰয়োজন নাই। নিচিন্তে বুলিলো,
সাক্ষী মান হ’লেক, বিতৰ্ক। বিতৰ্ক য’ত প্ৰত্যক্ষ কৰিলো।”

কব মন আহিল ই মই বিচৰা কৈফিয়ৎ নহয়। ভুৰি

মিলকে নিয়ে প্রবন্ধনা কথা, বিদ্যান প্রভা। ...আমক প্রবন্ধনা
কথাৰ অধিকাৰ তোমাক কোনে দিলে? তুমি কেবলি
যোৱা, তুমি বহাৱাসে যোৱা, মোৰ ভাত কি? নকলো,
মোৱাখিনো কৰ।

চাহব যেজন্ত মাজতো কৰ এটা অজি লাহে লাহে কাকলি
গুচাই তাই কৈ ন'ল?

“মই নকলেও তোমাৰ মহাবাজে তোমাক আমাৰ কথা বহুত
কৈছে। সেই কথা মহাবাজে নকলেও মই জানো। মনৰ কথা
কোৱাত গুৰাতি আছে। ভেৰ্তৰ কবলৈ মাৰুহ আছে, মোৰ লাই।
মই কাহানিবাই ধৰ এৰি, ধৰ্ম এৰি তথাকথিত সমাজ এৰি মহা-
বাজৰ লগত গুচি আহিলো। আজি সেই দুৱাৰ মোৰ বাবে কড়।
শিকা-দীক্ষা আৰু আভিজাত্যৰ কালৰ কথা মোৰ চাৰিওফালে পৰি
উঠা সমাজখনৰ কোনো মাইকী মাৰুহকে মোৰ কথা কৈ দিহকে
সক কৰিব নোৱাৰো। কাৰণ মই এটা বেলেগ শ্ৰেণীত অন্তৰ্ভুক্ত
হলো, ভূমিতো জানাই সকলো।”

জানো, সহপাঠী ডাক্তৰ মহাবাজক দিৱা কবাই তাই আৰু
তাইৰ পৰিয়ালটো দুটা ভয়কৰ সংকটৰ সন্মুখীন হৈছিল। ধৰ্মই
জনা দোড়ামীৰ বশবত্তী হৈ থাক-ককলৈকহঁত কুৰ হৈছিল।
সমস্তৰ পৰশত সেইবোৰ কমি নাইকিয়া হৈ বাৰ বুজি চৰা হ'ল।
পুৰাতন বংশ এটাৰ ক্ষতিৰ আভিজাত্যৰ শেষ কিন্তুটো সঠি বেলেগে
বুজি থাকে তাইক অৰি বুজি বাদ দিলে। ককলৈক-ভনীলৈকহঁতে
তাৰ কাৰণে তাইকে সম্পূৰ্ণ দোষী সাব্যস্ত কৰিলে। তদন্তত
ভয়কৰ সংকট হ'ল তাইৰ উদ্বাৰ্থমন ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি তকা
পৰিয়ালটোৰ। তাইৰ পঢ়াৰ কাৰণে এটা ককলৈকক জুৰাৰ নেওনা
পাব হৈছেই তাইক আগবঢ়াই দি নিজে নেওনাৰ ভিতৰত থাকিব
কৰা হ'ল। যাক এদিন কৈছিল তাই তকা মোৰ কৰি, সমস্ত
দাৰিদ্ৰ্য জব জমিব। এই দাৰিদ্ৰ্যৰ বশত কিবান্ধ ভয়কৰ জ্ঞান
ভয়প্ৰত্যুতভাবে অতিক্ৰম হৈছে তাই; তদন্তত কুৰিছিল। ...

অধিব পক্ষ-ভনা, স্বৰ্গৰ ঘৰত আৰু পিচত বিয়া-বাক নিৰ্ভাৰেই
সকলো দাখিল তাইৰে যুগি ধৰিব লাগিব। নিজে বিয়া কৰা গ'ল
এই সকলোবোৰৰ পৰা পলাই আহি নিজৰ সুখ-সন্তোষৰ কথা
চিন্তা কৰা। স্বাৰ্থপন্থতাৰ ইয়াতকৈ নীচ নিদৰ্শন একো হ'ব
নোৱাৰে। মহাবাজৰ ফালে এফোজ আগবাঢ়ি আৰু দুফোজ পিচলৈ
গৈ তাই এদিন মহাবাজৰ সহযোগী হ'ব নোৱাৰে। বুলি কৈ দিছিল।
তাৰেই ভৱিত শৃংখল। সমাজৰ অৰ্থনীতিয়েও যে ধেমৰ পতি নিৰ্ণয়
কৰে এই কথা বিশ্বাস কৰিবৰ মন প'ল। তাইৰ ভৱিত শৃংখল
ধোলাৰ ব্যৱস্থা কৰি মহাবাজে এদিন পুনৰ সহযোগী হোৱাৰ আহ্বান
প্ৰদানে তাইক। জুনা আৰু সিহঁতৰ দাখিল আগৰ দৰে সিহঁতৰ
যুগিলা দাখিল হৈ ব'ল। সাৰশূন্য বংশ পোৱাৰ আৰু কঠিন
আভিভাৱক কামুৰি ধৰি থাকি যাকে পুত্ৰাধান কৰিলে সিহঁতৰ
পুতিশ্ৰুতি। কিন্তু ভেতিয়া বহু পলম হৈ প'ল।

সিহঁতৰ অনুষ্ঠানীয়া বিবাহ সম্পাদন উৎসৱত যি কন্যা-
পক্ষৰ অৰ্থাৎ আৱতিব একমাত্ৰ সাক্ষী আছিলো। বিয়াৰ
আৰম্ভণিৰ বিহিতো যেতিয়া সিহঁতৰ সংসাৰত কোনো নিতুমুখৰ
সভাৱনা দেখা নপল, ভেতিয়া আৱতিব অতৰে হাহাকাৰ কৰি
উঠিল। মহাবাজে মিলমট আৰু বটল লৈ বেছি সময় বহা হ'ল।
দুৱল সোঁতত তাই থকা খেৰ-ফুটাৰ দৰে সিহঁতে ইজনৰ পৰা
মিলমট দুবে দুবে উঠি মাথোঁ ধৰিলে। আৱতিয়ে হাস্পাতালৰ
দিকলোকৰ দৰে অধিক সময় কটাবলৈ ধৰিলে। কিন্তু ঘৰলৈ
ফাৰিগই বাঁ-বাঁ কৰা জনশূন্য বহু কোঠাবোৰত তাই এক
ভুকা জুকাৰ কৰে। এই ভুকা সৰুৰ পানীয়েও আঁতৰাব
নোৱাৰে। সকলো কোঠ, বাগ আৰু বিৰতিৰ বগি হৰা ঘৰত
অৱশ্যেই ভিৰোতা জাহাজনী। আধাঘণ্টমান তাইৰ ওপৰেদি
অৱশ্যেই কোণবিশি পৰা কৰি সি আৱতি শত হৰ আৰু খেৰা
উলুৱাত আছে। জাহাজনীতে কলকল সাপলৈ যোৱাৰি দেখোৱা
অৱশ্যেই কঠিনৰ দৰে আৰু বেজবানৰ ওপৰত এটাফাল। তেওঁ

ପରିହିତ । ସାମୁହସ୍ୟୀ ତରତ ବସି ଓଡ଼ିଥିଲ । ସୁନ୍ଦର ଓଡ଼ିଥିଲ । ଏହିଭଳି କୋଡ଼ାଏ ଆବାସ କରା ନାମ ଆସିଲ । ଆବାସରେ ନିଜର ଡାକି କେହିଟାଲେ ଡାକେ, ଡାକେ ଡେଇଁବ ନାମ ।

“ଗୋବୀ ‘ଗୋବୀ’ ବୁଲି ହସ୍ତକାହି କାମି ଆବାସରେ ସାମୁହସ୍ୟୀକ ସମସ୍ତେ ଯାବି ଧରିଥିଲ । ସାମୁହସ୍ୟୀରେ କାମିଥିଲ । “କୋଡ଼ି ହସି କୋଡ଼ାଏ କୋବାଲୋ ଗୋବୀ ।” ନିବନ୍ଧବା ସାମୁହସ୍ୟୀ ହସ୍ତକର ନେ ବର । ସମସ୍ତେ ଡାକି ଧରି ଜଳେ ଆବାସ ଏହା ଆଧା ସାମୁହସ୍ୟୀ ଡିଲୋଡ଼ା, ଡାକି ଏନେକବା କରେଇ ।

ଏହିବୋସ ସଫଳ ଆବାସର ସବୁ ସାଧାବସନ୍ତେ ଯାଉଥିଲ । କୋଡ଼ି ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ୍ ଏସିନ ସୁପରୀରା ମିହିତ ହୁଡ଼ୋ ଆବାସର ଡାକି ଯାହାର ସବୁ ଗ୍ରେ ଓପସିତ ହେଲିଲ । ମାଡ଼ିଟା ନିଆରୋବାସୀରେ ଡାକି ମାରିପ୍ରାତ୍ ଜଳା-କଳା ହୋଡ଼ା ଏହା ବିଧବାସ ମନାସ । ଗ୍ରାମ୍ୟା ଆବାସ ଆବାସର ପବନସ ବିବାଧୀ ପରିହିତ । ମାହି ନିମ୍ନର କାହି ହବ । କୋଡ଼ିର ବାଜି ହେ ମୁଖ ଶାବ । କାକସ ବୋଡ଼ା ଏଠା ଶାତମିସ । ମିହିତର ଆବାସରେ ଆନିରାସ କବିସ । ଏନେକେଡ଼ୋ ଆବାସରାହିରେ ବିଧବାସ-ମଙ୍ଗାଡ଼ିରେ ମୁଖନ କାଗୋସ, କୁଳସ କିଲ୍, ବୁଲି ମହ ଟକା କୁଲି ଟକା ମିହିତର ମଧା ଆନିରେଇ ଥାକେ । ମାହିର ଓପସତ ଡାକିର କବର ବିଲ୍ଲାସ । ମାହିର କୋଲାତ ଓଡ଼ି ଡାକି ମକହୋଡ଼ା କଟାରେ ବୁଲିର ମାରି ।

“ହଇ ଆନୋ, ମି ଡାକିତର ମନତ ଥାକିଲେ ସାମୁହସ୍ୟୀ ଥାକିର । କୋଡ଼ି ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ୍ କିଟୋ ଥାହିଲେ, କିଟୋ ମିହିଲେ । କଟିନା କାକି ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ୍-ମିକାଲେ ଡାକି ଆବାସି ବି ମାରିଲେ ଆବାସ ଡାକିତେ ମି ମହାର କବିର ଡାକେ କୋନୋମତେ ଡାକିଲେ । ଡାକିତର ମିହିଲେ, ଡାକି ଆବାସ, ହବ । ଡାକିତର ମୁଖାବ-ମିକାବଲେ ଆବାସ, ଆବାସ ନାହି । ଆବାସ ମୁଖାବଲେ କାହି, ଆବାସ ଏହାଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ୍ କର କମାର ।”

ମାହି ଜଗତ ବ’ର । ଆବାସରେ କଳା ଆବାସରେ କର ଏହି କାହି ବିଧ ହେ କଳା ମକ ସାମୁହସ୍ୟୀ କାହି, ଏହାବ ଡାକିତେ କାହି । କାହି-କାହି ଆବାସ ବିଧିର କାହି । କାହି-କାହି ଡାକି । ଆବାସରେ କାହି

খাফিলে দুখাহতে তার আশা ফুলি উঠিব । আৰতিয়ে ডাফিলে
ওচৰৰ ফুলবমতে প্ৰথমে মাম লগাই দি পিচত কি হয় চাব
লাগিব । এইটো ল'বাই ভাল হয়, বাকী দুটা ভাৱেহাম ডাঙৰ
হ'ল, নতুনকৈ ফুলত দিয়া অসুবিধা হয় ।

মাহীয়ে আকৌ আৰম্ভ কৰিলে, “মোৰ মো কিটো কবাই
আছে জ' আই ?” তেওঁ আকৌ এবাৰ বৈ মনে মনে খাফিল ।
তেওঁৰ মনটো চাপে গধুৰ লাগিছে । এবা অৰতী মাহীজনী বহ
সৰল । ভাইৰ দুখ বুজে যদি মাহীয়েহে বুজে । মহাৰাজৰ দুখ-
খন অলপ উজ্জ্বল হ'ল । তেওঁ মনে মনে আহিল, এনে এটা
প্ৰস্তাৱ নিজৰ মানুহেই উত্থাপন কৰা ভাল । তেওঁ আৰতিৰ আৰী
হলেও শ্বাহিবা মাছুহ । প্ৰস্তাৱটোত ৰাজী হলেহে তেওঁ কব—
এই মনোভাৱ লৈয়েই তেওঁ আহিছিল । আৰতিয়ে মহাৰাজলৈ চাই
সন্তোষৰ হাঁহি এটা মাৰিলে । মাকৰে ভনীয়েক হলেও অৰতী-
মাহীৰ অন্তৰখন বেলেগ, বহ কোমল ।

“মোৰ আকৌ ভাতৰ বোপাৰ লগত বিয়া হোৱা কথা মই
পিচতহে জানো । বহিলেহে ভোকেই দোষ দিলে, গাৰি-শপতিও
পাখিলে অনেক । দৰৰ পৰা বোলে বিয়াগৈ তেওঁতো নগজেই
কাকো স্বাৰজেও নিদিলে । মই বোলো হোৱা কথা হৈ গ'ল,
গাৰি-শপনি পাখি কি লাভ ? তেওঁলোক পঢ়া-শুনা জনা মাছুহ
হলেও ভোম্বাৰ দৰত থাকিবলৈ নাহে । ভাতে পঢ়া-শুনা জনা
মানুহ, খৰ্খটো ডাঙৰ কথা নহয় । সেইবোৰ ভোম্বাৰ মোৰহে
খিচাব । পিচত সকলো ঠিক হৈ যাব । হাপ্ৰাৰ হলেও জী-জোঁৱাই ।
মই হলে ভেনেকৈহে ক'জো । পিচে নুভনিজে ।”

আৰতিয়ে ওচৰতে বহি একা মহাৰাজৰ কবওনত কোনেও
কেদেখাকৈ টিকুত এটা মাৰি দিলে । দুখীয়া হলেও অৰতী মাহীৰ
অন্তৰখন উলাৰ । “মাহীয়ে আকৌ আৰম্ভ কৰিলে, “পিচে মহাৰা-
জৰ কাৰণহে । পিচত আটীয়ে দ্বিধাৰ । মই বিধবা দুখী
মানুহ । কোনাকৰে ধান এসোন লিও মহাৰাজৰ কৰ্মা সদায়েকহৈ

জকি উঠিব। বোলে হল বুলিনো আক বিধর্মীক ল'বাটো তুলি লবলৈ দিব লাগেনে ?”

মাহীৰ মৰম বং এইবাব বেলেগ হ'ল। সিহঁতৰ ফালে পিঠি দি বাহিৰলৈ চাই আকৌ ক'লে “বেয়া নেপাবি হুঁ আই। তহঁতে আইন ক'ববাতো চেপ্টা কৰহ'ক। য়ো চাওঁ। পিচে মাহীয়েকক নেবিবি আকৌ।”

মহাবাজে তলমৰ কৰিলে।

আকৌ এবাব ধৰ্মৰ কঠিন প্ৰাচীৰখনত মূৰ খুন্দিয়াই মূৰি আহিল। দয়া, মৰম, ধেম, অনুৰাগ, মানদীয়াতা এই সকলো-বোৰৰ সীমাত এই অধিকৃত দেহালখনেই নিৰ্ভাবন কৰি থাকিব নে কি ? এই প্ৰাচীৰ অতিক্ৰম কৰি এই অনুভূতিবোৰ যোৱা নিষেধ।

সময় পাৰ হৈ গ'ল। সাময়িক পৰিত্ৰম বাদ দি মহাবাজে কাৰিক পৰিত্ৰমত আত্মনিয়োগ কৰিলে। পৃথিৱীখন পাহৰি থকাৰ উত্তম উপায়। শুনি হলেই যদিবাৰ বত্ৰ আৰু বতৰুৱা বানীয়ে মনটোক সতৰ্ণ কৰি ৰয়—সেই প্ৰাচীৰত খুন্দিয়াই মৰম বিচাৰি যোৱা আবতিহঁতক প্ৰাণভৰি হাঁহিবলৈ।

এই দেহাল অতিক্ৰম নকৰাকৈ বেতিয়া এটা বিকল্প পুত্ৰৰ আহিস এইবাব সিহঁত সঁচাকৈয়ে আনন্দত অভিভূত হ'ল। সিহঁতে এটা সন্তান পোৱাটো নিশ্চিত। সন্তান পৰিৱালৰ এবছৰীয়া মাতৃ-হীন সন্তান। ধৰ্ম মহাবীৰৰ জদত মিলে। আবতি পৰাভূত হলেও আপত্তি নকৰিলে। অৱতী মাহীৰ ওচৰত জনমানিত হৈ তাই পুতিভা কৰিহিন এনে আশা নকৰো বুলি। এইবাব মহাবাজৰ নিজৰ পুত্ৰৰত তাই সন্ততি জনালে। মাহীয়েকে যি পুত্ৰৰ ভিনা-চৰ্ত্তে পুত্ৰাখান কৰিলে এইবাব সেই পুত্ৰৰ আহিস চৰ্ত্তসাপেক্ষে। দুই ডিৱ ধৰ্মৰ জাৰী-প্ৰাক সন্তান তুলি লবলৈ দিয়াত অসুবিধা আছে। এই অসুবিধা আঁতৰাবৰ এটাই চৰ্ত্ত—প্ৰীয়ে আগত জাৰীৰ পৰত ইতিবিত্ত ইতি জাদিক, তাৰ পিচতৰে সন্তান সমৰ্পণ কৰিব পৰা হব।

আবতি আকৌ আহি বৰিব দিবে প্ৰাচীৰখনৰ আদত বিৰ

হব জগা হল। কিয় ? কিয় এই জাতিবন্ধন হাড়ব মনব
 ধবব নেবাধে ? সুখ-সন্তোষ, স্ববব-সেহ, জাতিব-অনুভূতিক
 সংকুচিত কবা এই নিষ্ঠুব দেৱাজঘনক হাড়হে কিয় মানি জন
 জাগে ? আনুষ্ঠানিক ধৰ্মত মুঠেই আত্মা নথকা তাইব ব্ৰহ্মাণ্ড
 মহাবাজব কাৰণে এদিন ধৰ্মাতবিত্ত হবব কাকণ সামসিক প্রভতি
 যোগাব কবিছিল। আজিব এই প্রভাবে পুনৰ তাইব সকলো
 প্রভতি চুমাব কবি পেলাজে। তাইব স্বকীয়ভাৱ, তাইব চিত্তাব
 আভ্যাত আঘাত কবা প্রভাবব বিকল্পে তাই আকৌ সদৰ্শে থিয়
 হল। মনব হাড়ব পৰা সুন্দৰ উপজাতোৱে থিয় দিলে। কিবা
 এটা যদি তাই কবিব লাগে তাকে কবিব নিজব ইচ্ছাজেহ,
 প্রজোজনত নহয়। কোনেও আৰোপ কবি থিয় নোহাব। এক
 ভীৰ মানসিক সংঘাতব জুইত জাহ হাব ধৰা আবতিয়ে সেই
 পুস্তাব মৰকত পুত্ৰাধ্যান কবিলে। হুজাব মোহাবা অভৰ্ণাহত
 তাইব অৰ্ধ-কৰ্ত্ত ওকাই গ'ল। এই কাহিনী মই জানো। তাক
 জানো তেতিয়াব পৰা সিহঁতে দুয়ো দুয়োৰো পৰা কৰ্মাত আঁতৰি
 পৰিছে। জানো কাৰণেই সিহঁত দুয়োৰো পুতি যোব সহানুভূতি
 আক সৌহার্দ্য অটুট আছে। কিন্তু অকাৰণত হলেও মোক এটা
 কৈফিয়ত লাগে। মই নিজেও এটা কৈফিয়ত পুতত কবিব
 লাগে। মই মহাবাজব ওচৰত বিশ্বাসঘাতকতা কবিব নোহাবো।
 জিভাব আগত মই বিশ্বাস অনুভৱ কবিছিলো। মোব বিশ্বাসিত
 চকুত মোধহয় ই মুটি উঠিছিল। তাকে জকা কবি তাই পুনৰ
 জাৱত কবিলে।

“নিভাত জন্মট নহলে কোনো পুকাৰ কাহিনী এই পৰিস্থিতিক
 জাপত জৰাব মোহাবে যে সেই কথা মই জানো। গতিকে তুমিও
 নোহাবিলা। কিন্তু তুমি যি অভৰ্ণাহত জাতিব ধৰ্মিতা মই জানো
 যেটি তুমিলো। মোব মোবৰ জকা মাই। তুমি যদি পাবা জকা
 কবিবা। মই বৰ দুৰ্ভাগ্য যি পৰিস্থিতি। মোৰ জকা জিভাব ই
 কৰিছিল কাজি। সকলো মই জকাৰ জকা জকাৰ জিভাব

শিল একেজগে খাব পাবিব লাগিছিল। মই নোহাখিলো। দুটা শিল খাই শেষ কৰোঁতে ভোম্বাৰ নিৰ্দোষ মুখখনে মোক বাহা দিলে। ভাব পিচত আছিল মহাবাহুৰ মুখখন। এখন এখনকৈ আক বহুতো মুখ মোৰ চকুৰ আগত জিনিকি উঠিল। সেই মুখবোৰে ক'লে— ভূমি যদি নিজে নিঃচিহ্ন হৈ যাবলৈ চিহ্ন কৰিছা তাকে ক'বা, কিন্তু জানক জীৱাত্ত ভূপোহাৰ অধিকাৰ ভোম্বাৰ নাই। মহাবাহুে যেন ক'লে ভূমি ধৰ্মাতৰিত হ'ব নেজাগে। আমাক সন্তান নেজাগে। ভূমি ঘূৰি আহা।

বাৰীকেইটা শিল মই খাব নোহাখিলো। আছি মই থিয় কৰিছো মই দাক্ষিত হ'ম। মই সন্তান এটা বিচাৰি জম। মহাবাহুক সুখী কৰিম।

হঠাতে ভাই মাটিত বহি পৰিল। মোৰ ভৰিত ভাইৰ দুটোপাল ওপত চকুলো সৰি পৰিল।

কালি বাড়ি দুটা পপীয়া শুকা একে জগে কৰায়াত হ'ল।

মতুন মিলিপি

“অনুত্তৰ কৰিছো যেন
বুকুফাটি যাব ধোজা
এক বস্ত্ৰস্নাত স্নানুয়ে
স্নানুয়ে উত্তপ্ত, উজ্জল।

—সৰ্বা শইকীয়া

হৰমোহন চৌধুী আৰাৰ হেডমাষ্টাৰ আছিল যদিও আমি
ভেৰেভক অকলটোৰ এজন অতি গণ্যমান্য আৰু নেতৃস্থানীয় ব্যক্তি
বুলিহে জনো। তাৰ কাৰণ আছিল আমিৰোৰে ভেৰেভৰ হাইস্কুলত দুই-
তিনি শ্ৰেণী পঢ়াৰ পিচতে অবসৰ লৈছিল। অবসৰ লোৱাৰো হন
আজি কুৰি বছৰ। ভেটিয়া আমি সকলো জ'ৰা। এনেও
ভেৰেভলৈ উত্তৰ কৰিছিলো যদিও আৰাৰ লগত ভেৰেভৰ প্ৰত্যক্ষ
যোগাযোগ নাছিল। ক্লাচ-মাষ্টাৰেই আৰাৰ নাতীনকহে ভালকৈ
জানিছিল বুলি ভাবিছিলো। আচলতে আৰাৰ খুড়াইতেই হৰ-
মোহন চৌধুীৰ নামত আৰাৰ মনত বিভীষিকাৰ সৃষ্টি কৰি
থৈছিল। তেওঁলোকে আৰাৰ পৰা ছোটক পাচ কৰালৈকে বা
কোনোৱে মাজতে নিকা সাং কৰালৈকে ভেৰেভক প্ৰধান শিক্ষকৰূপে
পাইছিল বোলে। কুলৰ পৰা ওলাই জব-গৃহী কৰা খুৰাইৰ
লগৰ মানুহে আৰাক কৈছিল, “তহঁতে বাককৈ হৰমোহন
চৌধুীক হেডমাষ্টাৰ হিচাপে নেপালি। পোৱাহলে বুজিছিলোঁ তেন
কি বাৰৰ জসন্ত হাপে ডেউৱা-ডেই কৰিহক। হেডমাষ্টাৰক
বাটত ক'ববাত দুবৰ পৰা দেখিলেই হয় আমি আনফালে বাট
লও, নহয় লোকাল জব বা গহৰ আঁৰত লুকাওঁ। আমি জ'ৰা-
বোৰেৰে নেজাপে মাষ্টাৰ সকলেও পৰাপক্ষত হেডমাষ্টাৰৰ অগন্ত
কথা কবলৈ ইচ্ছাকৃত কৰে।” খুৰাইৰ মেনত গুনো—“আছিল
এজন হেডমাষ্টাৰ বুলিহে। আছিলহে বুলিছো আৰু” তেওঁলোকে
কথাৰ ওকত এনেকৈয়ে বুজাবৰ চেষ্টা কৰে, বিশেষকৈ বিচাৰি হাৰা-
খুৰি থাই নুহুৰে। “ক'ববাত ছুট-বদৰাত জ'ৰা আছে যদি পে

মার 'জিসাই' হুখমোহন চৌধুরী' কুমত । বহুবেক নৌ হওঁতই নেওঁকটা বাঘহেন ল'ৰা সুব-সুবীৰাণো হৈ কুখিৰ মহৰ । আজি-কাজিৰ পাঁচিটোমান জখকা তুলি আক নমৰা থক সোমাব পৰা বহৰ তৈতা পিন্ধা সোণাক পাই জামিছিল হুখমোহন হেড-জাল্টৰে । একেবাৰে ঠিক কৰি পিৰীজাহে'ভেন মহৰ ।"

চাঁহ বাগিছাত কাম কৰা আমাৰ মোমাইসেউ এজনও কোৱা শুনিছিলো তেওঁৰ বাগিছাৰ কটিহ খেনেকাৰৰ কথা গুৱা এনেদৰে । হুকুট দীৰল, ভেজে কুই কুই কৰা বঙা মূৰ আক বঙা তুলি । দেখিলেই সিংহপুৰ খেন গাঁগে । আজি-কাজিৰ দৰে বাগিছাত হুখমোহন, ধৰ্মজট কখিৰ পাখিলেহে'ভেন 'নে' মানুহে ? কেতিয়াও নোৱাৰে ।

খুৰা আক আমাহঁতৰ মনত দ্ৰাস সকাৰ কৰা বাহুহুখমোহেই আহিন আমাৰো নেহুহানীৰ আক নমগা বাঙি । আমাৰ বৌজা-টোকে ধৰি ওচৰৰ মৌজাবোৰৰ সীমাৰ বাহিৰৰ বৰ বেটি থৰৰ নমৰা আহিবোৰে ধৰে দ্ৰাসৰ সকাৰ কখিৰ ধাৰে ভেনে জোককে জাখি নমগা সিংহপুৰ বুলি ধৰি আহিহে'হক । সুঠতে সমাজ-জনৰ ওপৰত কোনো ব্যক্তিৰ পুত্ৰৰ অলৌকিক নক্তিৰ দ্বাৰাহে সন্তৰ হয় বুলি আমাৰ ধাৰণা আহিন । চৰকাৰী চাকৰি নকৰে কাৰণে আক পোচাক-পাতিতো ৰাজনীতিবিদৰ ধৰন-কৰণ দেখি আমি চৌধুৰীক স্বাধীনতাৰ দু'জাক বুলিয়েই ভাখি আহিছিলো । আমাৰ ধাৰণা ইমান বজ্জুল হৈ পৰিছিল যে স্বাধীনতা লাভৰ কাৰণে কি বৰঙনি আগবঢ়াইছিল তাক জনাবো কোনো পুৰো-জন অনুভৱ কৰা নাছিলো । আমি জানো তেখেত এজন স্পষ্ট-বাদী আক সাহসী লোক । নক্তিক ধৰে সেৱে তেওঁৰ আসে দেখি নাছিল ।

তেওঁৰ সমবয়সী সকলে কৈছিল তেওঁ এজন সাহসী চিকাৰী আহিৰ আক দুই এটা খাৰো মাখিছিল বোলে । দুখনমান দুখৰ বৰবৰ মাতো দেখিছিল বোলে আক সিহে আহিনৰ কখি ভাৰ দাখিছিল । তেওঁ "তেওঁৰ" সিঁহু-দিখিৰ জেবা তেওঁৰ কখিগাবোৰ

সঙ্গসাময়িক আলোচনীত প্রকাশ পাইছিল আৰু কিছুমান অল্পসংখ্যক দিন ধৰি অপ্ৰকাশিত অৱস্থাত থাকি উঠি গৈছিল। অৱশ্যে সেই দুগত প্ৰকাশ হোৱা আলোচনীৰ সংখ্যাও নিচেই ডাঙৰ আছিল। তেওঁৰ কবিতাত আছিল হাতত তীক্ষ্ণৰ পদা বৈ শিল্পদৰ ছাতি আগবাঢ়ি যাবলৈ কোৱা উদাত আহ্বান। সেই সময়ত সেইবোৰক দেশপ্ৰেমমূলক কবিতা বুলি ধৰিছিল কাৰণে তাৰ বেওৱাল এতিয়াও আমাৰ মনত কিহু কিহু আছে। আঞ্চলিক অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠান-বোৰৰ লগত চৌধুৰী হেডমাষ্টাৰক সংশ্লিষ্ট কবিতাজে তেনে অনুষ্ঠানৰ পাতীয়া আৰু মৰ্যাদা বাঢ়ে বুলি সকলোৱে জেখেতক বক্তৃত্তে বিচাৰে। তেখেতে পৰাপকৃত তেনে অনুবোধ বজা কৰে, যিঘেবকৈ অন্তৰস্বৰূপকপিচত। প্ৰথমতে অৱশ্যে ডেকাহঁতে দুই এটা ধৰ্মকি থাকিলে সাত্ব থাকিব লাগিব, তাৰ পিচতহে তেওঁক বাছী কৰাব পৰা যায়। চৌধুৰী হেডমাষ্টাৰক সভাপতি ৰূপে পোৱা যানে তাহানিৰ বাহিৰ চক্ৰ বকৰা, আনপৰাম ডেকিয়াল সুকল আদিক পোৱাব যিচিনা লাগে। এজন আভে-পাতে খাটি অসহীয়া মানুহ। আছিল এই মূৰ্ত্তত এনে এজন মানুহকে লাগে আহ্বাক।

এনেবোৰ আলোচনা হলে আমাৰ মাজৰ লগনে কৰ, “কোন মূৰ্ত্তত নেলাগে আহ্বাক। তেবেদেৱে চিন্তা কৰিয়ে সদায়ে লাগে।”

লগনে জেনেকৈয়ে তাৰ মজাৰত আগবঢ়ায়। তাৰ অৰ্থ এতে যে সি প্ৰস্তাবটো সমৰ্থন কৰিব পৰা নাই। হৰমোহন চৌধুৰী-ডাকৈ তেওঁৰ পুতেক পৰমহৰ জাম আদৰ্শৰ মানুহ। পাইছিল যি হৰমোহন চৌধুৰীডাকৈ পুতেক লগনে চৌধুৰীকহে আমাৰ লগনে কোনোবা সভাত সভাপতি বা বিশিষ্ট বক্তা কৰি আছিল বোলায়। আলোচনীৰ সমৰ্থনৰ অৱস্থা অৱকল কৰি যি অনুষ্ঠানিক ভাৱে জেনে পুত্ৰৰ এটা আগবঢ়ায় পৰা নাই কৰিব পৰাৰ সন্দেহ নাই। এটা সুপ্ৰসঙ্গ ইতি বহুত বহুত কৰে। অৱশ্যে অৱকল অৱকল আনুষ্ঠানিক অৱস্থাৰ অৱস্থা—কি কৰা হুই কৰাৰ ইতিহাস নাই।

মোটাই জীবনটো আমত বৰি আছে 'ভাব'। জৈবৰ 'অভ্যাস' বৈকিৰে ভাব আঁতৰ যি এক বিকটি সত্যতনা আছে সেই কথাও সি মান্তি আছে আশঙ্কি ভনাই থাকে। কিন্তু আমাৰ সংঘৰ তেওঁৰবাবে ভাক ভাক নেশাৰ। হৰমোহন চৌধুৰীৰ লগত পৰন চৌধুৰীৰ ভুলনাই মহন, হৰ মোহোৰিছে—সি হৰমোহন হেডমাণ্টৰৰ পুত্ৰক। এই ভুলনাতো সিহঁতে কৰা ধাৰণাহে। আচৰতে অগ্নবহঁতে কেতিয়াও ভুলনা কৰি হৰমোহন চৌধুৰীৰ ওকত আশ্বৰ কৰিব খোজা নাই।

“গবনৰ কথাবোৰেই কিবা পাক লগা। আমি কিবা নুবুজোনে?”

“অ”, কিবা এটা ওজায়েই আৰ্থ-সাৰাজিক অৱস্থা, সমাজ-চেতনা, আৰ্থিক সংঘাত এইবোৰ কৰাহে ওজায় ভাব মুখত-ভেহোনে সাহিত্য বিবৰেই হ'ক বা বাৰ্জনীতিয়ে হ'ক।”

“প্ৰেৰী সংঘৰ্ষৰ কথা কৰ নেকি? এ ভেতিয়া হলে সি কমিউ-নিষ্ট। ভাক বাদ দিলাহে কথা।”

“এ বাদ দে, বাদ দে, সেই বিদেশী আৰু বিজাতীয় ভাৱ-ধাৰাৰ কথা। আমাক কামে দ্বাৰাৰ 'জাতিৰ কথা।’ আমাৰ স্বাভাৱ পৰম সহজে আনোচনাৰবাবে এনে বদ ললে গগনে মুখ পাতি লয়।

“কি বিজাতীয় কথা কৰ ক'চোন 'ভাব' দুটাখান।” গগনৰ পুনত সি বতৰত থাকে।

“কি আৰু কৰ? কিন্তু কি সোণা কৰ সি আখামুও একো বুজিব নোৱাৰি।”

গগনৰ বৰ হাঁহি উঠি ধ'ল। সি হাঁহি হাঁহি কৰি হাঁহি দিলে।

“কানে কোন দুটিকোবৰ গৰা সি কথাবোৰ বিচাৰ কৰে দুখিৰাৰ ভাৱ।”

আম এটাই ভাব অধুতিত অৱস্থাতো সহন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰি অকলী কৰ, “ইহঁত বদ, আমাৰ অতিৰ ভাৱি, আৰু সাহিত্য বিতৰণৰ : অতিৰ উভাৰ কথা আৰু সাহিত্যিক 'সংঘ' কৰাৰ

উপায় বি দিব থাকে তেনে মানুহহে লাগে ।”

যিগিনে ক’বাব পৰা দুই এটা কথা মুখস্থ কৰায়ে । “যি চিন্তাত
জাতিৰ আৰু জাতিৰ দোষ নাই তেনে সাহিত্য আমাক নেদাখে ।”
আমাৰ দুজনমানে যিগিনক অধ্যয়নশীল মানুহ বুলি কয় ।
‘হয় হয়’ বুলি সকলোৱে তাক সমৰ্থন জনালে ।

কিন্তু গগনেও আজি-কালি পতনৰ দৰে কথা কবলৈ লিখিছে ।
সিও কলে, পাকিস্তানৰ স্বাধীনতানেও ইহুদীৰ বিপৰীত বুলি
ভোকাভূৰ জনগণৰ পেটৰ জ্বালা পাহৰাবলৈ চেষ্টা কৰিছিল । দেশ
বিভাজনৰ আগতে জিন্নাৰ দলেও সেই একেই আৰাও লিখিল—
ইচলাম বিপৰীত ।

“সেয়া কৈছো নহয় তাৰ সকলোতে বিদেশী কথা ।”

চৌধুৰীৰ নিচিনা গুণী, জালী আৰু জাতীয় ভাৱাগম মানুহৰ
পতন চৌধুৰীৰ নিচিনা পোৱাৰ পুত্ৰ হ’ল বুলি আমাৰ সম্ভব
সকলোৱে হাল হাল কৰে । যিজন পিতৃৰ আদৰ্শই হেজাৰ জনৰ
মন আকৰ্ষণ কৰিলে, সহস্ৰ জনক উৎসাহ যোগালে, কিন্তু নোৱাৰিলে
নিষ্কৃতি পুত্ৰক । পতনৰ আদৰ্শ আৰু অৱদান লম্বু কৰাতেই আমাৰ
আলোচনা শেষ হয় । হৰমোহন চৌধুৰীৰ সাহিত্যিক অৱদান
আমাৰ কোনোদিনে আলোচনা কৰা নহ’ল ।

যিয়ে নহ’ক, হৰমোহন চৌধুৰীক এটা সাহিত্যিক সম্বৰ্দ্ধনা
জনোৱাটো ঠিক হ’ল । তাৰ আগতে ‘অসমীয়া সাহিত্যত প্ৰগতিশীল
সাহিত্যৰ ধাৰা’ শীৰ্ষক আলোচনাটো সদাৰুতে জনিত কথা হ’ল ।
এই সম্বৰ্দ্ধনাৰ প্ৰত্যুত্তৰ স্বৰূপে তেখেতে নিচয় এখন দীক্ষণীয়া
ভাষণ পাঠ কৰিব । হৰমোহন চৌধুৰীৰ প্ৰতি সাহিত্য-কৃতি স্বৰূপে
এই ভাষণখন আমাৰ সাহিত্য চৰ্চকৰ মাজৰ পৰা প্ৰকাশ কৰাৰ
নিহা কৰা হয় । চৌধুৰীৰ লগতে আমাৰ “সাহিত্য-কুসুম” প্ৰতি-
ষ্ঠানটোৰো নাম এটা থাকি যাব । দুয়োৰে বৰফল কৰে
এইখন জিখি উলিওৱা সম্ভৱ নহয় । গতিকে এইখিনি ব্যয়ত যিদিনে
ভাষণখন পুৰা নহ’ব, চৌধুৰীৰ প্ৰতিষ্ঠানৰ লগতে তেওঁৰ নামো

হাত এজন লগত নিব পাৰিলে ভাল আছিল। পিচে বহু চিন্তা কৰিও হাততে পোতা ভেনে মানুহ বিচাৰি উলিয়াব পৰা নহয়। যি দুই-এজন আছে তেওঁলোকে খেতি-বাতি কৰি বা মাথোৰণ কেবেলী-মহৰী কৰি কোনোমতে জীৱন নিৰ্বাহ কৰাত ব্যস্ত। এই-বোৰ কামলৈ আগ্ৰহ বা আকৰ্ষি কম। গতিকে তেখেতৰ বহু-প্ৰেণীৰ এজনকে নিয়াৰ কথা চিন্তা কৰা হ'ল। সিহঁতৰ সন্ধান নহল। শেষত আমি তিনিজনকই অকলে মাৰ্বলৈ টিক কৰিছো। গ'লো।

কিন্তু চৌধুৰীয়ে পোনচাটেই এই সমৰ্থনা লবলৈ অস্বীকাৰ কৰিলে। আলোচনাৰ মাজলৈ আমি আমি তেখেতৰ পৰা সমৰ্থিত আদায় কৰিব পৰা ক্ষমতা আমাৰ ভিতৰত এজনৰো নাই।

“কোনে ওনিব এই বুঢ়াৰ কথা? তহঁতে জনিবি?” চৌধুৰীয়ে শ্লেষ মিহলি ক্ষীণ সুবত ক'লে, “তহঁতে মিহাতে হৰমোহন চৌধুৰীৰ নাম খুই পানী ধোৱাৰ ব্যৱস্থা কৰিব নেলাগে।”

চৌধুৰীৰ কথাত আমি তৰামতে কঠোৰতা নেগালো। কথাৰ সুবত আগৰ ককতা কমিছিল। আমি অলপ সাহস আৰু উৎসাহ পালো। আমি লাহে লাহে ক'লো যে ই আমাৰ বহুদিনৰ আশা, আজিব নহয়।

“নাই নাই, তহঁতে কলেই নহব। কাৰো ধৈৰ্য্য নহব মোৰ কথা ওনিবলৈ। তহঁতে নিশ্চয় সেই সজাত মাজে মাজে দিব পৰা নাচ-পানৰ ব্যৱস্থা কৰিছ, নহয় জানো? তাকে অলপ বহুলাই কৰ। সেয়ে হব।” “কৰিব চাব, কিন্তু আপুনি আপোনাৰ জীৱনৰ অভিজ্ঞতাৰ ভিত্তিত এটি ভাষণ দিবই লাগিব। সেয়ে আমাৰ সাহিত্যৰ কাৰণে তাতৰ সন্মত হব।”

“আজি তিনিঘণ্টাৰ খবৰ মই কলম হাতত মোতা নাই। পুৰণা কলমটো দৰিদ্ৰাই পেলাই দিলো। নতুন কলম এটা ল'ব বুজি ভাবি আছো।”

এই বুজি কৈ বহু কলম ল'বৰ নিয়ন্ত্ৰ হৈ পৰিল। আজিও

নিমাত। বব কষ্টকৰ নীৰৱতা। এই নীৰৱতা ভাঙি আকৌ
আমাব 'আজোচনাতৈ কেনেকৈ যাবি যাত'—আমি তাৰ উপায়
বিচাৰিছো।

"চাব, জেখাবিমি আমি কৰিম। আপুনি মাত্ৰ কৈ যাব।"
চৌধুৰীয়ে এটা শেঁতা হাঁহি মাৰিলে। সেই হাঁহিত হৰমোহন
চৌধুৰীৰ বস্ত্ৰৰ দৰে কঠিন বনটো ভাঙি যেন কাহানিৰাই ভৰি
হৈ পৰে। তেখেত বাজী হব, বাজী হব এটা চৰত। আমি
বুজিলো সি হব আমাৰ ধৈৰ্য্যৰ পৰীক্ষা। তেখেতে বোধহয়
আমাৰ আন্তৰিকতাক ধুবীক্ষা কৰি চাব খুজিছে। আমাৰ নিচিনা
ডেকাবোৰৰ ওপৰত যে চৌধুৰীৰ আস্থা কম, সেইকথা প্ৰায়ে প্ৰকাশ
কৰা দেখা যায়। গতিকে আমিও বহুপৰিকৰ তেখেতক যেনে
তেনে সম্ভাট কৰিবই লাগিব।

চৌধুৰীৰ চৰ্ভানুসৰি আকৌ এদিন আমি তেখেতৰ ঘৰত
উপস্থিত হলো। তেখেতক প্ৰতিশ্ৰুতি দিয়ামতে আমাৰ পাঁচজন
সভ্য সমন্বয়ে তেখেতৰ ঘৰত উপস্থিত হব নোহাবিলো। তিনি-
জনৰই পজো, তাকো নিৰ্দিষ্ট সমন্বতকৈ আধামটোৰ পিচত।
আমাৰ অগ্ৰস্তিত অৱস্থা দেখি চৌধুৰীয়েই হাঁহি মাৰি কলে,
"আহা আহা একো নহয়। এইটো জাতি এনেকুৱাই। ভোমা-
জোকে আজি সুখৰ কথা আশাৰতে সকলো পৰিবৰ্ত্তন কৰি দিব
নোহোৱা। তেওঁজোক আহি থাকিব পিচত।"

আমি কেইজনোই আজোচনাত বহিলো। আজোচনা যেনে
কোনো বিশেষ বিষয়ৰ আজোচনা নহয়। বা কি আজোচনা হব
তাকো আমি কব নোহোৱা। তেখেতে কব আৰু আমি বোধহয়
জনিবহে লাগিব।

"১৯৪৭ চনৰ ১৫ আগষ্টৰ দিনটোৰ কথা ভাবিলে বনত থকা
ভোমাজোকৰ আশঙ্কা কোনোবা আহিলে বাক ?" আমি ইফালে
ফিফালৈ টিনাকি সুখবোখক এনেদৰে এৰাৰ চান্দো। নাই, আমিবোৰ
ভেটিয়া হাবিৰূপৰ বট-সমতলমান জেদীৰ দ্বাৰা আবদ্ধ।

“নাই নহয় ? তোমালোকে বোধহয় জানা মই স্বাধীনতা আন্দোলনও সক্রিয়ভাবে যোগদান করা নাহিলো। কব খলে মই পর্যবেক্ষকহে আছিলো। কুলব কামতে সদায় ব্যস্ত আছিলো। পোন্ধৰ আগষ্টৰ পূৰ্বে সেই অজুতপূৰ্ব জন-সমাবেশত তোমালোকৰ দুজনমান ডেকাই পাঁতলীয়া মানুহকেইজনমানক সুধিছিল, “কোৱা-চোন ককাই, তুমিটো আজিৰ পৰা স্বাধীন হলা। ব্ৰটিছবোৰ গলগৈ। এতিয়া তোমাৰ কি লাভ হ’ল ?”

“মই ওচৰতে থিয় হৈ সিহঁতৰ কথা শুনি আছিলো। মানুহকেইটাই এনে পুৱৰ উত্তৰ দিব লগা হ’ব বুজি বোধহয় কেতিয়াও ভবা নাছিল। পাৰ ভাঙি যোৱা পানীৰ সোঁতৰ নিচিনা জনতাৰ লগতে সিহঁতো আছিলিল নগৰলৈ প্ৰথম স্বাধীনতা উৎসৱত ভাগ লবলৈ—ইমানেই। এটাই উত্তৰা উত্তৰ এটা দিলে, “স্বাধীন হলো আকৌ। লাভ লোকচান কিহৰ ?” লগৰটোৱে তাক উত্তৰটো ভালমেদে নেপাই কৈছিল “নহয়, ভোক সুবিহে তোৰ নিজৰ কি লাভ হ’ল। তাকেহে কব লাগে। আৰু মানুহটোৱে তাক ক’লে, “তয়ে ক’চোন তোৰ কি লাভ হ’ল ?”

“আমি হাপৈ খাজনাপাতিবোৰ আৰু দিব নেলাগিব।” ইটোৱে ভপৰাই কলে। উৎসাহ পাই আনটোৱে ভেতিয়া বোল দিলে “কুলতো আঢ়ল দিব নেলাগিব হাপৈ।” ভেতিয়া ল’ৰাকেইটাই হাঁহি হাঁহি কৈছিল, “এটা কথা নহয় ককাই, স্বাধীন খাজনা নিদিলে কুলৰ কিয় নিদিলে চৰকাৰটো বা কুলটো কেনেইক চলিব ?

“এবা জানো। আমাৰেই দেশ, আমাৰেই স্বাধীন। এতিয়া দেশ চমোৱাসকলে যি ভাল দেখে কৰিব আৰু।”

‘এতিয়া বুজিলা, ভেতিয়ালৈকে এই মানুহবোৰক স্বাধীন দেশ এখনত সিহঁতৰ কি অধিকাৰ হ’ব সেইকথা বুজাবৰেও জানিবলৈ দিয়া নাছিল। ক’বক এখনৰ কি অধিকাৰ, বনুৱা এখনৰ কি অধিকাৰ, মোৰ নিচিনা বিচ্ছিন্ন এখনৰ কি অধিকাৰ—সেইবোৰ কথা আয়োচনাৰ অন্তৰ্ভুক্ত হ’ল—

কবিতাই কোনো সুবিধা দিয়া নাছিল। মাত্ৰ এটা কথাই সৰ্বদা দোহৰা হৈছিল—দেশ স্বাধীন হ'ব লাগে। কবিছিল, মানুহে সেইদৰে। বহুত মানুহ জীৱনলৈ মুনীয়া হ'ল আৰু বহুত মানুহৰ আঁটি-বাৰী নীলামত গৈ লাওজোৱা হ'ল। অথচ কিমান বিশ্বাসেৰে এই কষ্টজনক স্বাধীনতাৰ ডাৰ নিবিবাদে আমাৰ নিচিনা আৰু আমাকৈ ওপৰ শ্ৰেণীৰ মানুহখিনিৰ হাতত সমৰ্পণ কৰি দিলে। গুণী, জ্ঞানী, বিবেচক আৰু সংশ্ৰেণীৰ মানুহ যেতিয়া দেশবাসীৰ উন্নতি সাধন কৰিব পাৰিব এয়ে আছিল জনসাধাৰণৰ সৰল বিশ্বাস। কিন্তু হ'ল কি আজি? দুখীয়াবোৰ বেছি দুখীয়া হ'ল আৰু ধনীবোৰ অধিক ধনী হ'ল।”

চৌধুৰীয়ে আমাৰ চকুলৈ চালে—বোধকৰো তেখেতৰ কথা—বোৰ আমি কিমান হৃদয়লম্ব কৰিছো তাৰে উমান লবলৈ। কিন্তু এইবোৰ সদায় কাগজে-পত্ৰে গাই থকা কথা। এইবোৰ কথা কবলৈকে হৰমোহন চৌধুৰীয়ে আমাক মাতিছিলনে? কিন্তু আমাৰ এজনে চৌধুৰীৰ কথাত যোগ দিলে—“চাব, দেশখন অসংলোকেৰে ভৰি পৰিল। আমাৰ দেশত বৰ্ত্তমান সকলোতে কেনেকৈ ঠগ প্ৰবঞ্চনা কৰি নিজৰ অৱস্থা সজ্জল কৰিব পাৰে তাৰে চিন্তাত আছে। সেই কাৰণেই এনে হৈছে।”

“নহয়, নহয়। মোৰো সেই ভুলেই হৈছিল। ময়ো সেই ভুল ধাৰণাৰ বশবৰ্তী হৈ নিজকে বৰ সজ মানুহ বুলি গুণিপন্ন কৰিছিলো। এইবোৰ হ'ল sterile thoughts পৰু আৰু নিস্তেজ উক্তি। সং আৰু অসং এই দুইবিধ মানুহ পৃথিৱীৰ সকলোতে আছে। ই একো বিচিত্ৰ কথা নহয়, আচল কথা নীতিটোহে। কি শীতিত আমাৰ দেশখন চলিছে সেইটোহে কথা।”

আমি ভেৰা জাগি তেওঁৰ মুখলৈ চাই আছিলো। আমাৰ দৃষ্টিত মুহূৰ্ত্তা একো পাইছিল, সেই কথা বুলি চৌধুৰীয়ে পুনৰ সজ্জ ভাষাত আৰম্ভ কৰিলে:

“সকলোতে দুবেলা দুসাজিখাবলৈ গাব জাগিব, তাৰ কাৰণে

ঔপার্জনৰ সুবিধা পাব লাগিব, দুসাজ কাপোৰ পিন্ধিবলৈ পাব লাগিব; সকলোৰে ল'ৰা ছোৱালী কুললৈ যাব পাব লাগিব আৰু আমাৰ প্ৰয়োজন আৰু সামৰ্থ অনুযায়ী সকলো সামগ্ৰী পাব লাগিব আৰু আমি দিম আমাৰ সামৰ্থ অনুযায়ী প্ৰম। এইবোৰ আমাৰ মৌলিক ক্ষমতা; কোনোবাই দয়া পৰবশ হৈ দিয়াৰ কথা নহয়। কিন্তু এই অধিকাৰখিনি স্বাধীনতাৰ আগতে আমাক খিকোৱা নহয়। স্বাধীনতাৰ পিচত বিভিন্ন প্ৰণীয়ে যোঁতলা এই অধিকাৰ সাব্যস্ত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে তেতিয়া আবৃত হ'ল নানা বকম নিষ্যাতন। আৰু আমাৰ নিচনা শিকিত মধ্যস্থিত প্ৰণীয়ে আমাৰ ওপৰ প্ৰণীৰ নিৰ্দেশমতে নানা বকম সাৰ-শূন্য যুক্তি দি মূল সমস্যাবোৰ চাকি ৰাখিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। ভোকা-ডুব মানুহৰ পেটত পামোছাৰ ৰাজটো টানকৈ দিবলৈ কৈ আমি ধৰ্মৰ বাণীৰে তেওঁলোকৰ নৈতিক উন্নতি সাধন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলো। দেশপ্ৰেমৰ নামত ধৰ্ম, ভাষা, জাতি বিভেদৰ বীজ ৰোপন কৰাত লাগিলো।”

আমি আহিছিলোঁ চৌধুৰীৰ সাহিত্যিক জীৱনৰ অভিজ্ঞতাৰ স্তূৰলৈ। চৌধুৰীয়ে এইদৰে ৰাজনীতিৰ কথা কোৱাত আমি আচৰিত হ'লোঁ। চৌধুৰীয়ে এইবোৰ কয় কি ?

একেবাৰে নিমাত হৈ থকাতকৈ পুৰীপে এইবাৰ ৰোপ দিলে, “চাৰ। ৰাজনীতিত দ'ল-বাগৰা কাৰবাৰ যিদৰে আবৃত হৈছে আৰু শাসনযন্ত্ৰত দুৰ্নীতি যিদৰে দিনক-দিনে বাঢ়ি আহিছে তালৈ চাই আমি গন্তস্তৰ উপযোগী নাই হোৱা বুলি ভাব হয়।”

“সেইটো একেবাৰে ভ্ৰান্ত ধাৰণা। এবাৰ ভাৱি চোৱাচোন কোনবিলাক দ'লৰ মানুহে লুটি-বাগৰ দিছে? সেই মানুহবোৰৰ প্ৰেৰণা-চৰিত্ৰ, সিহঁতৰ উদ্দেশ্য আৰু কোন আদৰ্শৰ পুষ্টি দাবৰক এইবোৰ কথা বিশ্লেষণ কৰি চাইছানে? চালে দেখিবা সকলো দ'লৰ মানুহে দ'ল সজনি কৰা নাই। স্বাৰ মূলতঃ কোনো আদৰ্শই নাই তেনে মোককহে দল সজাইছে।” চৌধুৰীয়েই আকৌ আৰম্ভ

কবিলে :

“আকৌ সেইবিলাক মানুহৰ নিজৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা চালে দেখিবা দ’ল বাগৰা মানুহবোৰে কোনো অন্যায় কৰা নাই। কাৰণ ভোমাৰ ভোটটোৰে সিহঁতক সেই কাম কৰাব লাইচেন্সখন দি থৈছা।”

চৌধুৰীয়ে সকলো কথাৰে খেলি-মেলি কৰি এটা স্ব-বিবোধী উক্তি দি পেলাইছে যেন জাগিল আমাৰ। যি মুহূৰ্ত্তত দেশৰ সকলো মানুহে দ’ল-বাগৰা কথাটোত শঙ্কিত হৈছে তেনে কাৰ্য্যত তেখেতে পৰোক্ষভাৱে হলেও সমৰ্থন কৰা যেন জাগিল। “আক সেইদৰে সেই দুৰ্নীতিগ্ৰস্ত লোকসকলকো ধৰা নপৰাজৈকে অঙ্গপ সঁহাঁনুভূতিৰে বিচাৰ কৰিব লাগিব।”

আমি এইবাৰ ভাবিনো হৰমোহন চৌধুৰীৰ মানসিক অৱস্থায় ভাৰসাম্য বাৰ্জক্যই কিজানি নশ্ট কৰিবৰ উপক্ৰম কৰিছে। আমাৰ পুজন্যানে ইতস্ততঃ কবিলে। চৌধুৰীৰ পৰা বিদায় লব পাৰিলেই যেকুৱা ভেঙাজোকে বন্ধা পায়।

প্ৰদীপেই সাহস পোতাই সুধিলে, “স্বার্থ সিদ্ধিৰ অৰ্থে দ’ল-বাগৰা আৰু নিজৰ আৰ্থিক সম্বলতা আনিবলৈ দুৰ্নীতিৰ আশ্ৰয় লোৱা এই দুয়োটা কথাটোন চাব আপুনি সমৰ্থন কবিলে। তেনে-হলে আমাৰ আদৰ্শ ক’ত থাকিলে?”

“এনে সমাজ ব্যৱস্থাত দেই মানুহবোৰৰ দৃষ্টিকোণেৰে চোৱাৰ্হক। যি সমাজ ব্যৱস্থাত উন্নতি কৰিবলৈ হলে সকলো সময়তে নিৰ্ভৰ কৰিব লাগে সঞ্চিত ধনৰ ওপৰত অৰ্থাৎ সমাজে তাৰ উন্নতিৰ কাৰণে কোনো দায়িত্ব নগৰ, তেনে ব্যৱস্থাত একক প্ৰচেষ্টাৰে ধন আহৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰাটো স্বাভাৱিক। এনে কথোতে কেতিয়াবা নীতি আৰু দুৰ্নীতিৰ সীমাবেখাডাল আঁঠি জীৰ হৈ পৰে। যিবিলাক লোকে যাদ্ৰ ব্যক্তিগত সমৃদ্ধিৰ কাৰণে ব্যৱনীতি কৰে তেওঁলোকে সম্বনাই সুবিধানুসৰি দ’ল সজনি কৰে। কাৰণ তেওঁলোকৰ কোনো শিৰ্ষিষ্ট আদৰ্শ নাই।

সেই বুলি মই সৎ আৰু অসৎ, সত্য আৰু মিথ্যা দুয়োটাৰে
একে কৰিব খোজা নাই।”

অলপ পৰ বৈ চৌধুৰীয়েই পুনৰ ক’লে “আৰু তোমালোকে
কিবা কৰা ?”

ইমান পৰে যেন আমিহে সকলো কথা কৈ আহিলো।

তেতিয়া হলে চাব, স্বাধীন নাগৰিকৰ অধিকাৰ সাব্যস্ত কৰিবলৈ
আপুনি কলম নচলালে কিয় ? সাহিত্যিক হিচাপে আপুনি
কি কৰিলে ?”

“এৰা, সেইটোৱেই হ’ল অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ কথা, যি প্ৰাচাৰ্য
আমিহেৰাৰ অতি অজ্ঞ আহিলো। মোৰ চাৰিওফালৰ মানুহবোৰক
কেনেকৈ চাব লাগে মই বোধহয় তাকে নিশিকিলো। স্বকীয়
কোনো আদৰ্শ বা দৰ্শনৰ অভাৱত মোৰ মধ্যবিত্ত সুন্দৰ মনোবৃত্তিৰে
পৃথিৱীখনক চালো। মই মোহমুগ্ধ হব নোৱাৰিলো। বন্ধুকৰ
ফাকা আৱাজৰ দৰে জাতিটোক আগুত কৰিবলৈ বৃথা-আত্মজালন
কৰি কবিতা লিখিলো। হাতত ভীষ্মৰ পদা লৈ ছিলদ’ল ভাঙি
গুহঁতৰ নিচিনা ডেকাবোৰক মাত্ৰ আগবাঢ়ি যাবলৈ কৈছিলো।
কিন্তু ক’লৈ আগবাঢ়ি যাব লাগিব সেই কথা কব নোৱাৰিলো।
জুইত্তৰ শুকান বাসিত লাঠিতৰ দৰে ঘোঁৰা চেকুৰাবলৈ কৈছিলো।
ঘোঁৰাটোৰ সন্ধান মই দিয়া নাছিলো।

এদিন যেতিয়া দেখিলো মই পড়োৱা ছাত্ৰ বাপুৰামে দুই ত্ৰেণী
পঢ়ি মোৰ ঘৰতে হালোৱা সোমাল আৰু মোক তেতিয়াও পূৰ্বৰ
দৰে ‘চাব চাব’ বুলি মাতিবলৈ ধৰিলে, মই ভাবিলো মই পুৰুষভে
সাহুহে কোৱাৰ দৰে সাহিত্যিক বা শিক্ষাবিদ নে ? মই মোৰ
কৰ্তব্য কৰিব পাৰিছো নে ? আৰু মই নিজে স্বাক্ষ-স্বাধীন যুগত
কোনোদিনে জেজ জৰিয়না নাইভোপা যদিও স্বাধীনোত্তৰ যুগত
মোৰ ল’ৰাই যেতিয়া অধিকাৰ সাব্যস্ত কৰিবলৈ যাত্ৰতে জেজখাৰ
জন্ম হয়, তেতিয়া বুজিলো মোক সিহঁতে সিহঁতে বিপ্লৱী কৰি
আখ্যা দি আহিছে। মোৰ প্ৰকাশিত আৰু অপ্ৰকাশিত মেধা-

বোৰৰ প্ৰতি সি যেতিয়া কোনো আগ্ৰহ নেদেখুৱায় মই ভাক
দুঃখৰ নোৱাৰো।

সেইকাৰণে ক'লো মোৰ পুৰণা কলমটো দলিয়াই পেলালো।
আলো এটা নতুন কলম লব পৰা প্ৰস্তুতি মোৰ হবনে নহব কব
নোৱাৰো। কিন্তু তহঁত প্ৰত্যেকে একোটা নতুন কলমেৰে লেখা
আৰম্ভ কৰ। মোক কোনো সাহিত্যিক সম্বৰ্দ্ধনা দিবৰ প্ৰয়োজন
নাই। এনে সম্বৰ্দ্ধনা লবৰ অধিকাৰ মই হেৰুৱাই পেলাইছো।"

শেহুৰীয়ে আক একো কব নোৱাৰিলে। আমাক বিদায়
নিদিয়া! ক ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল।

কুস্তীৰ

"কোনো এক বৃহত্তৰ দীপ্ত

ভৱবোৰ খুপ খাইছে

... ..

হৃদয় তেঁবেঙা লাগিছে,

প্ৰেভাখ্যৰ নিয়মে যেন

হলাহল ভালি দিছে

মৰকব ভীষণ নিঃসন্তোষে"

—ববীন্দ্র বৰা।

এবাৰ ভৱি কেইটা মাৰিবলৈ এবি দি এনেদৰে জনম ওপঙি
থাকিবলৈ। সি ঢেঙটা কৰিলে। দেহ আৰু মন সম্পূৰ্ণ ক্লান্ত।
আৰু বেছিদূৰ সঁজুখিব নোৱাৰি। পাৰাপাৰ নোহোৱা অৰ্ধে পানী,

পানী আৰু পানী। ওপৰত ক'লামেষ, তলত দ্বাৰ নোম নেদেখা
অন্ধকাৰ। পানীৰ চঞ্চপ শব্দ আৰু আকাশত বজ্জু নিবাসৰ
বাহিৰে তেতিয়া একো শুনিবলৈ নাই আৰু একো দেখিবলৈ
নাই। চাৰিদিন গভীৰ অন্ধকাৰে আবৰি ধৰিছে। বিজুলীৰ
চিক্মিকনিত ফেনে-ফুটুকাৰে বাঢ়ি অহা জলধাৰিৰ ভৰসন্নিৱ
নিষ্ঠুৰ ৰূপটোৱে মাত্ৰ ধনিকলৈ একোবাৰ বুকুখনত ৰূপনি তুলি
যায়। সুন্দৰ বস্তুৰাৰ কি বীভৎস আৰু ক্ষয়ক্ষয়ী ৰূপ।

হঠাতে তাৰ ডৰি কেইটা মাটিত লগিলে। সি অসম
নিৰ্ভয়েৰে হাত কেইটাও মাৰিবলৈ ধৰি দিলে। আৰু সাঁতোৰাৰ
প্ৰয়োজন নাই। নিস্তব্ধ পানী। পাৰৰ কোনোবাখিনিহে সি আহি
উঠিছে। ক'ত আহি উঠিছে উমান নেপালেও সি এবাৰ আঙাবতে
কেউফালে চাই ললে। বুকুৰ ধপ্ধপনিবোৰ দীঘলকৈ এবি সি
সি এবাৰ বুকুখনত হাত দিলে। ৰুকালগৈকে মেটেকা, জেঙ-
জাবৰেৰে পানী উপচি আহে। আকৌ এটা দীঘল নিশ্বাস এবি সি
সি এবাৰ থিয় দিলে। আঙাবতে লাহে লাহে আৰু সাৱধানে
আগ বাঢ়িল। ডৰিৰ তলুৱাই চুই বোকা বোকাখিনিৰে নিশ্চিত
মৃত্যুৰ মুখৰ পৰা বক্ষা পোৱাৰ আশ্বাস দিলে। পানী এবুকু,
এৰ্কাল, একাঠ। এয়া সি পাৰ পালেহি। খেপিয়াই খেপিয়াই
ঘাঁহবোৰ ধৰি সি পাৰলৈ উঠিল।

এটা কুঙীৰৰ পৰাহৰ পৰা সি সাহিল বুলি নিশ্চিত হ'ল।
কথাষাৰ ডবাৰ লগে লগে পাটো থিয়ৰি উঠিল। সিহঁত দুটা
সহিল নে আছে কাইনৈহে কব পৰা যায়। দিহনাথ আৰু
গন্ধু। এটা গভীৰ নদীৰ কুঙীৰ আৰু আনটো জন-অৰণ্যৰ
নাহৰ ফুটুকী বাহ।

আৰু সি নিজে? মান্না-বাগৰ সজানত ফুৰা চিকাৰী।
চুজিখিনি চেপি সি ডিঙা চোলাটো খুলি ললে। চোলাটোত এটা
অস্বস্তিকৰ বেয়া পোন্ধ। দেলা মাংসৰ। খটা ঘাৰ্ছৰ পোন্ধ।
পোন্ধটো নাকত লগাব লগে লগে ডাব নাত বুৰা ঠাইখনত

মনত পৰিল।

“নাওখন যদি এইখিনিতে ডুবৈ তহঁত দুটাই সাঁতুৰি পাক
হব পাৰিবি জানো?”

“ধেং, কি আপদীয়া কথাবোৰ মনলৈ আন তই গনজু?
কিয় ডুবিব নাওখন?”

নিবাসজ্ঞভাবে বঠাডাল মাৰি মৰি গনজুৱে কৈছিল, “কিয় ডুবিব
নহয়, ডুৱাই দিলে ডুবিবই।” শিবনাথৰ মনটো চিৰিং কৰি গ’ল।
কি জমঙ্গলীয়া কথাবোৰ কম গনজুৱে। হলেও সি সৰুৰে পৰা
পানীতে ডাঙৰ হোৱা মানুহ, তথাপি এনেকুৱা আপদীয়া ধেমালি-
বোৰ মাজ-নদীত মুঠেই ভাল নেলাগে।

কথাৰ সুৰ সলাবৰ কাৰণে শিবনাথে কলে, “উলিয়া, বিৰি
এটা উলিয়াই হপিল। তোৰ মগজুটো ভেহে যদি ঠাণ্ডা হয়।”

গনজুৱে তাৰ কথাত কোনো কৰ্ণপাত নকৰা দেখি শিবনাথে
পুনৰ আৰম্ভ কৰিলে, “বাক পৰজু, তই গজেন গুচি কেতিয়াৰ
পৰা গনজু হজি মনত আছেনে? গনজু নামটো কিবা বঙলুৱা
বঙলুৱা যেন লাগে। গজেনেই ভাল আছিল। তোৰ আচৰ্য্য নাম
গজেনহে আছিল নহয় জানো?”

গনজুৰ চকু-মুখত তাৰ কথাই চুই যোৱাৰ কোনো চিন
দোৱা নগল, বিড়িও জ্বলিলে।

ছোলাডুৱা পাতীৰ্য্যৰে সি বঠাডাল মাৰিবলৈ এবি দিলে।
নাওখনে ঋতুকতে উলং-ডলং কৰিলে। নিৰিকাৰ ভাবে দূৰলৈ
চাই নিজকে কোৱাদি কলে :

“কোন বঙাল, কোন বঙাল নহয় তাক বিচাৰোন্তেই
তহঁতৰ দিন পৰ। মোৰ, মোৰ নামটো কিবা মই নিজে
জৈহিলোনে? তহঁতৰ আপোহন্তেই দিছিলে।” কথাত তাৰ
ক্ৰোধৰ সুৰ স্পষ্ট।

“মৰিবলৈ ইমান জ্বলনে তহঁতৰ। ঢেকামুহুহ। কিমান
মানুহ মৰিব এইবাব মান-পানীত? আক আ কিমান অৰে ডাক

কি বোধ আছে ?”

গনজুব মনটো বোধহয় এইবোৰকে ভাবিয়েই এনে নিস্পৃহ হৈছে। কিমান দূৰ পানীত উঠি গল, কিমান মাছুহ মৰিল। এই আপদীয়া নৈখনে কিমান বিপর্যয় নাই কৰা মনত পৰা দিনতে পৰা।

“কি কবিলি গজেন, ভগৱানৰ লীলা। আমি আহিছোনো কিহৰ কাৰণে ? কাপোৰ-কানি, চাউজ-ডাইল দুটামান যদি এই দুৰ্ভাগীয়া মানুহবোৰক দিব পাৰো সেই বুলিহে।”

তেতিয়া আকাশখন ক’লা হৈ আহিছিল। মাৰ যোৱা সুকলক হেঙুলীয়া বেখাবোৰ কথমপিহে ডাৱৰ ফালি ওলাই আহিছিল। তাৰেই ক্লীণ পোহৰত বাঢ়নি পানীৰ ওপৰৰ দীঘল দীঘল সোণালী বেখাবোৰ জিলিকি আহিছিল। অলপ পিচতে সিও আন্ধাৰৰ বুকুত মাৰ গৈছিল। আন্ধাৰবোৰ ঘন হৈ আক ভলজৈ নামি আহিছিল।

বতাহ হোঁহোৱাই আহিল। নাৱৰ গাৰ পানীবোৰে চপ্‌চপ্‌-কৈ কোবাবলৈ ধৰিলে। নদীখন ক্ৰূৰ হৈ উঠিল। চাওঁতে চাওঁতে নাওখন ক’ত আহি ওলাগছি। চিকমিক বিজুলীৰ ৰূপালী বেখাবোৰে মূৰৰ ওপৰৰ আকাশখনৰ কথা যেন হঠাতে মনত পেলাই দিলে। ইমানগৰে আকাশৰ অৱস্থিতি হেৰাই গৈছিল। সেই ক্ৰমিক পোহৰত ডকামকাকৈ দেখা গ’ল পানীৰ ওপৰৰ মেটেকা আৰু জেং-জাবৰবোৰ। ঠেক দীঘলীয়া নাওখন যেন আঙঠাৰ নোখোজে। বতাহৰ সহস্রহাতে নাওখন যেন পিচলৈহে ঠেলে। গনজুব হাতৰ বঠাডাল নাওৰ ওপৰত পঠালি হৈ পৰি আছে। সি পৰিস্থিতিটো চাই বৰ আশ্বাস পাইছে। উদ্ভাস্ত আনন্দ।

“ঈশ্বৰে সবাবোৰ ঝাক মাৰিলে। তহঁতে মৰাবোৰৰ কি দূৰ ?”

“তুই কি আপদীয়া কথাবোৰ কৈছ গনজু ? ভোক হৈছে কি ?”

শিবনাথৰ গোটেই গাটো জিকাৰ খাই উঠিল। এই গজেন-টোৱে কিবা গুং-সুত্ৰ পাইছেনে কি? কামিমুনি পোহৰতে সি গনজুৰ মুখখনলৈ এবাৰ চাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। কিন্তু পাৰ ক'লা সীমাৰেখাটোহে দেখা গ'ল।

“তহঁতে পানীত হেঁচা মাৰি মানুহ মাৰিবও পাৰ, আকৌ পানীত পৰা মানুহক ভাত-কাপোৰো দিব পাৰ। মই তাকেই নুবুজো।” গজেনেই কৈ গ'ল।

গনজুৱে নুবুজে শিক্ষিত মানুহবোৰে মনৰ মিল নথকা বাবেই ইটোৱে সিটোক হত্যা কৰিব পাৰে কেনেকৈ? ইহঁতে তেনেহলে কিহৰ মেল-মিটিং কৰে?

“তোৰ মূৰত আজি কি সোমাল গনজু? বঠা হাতত ল।”

“ভূত মহাজন, ভূত সোমাইছে। এমাহমানৰ আগতে যি ভূত সোমালহি সি ওলাই যাব নোখোজে।”

মানুহটো পাগল হল নেকি? সজিয়া হলেই বোলে তাৰ মেজাজটো এনে হয়। বিশেষকৈ নদীৰ ফালে চাই চাই সি এনেকুৱাখন কৰে বুলি দুই একে কৈছিল।

নাওখন ডুবাৰইনে কি সঁচাকৈ?

গনজুৰ মনটো জ্বলিব হৈ পৰে। তাৰ মনৰ ভিতৰত কিবা এটাই খুন্দিওয়া-খুন্দি কৰে। সাংস্ৰাতিক কিবা এটা কৰি পেলাব নোৱাৰিলে সি যেন পৰিতাপ নেপায়। কিন্তু কি কৰিব সিও মিজে নাজানে। কিবা এটা সৰ্বনাশ মাতি আনিব পাৰিলেই যেন বন্ধা পৰে। মাজে মাজে বিজুলীৰ চমকনিৰ গনজুৰ সুখখন বৰ হিংস্ৰ যেন দেখা গ'ল। বৰ কুৎসিত। বৰ উৎসাহ।

আকৌ বতাহৰ হেঁ হেঁ শব্দ, পানীৰ ঢপ্‌ঢপ্‌নি। মেটেকা আৰু জাহৰ-জোঁঠৰ বোৰৰ মাজৰ পৰা লিক্‌লিক্‌কৈ সহস্ৰ সৰী-সুপ ওলাই আহি নাওৰ কাষত তাত্ত্ব নৃত্য কৰিছে। নাওখনে ডলং-ডলং কৰিছে। বৰ অসহ্য নাপুৰণ, তাত্ত্বকৈ অসহ্য যাত্ৰী সৃজন। কালিৰ দমন নৃত্য চলিছে এই জলধিত।

“গনজু, নাও কিবাই ল। ধুমুহা আহিছে। আমি নেযাওঁ আজি।”

মনৰ ভয় গোপনে ৰাখি শিবনাথে বৰ আশ্বাসে কয়।
মন তাৰ ভীষণ আতঙ্কগ্রস্ত।

“কিহৰ ইমান ভয় মহাজন? সকলৰাৰ নিচিনা কৰিছা
কিয়?”

গনজুৰ কথা শ্লেষ মিশ্ৰিত। আচলতে গনজুৰ কথাবোৰে
সকলৰাৰ ধেমালিৰ নিচিনা লাগিছিল। কিন্তু তাত থকা দৃঢ়তাই
অন্তৰ কঁপাই তোলে

“কথাও যে তোৰ। হৈছে থ। নাও ঘূৰাই ল। আমি
নেযাওঁ। কিবা এটা হৰ লাগিলে আমাৰ দুটাক বচাব পাৰিবি
তই?”

“ভয় লাগিছে মহাজন? কিহৰ ভয়? ভলটিয়াৰ মাৰুহ।
জাতি বন্ধাৰ ভলটিয়াৰ ভোমালোক।”

“ধেং তই, অবুজ হৈছ কিয়? কথা শুন।”

শিবনাথে মাতটো যিমান পাৰে সিমান কোমলকৈ কবলৈ
চেষ্টা কৰে।

“মহাজন, আজি বাসুকীৰ মূৰত পৃথিৱীয়ে নাচিছে। নাচটো
চাই লক। মৰিলে এই নাচ ক’ত চাবলৈ পাব?”

মৰিলে? গনজুৱে সঁচাই নাওখন তুৰাৰ নে কি? আতঙ্কত
সিহঁত শিয়ৰি উঠে। আজি এই অৰ্ধ জলধিত সিহঁতৰ স্বাধিকৰ্তা
কোনো নাই। পৃথিৱীত কোনেও কাইলৈ এই মৃত্যুৰ কাৰণ
নাজানিব।

আদেশৰ সুৰত কবলৈ চেষ্টা কৰিলেও মহাজনৰ কথাত
গনজুৱে কাতৰতা অনুভৱ কৰে। আশ্চৰ্য্যত সি হাঁহি এটা ৰাখি
লয়। ভাল লাগে অপহাৰ অৱস্থাটো দেখি। মানুহটোক আজি
শলঠেকত পোৱা হৈছে।

গনজুৱে নাও ৰাখিলে এৰি উঠি অহা মেটেকা এডাল আশ্চৰ্য্যকৰণ

দজিমাৰি দিয়ে । জগত্ৰৈ পানীত গৰা সামান্য শব্দটোৱেই সিহঁ-
তৰ বুকুত খুন্দিয়ায় । বেচি দিনৰ কথা নহয় । যান্ন এমাহ-
মানৰ আগৰ কথাহে । এই মেটেকাবোৰ দেখিলেই গনজুৰ মনটো
অস্থিৰ হৈ উঠে । গধুৰ শিল এচটাই বুকুখন হেচামাৰি ধৰে ।
বুকুৰ ভিতৰত থকা কিবা এটাই যেন ডিঙি মুচৰি ধৰা চৰাই
এটাৰ দৰে ধপধপাই উঠে । শিলচটা ওচাই পেলাই চৰাইটো এৰি
দিব পাৰিলেই তাৰ মনৰ ছটফটনি নাইকিয়া হ'ব । ক'ৰা যায়
কেনেকৈ ? এইবোৰ ভৱা কথাহে । উদ্ধাৰৰ উপায় নাই । মন-
টোৱে ছটফট কৰে । মূৰটো তাৰ গৰম হৈ উঠে ।

“কিন্তু তই কেনিবাঁদিয়ে আনিলি যেন পাও” নাওখন । এই-
অকণো মেটেকানিহে । নাও ফিৰাই ল গনজু । তোক আকৌ
ক'লো ।”

মহাজনৰ মাতত ত্ৰাস আৰু আকুতি ।

“হেঃ এইখন নদীয়েই মহাজন । বৰ দ । মেটেকাবোৰ উঠিহে
আকুতিহে ।”

“বুজিছো, নাও ফিৰাই ল ।”

“পানীলৈ ডুৱনে মেটেকালৈ ডুৱ মহাজন ?”

“মই একালৈ ডুৱ কৰিবলৈ নাই । কাৰ কি অনায়াস কৰিছো
মই ? তই নাও ওভোভাই ল ।”

গনজুৰ অভি-পাত আজি সম্পূৰ্ণ ৰেলগ । ওৰুওৰ কৰি গাজনি
মাৰি কেইবাৰ মান বিজুলী মাৰিলে । তাৰ মুখখন জিলিকি উঠিল ।
কঠোৰ, নিচুৰ আৰু কুটিল । দেখিলে ডুৱ লাগে । ধুমুহা বৰষুণ পাজ-
নিৰ বস্তৰ এনেদৰে ওভুৱাবহ । কিন্তু গনজুৰ এনেদৰে কাহানিও দেখা
নাইহে ।

“কোৱা, কোৱা মহাজন কোনটোলৈ ডুৱ ? মেটেকালৈ নে
আনলৈ ?

“বাবৰ বাবে মহাজনৰ কোনো দুৰ্বল স্থানত আশ্ৰয় কৰাৰ
এচেন্টাৰে গনজুৰ পুৰুষ সোৱে ।

“কি বলিগালি কবিহ গনজু। তই নাও ঘুৰাই ল। মই
ইকছো।”

কৰ্তৃত্বৰ ভাষাত কলেও মহাজনৰ কথাত পুনৰ আকুল মিন-
বতিহে শুনা প’ল।

“মই সুধিছো কোনটোলৈ?”

গনজুৱে মহাজনৰ অন্তঃকলিত বাবে বাবে আশ্বস্ত কৰে।

“তই কি কব খুজিছ, কৈ যা।”

অগত্যা মহাজনে তাৰ কথাত যোগদান কৰিব লগা হ’ল।

“গুনিবা।”

‘ও’

“মোৰ আজি মেটেকাৰ মাজত তুৰি মৰিবৰ মন গৈছে।”

“কি হৈছে মৰিবলৈ তোৰ?”

“মই অকলে মৰিম কিয়? তোমালোক দুয়োৰো ডিঙিত
সাবটা-সাবটি কৰি মৰিম।”

বিজুলীৰ চমকনিত্ত ওপৰৰ আছাৰ আকাশ আৰু দুখৰ
ইবিস্তীৰ্ণ অলখিৰ তলফৰ অগটো পুনৰ দেখা প’ল। সিহঁতে বৰ
অসহায় অনুভব কৰিলে। অস্তবাস্তা সিহঁতৰ কঁপি উঠিল।

“বুজিছা মহাজন? এনেদৰে মূৰৰ ঢুলি পকালা।” তাৰ কথা
ধিয়ানেই স্পৰ্ধাসূচক নহক লগে, মহাজনক বিচলিত কৰিব নোৱাৰে।
বিস আনে গনজু সেই দুৰ্ভাগ মুহূৰ্ত্তলৈকে বাট চাই আহে।

ভগতপকৈ বৰষুণ পৰে। ঢাওৰ ডাওৰ টোপাল। সৰু সৰু
পাজনি। নদীৰ স্নেহৰা পানীৰোৰ মাজে মাজে জিজিফি উঠে।
ভয় লগা নদী। নাওখন নোঁৱে-বাওঁৱে উঠা-নমা কৰে। গনজু
শুধাপি নিৰিকৰ। একাজাক বতাহে বহি থকা মানুহকেইটাকো পেলাই
দিব খোজে। নাহৰ কাপত খামুটি খৰি সিহঁত দুটা ভয়ত
ঠৰঙা লগে। গাৰ কাপোক-কানি ডিঙি জুকলী জুপুৰী।
চেৰেকাক-চোৱাকো নাহত পানী সোমায়। কাৰো সুখত কথা
নাই। কথা হেৰাই গৈছে। ইলাত আকাশ নাই। কবিৰ ভয়ত

পৃথিবী নাই। ইয়াত মাছুহ নাই, আছে কেউ তুলি থকা সহস্র-ভুজঙ্গ।

“গনজু ডাই, নাওখন আজিৰ পৰা তোৰ হ’ল। মোৰ ওচৰত থকা নাহৰ বন্ধকী খালাচ হয়। তই আজি বন্ধকী বত্থন মোৰ তাৰ পৰা লৈ আহিবি। ব’ল এতিয়া নাহ কিবা।”

আন্ধাৰত এটা অটুহাস্য শুনা গ’ল। গনজুৰ অটুহাস্যই মহাজনৰ বুকুৰ ভিতৰখন যেন মুচাৰি পেলালে। গনজু পাগল হৈ পৰিছে। ভয় লাগিছে মহাজন? কিহৰ ভয়। তোমাকটো খুচি খুচি মেটেকাৰ তলত পেলাই নখওঁ।”

“দোহাই গনজু। মই তোৰ কথা একো বুজা নাই। তই যুৰি ব’ল।”

বাক মহাজন, মাধৱ আৰু মদনৰ শ দুটা এতিয়াও মেটেকাৰ তলতে আছেন পচি গ’ল?

“মই একো নেজানো গনজু ডাই! মই একো নেজানো। তই ভুল বুজিছ।”

শিবনাথ মহাজনৰ মূৰত স্বৰগ ভাগি পৰিল। সেমেনা-সেমেনি কৰি দিবতীয় কোবটো ক’ত পৰে তাৰ অপেক্ষাত ব’ল।

এই জানোহাৰটোৱে দেখিছে বহু কথাৰ ভূ পায়। কিন্তু কালি-জৈকে সি আছিল মহাজনৰ পোষ্য চাকৰ শ্ৰেণীৰ। আজি সি হ’ল হিংস্ৰ জানোহাৰ।

মহাজনৰ কথাটো সি বৰ আমোদ পায়। তাৰ এই অসহায় অৱস্থাৰ কাতৰ উদ্ভিত সি এক পাশন্ডিক আনন্দ উপভোগ কৰে।

“জানা মহাজন, জানা। জানা তুমি। আজি তুমি কব লাগিব। কৈ পাগ খণ্ডন কৰিব লাগিব। নহলে

গনজুৰ মাতটো ক্ৰমে অতি কঠোৰ হৈ পৰে। বিজুলীৰ চমকনিত হাৰিত জোপ লৈ থকা স্বাধৰ দৰে তাৰ চকুদুটা ভক্-ভক্ কৈ জিগিকি উঠে। এক নব্বাৰ্দক স্বাধৰ আগত শিবনাথ মহাজন খৰ্খৰকৈ কঁপিব লৈখিছে।

“নহলে, নহলে কি কবivi গনজুডাই ?”

“ভয়ত দুয়োটাকে এই নদীত ডুবাই মেটেকাব ভলত পুতি থৈ যাব।”

“কমা কব গনজু আমাক কমা কব ডাই।”

মুবৰ ওপৰৰ মেঘফলা গাজনিতকৈ এই গাজনি আক তীব্র। আকাশৰ গাজনি দুইকাপ ঠিলামাৰি নুওনাকৈ থাকিব পাৰি, কলিজাৰ কঁপনি নোভেলে। শিবনাথ মহাজন আৰু লগৰ যাত্ৰীজনৰ কলিজাৰ কঁপনিও ভেতিয়া নাওখনো কঁপি উঠে।

“মাধব আৰু মদনক কমা কবিব নোৱাৰিলা কেলেই মহাজন ?”

“চা গনজু। মোৰ লগত আৰু এটা নিৰ্দোষী ডেকা লৰাক হত্যা কৰ কিয় ? এওঁক ? উঠি অহা ডেকা লৰা এটা। গহৰ আগ যেন জীৱনটো পৰি আছে তাৰ। আমাৰ লগৰেই কমী। শুণে বিদ্যাই গ্ৰফেচৰ। এবাৰ জাতি চা উই।”

হাঃ হাঃ

এটা চুটি অট্টহাস্যৰে গনজুৱে আজ্ঞাৰতে গ্ৰফেচৰ নামক জীৱ-
টিলৈ চালে। বলিশাললৈ জনা পাঠা।

“মদন আৰু মাধবৰ বয়স কিমান আছিল মহাজন ? তোমাৰ গ্ৰফেচৰৰ লগৰ নাছিল জানো ?”

“মোক কিন্তু সুবিছ জনজু ? মই নাই এইবোৰত। দেশখনৰ গতিয়েই এনে হৈছে। চেঙেলীয়া গজলীয়াহঁতৰ কাম। আমিহো কি জানো ?”

“মিহা কথা নকবা মহাজন। মই চব জানো।”

ববৰূপত বাহিবৰ গোচাকষোৰ যিমান তিতিছিল তিতবখন ভাতকৈ বেছি ঘামিছিল সিহঁতৰ। উত্তপ্ত ঘাম।

“হো গনজু জচোন। ঠকাখিনি থৈ দে। ববৰূপত তিতি ভেনেই জুগজুপীয়া হ'ল। দুহেজাৰ গাঁচল।”

“ঠকা দি জীৱন কিনিব নোৱাৰি মহাজন। জীৱন শেষ কবিব পাৰি। যেনেকৈ জুৰি শেষ কৰিলা মদন আৰু মাধবক।

ফুলিব ধৰা দুটা জীৱন।”

“গনজু তই মোক কমা কৰ। মই সেইবোৰত নাই। বাক দে, তথাপিও টকাখিনি থৈ দে। মোৰ ভাত্ত বন্ধকত থোৱা মাটিখিনি আজি ৰাতিয়েই তোকে খালাচ কৰি দিম।”

“মহাজন, মৰিবলৈ টকা নেলাগে, এনেয়ে মৰিব পাৰি। তুমি খালী সঁচা কথা কোৱা।”

হব্ হব্ বৰষুণ পৰিয়ে থাকে। মেঘৰ পাজনি আৰু ধুমুহা অবিৰাম চলি থাকে। ইয়াত গলয়ৰ গুৱাহাটী সৰীত আবদ্ধ হৈছে।

“নাই গনজু, মই হত্যা কৰা নাই সিহঁতক।”

“মই হত্যা কৰা নাই।”

দুয়োজনে হাহাকাৰ কৰি চিঞৰি উঠে।

“সিচে তুমি কবোৱাইছিল—ইমানেই পাৰ্থক্য।”

কৃত্তক বৈ গনজুৱে পুনৰ কয়, “তোমাকোকৰ নিচিনা মানুহে নিজে একো নকৰাহক, লোকৰ হতুৱাইহে কবোৱা।”

“মিহা কথা গনজু, মই সেইদিনা পাৰ্ভাত নাছিলোৱেই।” শিৱনাথ মহাজনে আৰ্ত্তনাদ কৰি উঠে।

“মিহা কথা বুজিহা গনজুকাই। এই সকলোবোৰ দুৰ্ভাগ্যতকৰ অভিযন্তা, অসম বিৰোধীলোকৰ কাম, বিভেদকাৰীৰ কাম, এচাম লোকৰ ষড়যন্ত্ৰ, বাওঁবিৰোধী লোকৰ কাম, আমোলাভৱ ষড়যন্ত্ৰ, পুজিচৰ ষড়যন্ত্ৰ, চক্ৰান্তকাৰীৰ কাম, সৰ্বস্বত্বাভীৰ বাজ-নেতিক নেতাৰ চক্ৰান্ত, বিৰাস ছাত্ৰীৰ কাম.....।”

“ব’ৰা ব’ৰা গুৰুচৰ। মই তোমাৰ কথা বুজো। কাৰণ সেইবোৰ বুজা নাই।”

একে উপায়েতে উল্লেৰিতভাৱে ডেকা গুৰুচৰে নাটকৰ চৰিত্ৰৰ লগে মুখৰ মাতি ৰাওঁতে গনজুৰ আত্মত বাধা পাই শুক হয়।

শিৱনাথ মহাজনে হাউ-হাউ কৰি কানি পেলায়।

“সবত মোৰ এবাহ জ’ৰা-হোৱাজী। মোৰ অবিহনে সিহঁতৰ

কি হব ?

মনভ পোজোতা মহাজন, দেশদ্রোহী বদন বিচাৰি ভোমাজোকৰ দলে সেইদিনা পাওঁখনৰ ববে ববে থৈ কি অভ্যাচাবেই নকৰিছিল। গাওঁৰ পৰা ওলোতা তিনিটা বাঙাই ভোমাজোকে বহু কৰি গৈছিল। জগদীশ, বিমল, ব্রহ্মপল, অতুল, লক্ষ্মণ, কল্লৰ্ণব নিচিনা উঠি অহা ডেকাইভক উল্ল কৰি কঁকালত বচী লগাই গাঁৱৰ ইমূৰৰ পৰা সিমূৰলৈ চোঁচোবাই নিছিল। গাওঁৰ আগিবাটত ভেজৰ চেকুবাৰোৰ চেলেকি চেলেকি পিচত বহুত বাটৰ কুকুৰে কাজিয়া কৰিছিল। গ্ৰাণৰ ভয়ত লগাই ফুৰা মন আৰু মাথৰক আৰু ডেকা লবাই বলিয়া কুকুৰ খেদাদি যাঠী আৰু লাঠি লৈ খেদি ফুৰিছিল। লবাবোৰক মানুহৰ ভেজ বিগাবিবলৈ শিকাই উন্নত কৰি তুলিছিল কোনে ?

কুকৰ সত্ৰাৰ কৰ্মী মদন আৰু মাধৱৰ চকু মুকি উলিয়াই পাত চুকিব আঁক দি নিমখ সানি মৰিয়াই মৰিয়াই হত্যা কৰি বস্তাভ ভবাই এই মেটেকনিতে পেলাই থৈ গৈছিল। আৰু আনিছিল। এইখন নাহতে ভৱায়। মোক বিগাবি ফুৰিছিল। নাহবীয়া কৰি পাগৰ ভাপ লবলৈ। এককলীয়া এবুকু পানীত মই ভেঙিয়া গ্ৰাণৰ ভয়ত নাও এবি পলাইছিলো। হাহাঁকাৰ কথা পাওঁখনত ভেঙিয়া কাঁহ পৰি জীপ গৈছিল। দেশদ্রোহী বদন নিধন কৰি অতিশয় আৰ্তনাদ তুলি ভোমাজোকে কি আনন্দ পাইছিল। এই খন নাহৰ পৰা মদন মাধৱৰ শ দুটা বস্তাভ ভবাই এই কলীয়া মেটেকাৰ ভয়ত খেজোতাই দিছিল। ছুৰি।

মাধৱ মৰিল, ভোমায় পৰা নিকৰ্কেক হল। মোহাবাৰ নিৰ্বাচনত সি দুটা ফল তুলি জিকিলাইডেন। কিন্তু দুয়ো হাৰিলা এয়েতো ভোমায় বস্তাভ।

“তই এতিয়া কি কৰিব খুজিছ ?

“ভোক দৈ কৰিব খুজিছো এই বদীতে।”

নিকৰ্ণাৰ মহাজন নিকপায়। সৰবাঙ্গী এয়েতায় কই আনতই বন অলুৱাই হাঁহো—৬

চেতনাহীন অৱস্থাত নাৱৰ তলিত থৰি আহিছ। বহু দুৰত দুই এটা টিপ্ চাকিৰ পোহৰ ওলায় আৰু মাৰ দ্বাৰ। নদীৰ তীব্ৰ সিমানেলৈকে আহে এয়ে সংকেত। ইয়াত চিকিৎসকে কোনেও নুশুন। ইমান দুৰৰ পৰা কোনো হানিকৰ্তা নাহে। গোটেই পৃথিবীখন আজি গনজুৰ লগত প্ৰতিহিংসাত লিপ্ত হৈ পৰিছে। চাৰিওফালে পানী অতল পানী। যুক্তি নাই। মৃত্যুৰ পৰোৱানা লৈ এটা পাগল হিংস্ৰ জন্তু ভাব আগত বৈ আছে।

সমস্ত জীৱনৰ শ্ৰম আৰু বুদ্ধি আজি এটা নিৰক্ষৰ নাৱৰীয়াৰ হাতত বাৰ্হ হৈ পৰিল। তথাপি শেষ চেষ্টাটো কৰি চাব লাগিব।

“চা গনজু। মই তোৰ ভৰিত ধৰিছো। মই সকলো কৰা।” কিন্তু মই হত্যা কৰা নাই। তই মোক বিশ্বাস কৰ।”

ইয়াৰ পিচত কাৰো মুখত কথা নাই। আকৌ হৰ্ হৰ্ কৈ বৰষুণ আহিল। তপ্ তপ্ শব্দ কৰি নদীৰ পানীবোৰ যেন উতলিবলৈ ধৰিলে। ঘন ঘনকৈ বোৱা বতাহ আকৈ কাণবোৰ সোঁসোৱাই গ’ল। মাজে মাজে কাণ ভাল মৰা শব্দ। দুৰত ক’বাত ব্ৰহ্মপাত পৰিল। কলিক পোহৰত ফেগে-ফুটুকাৰে বাঢ়ি অহা নদীৰ উল্লসৰ আগটোৱে চকুত চাট মাৰি ধৰে। কি দুৰত নদী! আজি নদীখনে কি বিচাৰিছে। চিনাকী নদীখনৰ এনে উল্লসৰ কণ শিৱনাথ মহাজনে কাহানিও দেখা নাই।

“বৰা মহাজন আৰু শুনা। তুমি বুদ্ধিহীনা নহয়? এই স্নাত্ৰন, এই পানীবোৰ আৰু এই মেটেকাবোৰ দেখিলে মই মানুহটো বুদ্ধিৱান মিচিনা হওঁ। এইখন নাৱৰ গৰাই মন-মাথৰীতক নদীত পেলাই দিছিল। যি কেইটাই এই হত্যাৰ কথা কৰিছিল সেই কেইটাক তুমি মিচিনাই টকা পইছা দি ওৱাহাটীলৈ পঠাই দিছিল। বড়ো ৰাতিৰি কাকতত এই সংবাদ প্ৰকাশ নহয়। নহয় জানো মহাজন?”

কিন্তু মহাবান কেইটাই একুফুৰা পানীত কহু বৰাই জানাত থকৰ দিবলৈ বাৰ্ততে বাৰ্ততে তাক ধৰাশায়ী কৰিছিল। মিচে মি ধৰিছিল, আধাৰবাই হ’ল।

“ম-ন-জু” মহাজনে এটা দীঘলীয়া আৰ্জনাঙ্গ কৰিলে।

“মহাজন, তোমালোকক আজি এৰি দিব নোৱাৰিম।”

আকাশ ফালি যেন এই বাক্য ওলাই আহিল। জীৱনৰ শেষ সীমাত থিয় হৈ আজি হিচাপ-নিকাচ কৰাৰ দিন। এই হিচাপ লব এক উদ্ভাস্ত হিংস্ক প্ৰাণীয়ে।

পন্থুৱে বঠাভাল দৰিদ্ৰাই পেলাই দিলে। পানীত এটা ডাঙৰ শব্দ হ'ল। নাওখনে অলপ পিচতে ভলং ভটং কৰি কুমাৰৰ চকাত ঘূৰাদি ঘূৰিবলৈ ধৰিলে। চোকা চোকে নাওখনে পানী গিলিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পিচত ? তাৰ পিচত এজাক কুড়ীৰে নেজ লবাই লবাই তুৰিৰ ধৰা নাওখনৰ চাৰিওফালে মহানন্দে নৃত্য কৰিবলৈ ধৰিলে।

দুটা মানুহৰ কৰণ আৰ্জনাঙ্গে চেৰেকপিব শব্দৰ লগত ফেৰ মাৰি ভাগবি পৰিল। অহেতুক আক্ৰোশ আৰু হিংসাৰে নদীৰ পানীবোৰ উত্তলি উঠিল। দাঙ লৰা পিচল কাঁচৰ দৰে নদীখন কৰিকলৈ জ্বিলিকি উঠিল। কাষৰ বোকালগা তিতা ঘাঁহবোৰ পৰষ ভৰসাৰে সি পুনৰ সৃষ্টি মাৰি ধৰিলে।

— — —

ডিল্ল শিবিৰ

এবা, সিহঁতৰ মৃত্যু নহয়
কোষে কোষে বৈ যায়
সিহঁতৰ বংশৰ বীজ
‘বহ গছৰ ছায়েই সিহঁতৰ
জোপন নিবাস

অপৰাধ পাঠক

প্ৰথম কেইদিন সি অফিচৰ বাৰাণ্ডা আৰু চৌহদতে দূৰাপকা
কৰি কটালে। কিন্তু কাম কৰিবলৈ বুলি আগবাঢ়ি নাছিল।
সুখখন তাৰ ওকান। বোধহয় দুদিন মান সি ভাত খোৱাই
নাছিল। তাৰ পতিগোৱা চাই ভাবিছিলো সি হঠাতে পিচবেজা ঘোৰ
পৰা অফিচৰ ছাবিকোছা খুজি লৈ দুৱাৰখন খুলি দিব। কিন্তু এনে
পিচবেজা ভাজকেইটা প’ল। আনৰ অনুমান লভা নহল।
বাৰীপৰ সন্মি আগৰ কেইদিনৰ দৰে অৱে চাবৰ কোঠাৰ দুৱাৰ
খুলি দিব লগা হ’ল। ডাখিলো বাৰীপক দেখাবৰ বাবে সুখি
লভ’। ঘোৰ ধাষণা মই সুখিলে হঠাতে সি খেবো-খেবো কৰি কব—
“বাবু কি কৰিম আৰু বাৰীঘোৰৰ সন্মতে একেজনে নচাখিলে
খিগল কাকখেহে। নহলেনে ঘোৰ কি আগতি থাকিব পাবে।
আপুনি বেৱা নেপাব বাবু। মই ভেটিয়া কৰ ‘হৈছে হৈছে থ।’
তোৰ একো সিগনালী নহয়। মই আহোঁ। এতিয়া কামত জাখি যা।”
বত্ৰ ইবানেই। তাৰ পিচত আৰু সি নিস্তৰ বৈ মাৰাক।

কাৰণ বাৰীণক মই আৰু মোৰ চাবে আছি কুখি বহুবে ধৰি
ভাজকৈ চিনি পাওঁ। কিন্তু ভাকেনো মই কবলৈ বাওঁ কিয় ? সি
নিজেই আহকটোন। এই ভাবতে আছি মনে মনে থাকিলো।

মই চাবৰ একান্ত সচিব অৰ্থাৎ শেটেনোগ্ৰাফৰ আৰু বাৰীণ
অফিচৰ চকীদাৰ।

“বুজিছে ভালুকদাৰ, চাওঁটোন বাৰীণহঁতে কিমান দিনলৈ
টানে। অফিচৰ দুৱাৰ-খিৰিকী কেইখন আছি দুয়ো খোলা আৰু
বন্ধ কৰি লোৱা কামহে। কি “টান কাম।” পৰিস্থিতিটো পাক্কাই
চাবে কলে। গতিকে ধৰ্ম্মঘট আৰম্ভ হোৱা দিনৰে পৰা ক্ৰমে
দুৱাৰ-খিৰিকী খোলা আৰু বন্ধ কৰা মোৰ ভাগ্য স্বাভাৱিকতে
পৰিল। অৱশ্যে একান্ত সচিব হিচাপে আছি চাবৰ বহু দক্ষতা
কামেই কৰোহক। কিন্তু অফিচৰ চৌকিদাৰৰ কাম কৰিব জ্ঞা
দুৰ্ভাগ্য জীৱনত এই প্ৰথম হ’ল। মনে মনে বাৰীণলৈ ভীষণ
উঠিছিল যদিও মই নিজকে পুতৌ কৰিবলৈ মন দৈছিল।

বাৰীণক কুখি বহুবে ধৰি চিনি পাওঁ। চৈধ্য-পোন্ধৰ বছৰ
বয়সতে সি চাকৰিত সোমাইছিল। চাবৰ সহকৰ্মী এজনৰ অনুৰোধ
আৰু অনুমোদনৰূপে আমাৰ অফিচত পিয়নৰ চাকৰি দিবলৈ হৈছিল।
জৰাটো বয়সত সকলো বেচ জৰাজীৱীয়া। দৰৰ কামত এসে
জৰাই লাগে। বৰ ডাঙৰো নহয়, নিচেই সকলো জৰাও নহয়। সেন-
চাহাবৰ পচন্দমতে বাৰীণৰ চৰকাৰী চাকৰি যোগাব হ’ল। সাহেব
আছি এবাৰ দৰমহাটো নিত্ৰাৰ বাহিৰে অফিচত ভাব উপস্থিতি বা
প্ৰয়োজন কোনেও অনুভৱ নকৰে। এইকণ নিশেবাধিকাৰ সি ভোণ
কৰাত কাৰো আগতি থাকিব জ্ঞা কথা নহয়। পুতাই উঠি চাহ
কৰা, দুগৰীয়া চাবৰ জৰা-হোৱাজী, মিষ্টৰ্ভক কৰ্মভেটৰ পৰা জ্ঞা,
বেকলৈ হোৱা, মিষ্টৰ্ভকৰ কপোৰ-কানিৰোহ খোৱা ইত্যাদি কামবোৰ
বাৰীণৰ ভাগ্য। চাব চৰকাৰী চাকৰি আৰম্ভ হৈছিল এইদৰে—
মাজে মাজে বাৰেকৈ আছি চাবৰ দৰমহা পৰা পুত্ৰকৰ উপাৰ্জকৰ ভাণ
নিছিল।

চাৰৰ ইচ্ছানুসৰি তাক সেইদিনা সুধিলো, “বাবীণ, তই বাক
জাৰি ঘৰত ভাত খাই অহিছনে ?” জ্ঞাতি কহু প্ৰশ্ন ।

“জাহে বাবু জাহে । যি জাহে তাৰেই চলাব লাগিব ।” তাৰ
কথাত কোনো দুঃচিন্তা প্ৰকাশ নাপালে । কুৰি বছৰৰ সান্নিধ্যই
তাৰ প্ৰতি মোৰ মনোভাৱ দুৰ্বল কৰিছিল । সেয়ে মোৰ ইচ্ছা—
চাকৰিত অসুবিধা নোহোৱাকৈ যাতে এই সপ্তকটৰ পৰা উদ্ধাৰ পায় ।
কিন্তু বাবীণৰ পৰা এনে উত্তৰ পোৱাৰ পিচত তাৰ মনোভাৱ
যুজিবলৈ বাকী নেথাকিল । সি ধৰ্মঘটৰ পৰা ফালৰি কাটি আহি
কামত যোগদান কৰাৰ প্ৰশ্ন নুঠে ।

চাৰৰ ঘৰত পুৱাৰ চাহ, পধুজিৰ বজাৰাদি কামবোৰ সি
কিয় কৰিব লাগে সেই কথা ভাবাৰ অবসৰ বা চেতনা তেতিয়া তাৰ
হেঁতাল নাছিল । মিত্তহীত ডাঙৰ হৈ ছুজৰ মাজৰ শ্ৰেণী পালেগৈ ।
বাবীণ পুৰঠ ডেকা হল আৰু মই যৌৱনৰ দুহাৰদলি পাৰ হওঁ হওঁ
হলো । বাবীণে জুপুৰী এটা ভাৰা লৈ সংসাৰ পাতিলে । চাহাবৰ
বঙলা এৰিলে । তাৰ উদ্ভূত পত্নত চাহাবৰ লাভাংশ কমিল ।
মেমচাহাবে আগন্তুক অসুবিধাৰ কথা চিন্তা কৰি ডোৰডোৰাই
উঠিল ।

“ইহঁতক বাৰি লাভ কি ? খাবলৈ নাই ভাত, বিয়া পাতে,
সংসাৰ পাতে । নাই তাক একেবাৰে বিদায় দি অন্য লৰা চাকৰিত
ভৰ্তি কৰি লব লাগে ।”

বিয়াৰ পিচৰ অৱশ্যত্বাৰী পৰিণতি ৰূপে বাবীণৰ সংসাৰলৈ
আছিল এটি দুটিকৈ তিনিটি জ্ঞানী । তাৰ তেতিয়া নিজৰ সংসাৰ
চক্ৰাধিবৰ আহৰি নাই । মেমচাহাবৰ লাভাংশ শুনালৈ নামো নামো
জব্বাৰ । তথাপি যাকে যাকে পুৱা বা পধুজি থাক একোটা মাৰি বঙলাত
দুই এখন বস কৰি দি দায় চাৰৰ কাৰণে সেয়ে বহুত । জন্ততঃ
জজ্ঞিত কাণোৰ দিয়া-জনা, ঔষধ আৰু চিখাবেটৰ দোকানলৈ যোৱা,
ইলেকট্ৰিক বিলখন দি জাহা আদি সৰু সৰু কাৰখিনি হোৱাত
ভেঙৰ বহুত সহায় যুজি ভাবে ।

তথানি লাহে লাহে ডাক কলো, “বাবীণ, অজি অফিচলৈ গৈ তই বেয়া পোতা কাম এটা মই কৰিব লাগিব সেয়ে।”

কথাষাৰ শেষ নৌহওঁতেই সি মুখতে ধৰি কলে,—আজি গায় এমাহ ধৰি আপোনালোকে বেয়া পোতা কামেইডো আমি কৰি আছে। ধৰ্মলট কৰিছো। ইয়াৰ বাহিৰে আন কোনো বেয়া কাম কৰাৰ পুৰ নুঠে।

তাৰ কথা শুনা শুনেই যি মিহলি হৈ আছে। তথানিও মানিকৰ হকুম পালন কৰি আকৌ কলো, “নহয় মইহে কৰিব লাগিব। কিন্তু তই বেয়া পাবি। সেয়ে ডাবিলো তাকে যাতে কৰিব লগা নহয় তাৰ কিবা উপায় উলিয়াব পৰা যায়নেকি? গতিকে মই নিজে আহি তোৰ চোতালত থিয় হলোছি।”

বাকীখিনি কথা মই কেনেকৈ শেষ কৰো তাকে ডাবি মই তালৈ চাই বলো। টুকুৰা কাগজবোৰত আঠা লগাই থকাৰ পৰা মূৰ তাত সি মোলৈ চাই নিস্তব্ধ হৈ বস। আকৌ নিজৰ কামত মনোনিবেশ কৰিবলৈ ঠিক কৰি ডাকে ডাকে কাগজৰ ঠোঙাবোৰ জাপি প'ল।

“হেৰ, আকচোন কাগজ নায়েই। ইয়াৰে কোনোমতে আধাকিলো ঠোঙাই নহয়। ইহঁতবোৰ ক'লৈ প'ল।” যৈনীয়েকক উদ্দেশ্য কৰি ভিতৰলৈ চাই চিঞৰ মাৰি থঠালে।

ভিতৰৰ পৰা নাৰীকৰ্তৰ উত্তৰ আহিল—“সিহঁততো কাগজ বিচাৰিয়েই ওলাই গৈছে। অহাই নাই।”

“অ, দুই কিলো কোনোমতে কৰিব পৰা হলে আজিৰ কেঁটাটো মৰিছেহেঁতেন।” হঠাৎ ক'ব নোখোজা কথাৰ অৰ্থ দুগৰীয়া ডাকসাজৰ যোগাৰ হলহেঁতেন।

“এতিয়া ভেনেছলৈ খিটীতলৈ যাব নেজাৰ্ণে। কাগজ বিচাৰিয়েই ব'ক। মজ্জা পথুতিলৈ মজিল।” ভিতৰৰ পৰা একে কৰ্তৰ উত্তৰ আহিল।

ঠোঙা দুই কিলোমান সাজি উলিয়াব নোজাৰ্ণে পথুতি বাবীণ-হঁতৰ আধালৈ দুই নেজাৰ্ণ। কথাৰ ওপৰ নিতান্ত মকতা ভৰত

আবৃত্ত হল। তাত মোৰ উপস্থিতি অবাঞ্ছনীয়।

“মই যাওঁ বাৰীল। তই অফিচলৈ গৈ কাগজখন লৈ আহিবি।”

“বুজিছো বাবু। চচুপেন হোৱাৰ নে ডিচমিট হোৱাৰ? বাক
যিয়েই নহওক, কাগজখন ডাকতে পঠাই দিলেই ভাল। মোৰ কাম
নেদেখিছেই?”

বাৰীলক চাচুপেন্দ কৰা হল।

ষিবাট সমদল এটাই ক্লোগান দি দি অফিচৰ আগেদি গাব হৈ
গ’ল। চাবে শূত্ৰলিপি দিয়া বন্ধ কৰি এবাৰ মোলৈ চাই খিৰিকী-
য়েদি বাটলৈ চালে। চি ৰ পৌৰোৰ আমাৰ অফিচ পেটত
আহি প্ৰস্তুত হল। পেট অতিক্ৰম কৰিলেই যেন লাঠি প্ৰয়োগ কৰি
হলৈও বাধা দিব লাগিব। উত্তাল সমুদ্ৰৰ দৰে সমদলটো লাহে
লাহে আগবাঢ়ি গ’ল।

বাটৰ কাষৰ গাৰবেজটোত উৰুৰিখাই পৰি দুটামান লৰাই
পেলনীয়া কাগজ বুটলি আছে। সিহঁতৰ ভিতৰত বোধহয় বাৰীলৰ
লক্ষ্যও আছে। ডাৰতবৰত বোলে এনেদৰে বোটলা পেলনীয়া
কাগজৰ বিক্ৰীমূল্য দৈনিক আঠ হাজাৰ টকা। মনটো ডাৰাক্সত
হল। সমদলটো আগবাঢ়ি ভালেমান দূৰ পালেগৈ, এতিয়া নিজান
হল আমাৰ অফিচ। চাব আক মই আঁমি, দুজনৰ কাৰণে এই
নীৰবতা বৰ অসহ্য হল। টেলিফোনৰ শব্দটো গাড়ীৰ হৰ্ণৰ নিচিনা
ভীৰু যেন লাগিল। চাবে কথা কৈ থকা টেলিফোনটোত সিমূৰৰ
মাত্ৰো প্ৰায় শুনা গ’ল।

“তুমি ওচি জাহা ঘৰলৈ। প্ৰচেচন সেইফালেই গৈছে। তাৰ
মাজত বাৰীলো আছে।”

“নাই নাই, একো নহয়। আশিতো অফিচত কাম কৰিয়ে
আছো। প্ৰচেচন আহিলো, গজো।”

“গ’ল? একো দিগদাৰী হোৱা নাই?”

“নাই হোৱাহে। কজো নহয়।”

যেতিয়াবাৰ অৰেডুক উদ্বিগ্নভাৱে চাবে অৱস্থা অনুভৱ কৰা

পথে আঘাত ইয়াই আহি নাথাকিলেই ভাল পাম।”

মই অজব-অচব হৈ কেইমুহুৰ্তমান থিয় দি বুলো। কথাৰ ইতিভটো আনে হয়তো ভাল বুলি নলগেহেঁতেন। কিন্তু মই জানো এই ইতিভটো আকবজ-কঠোৰ সংগ্ৰামী মনোভাবৰ পৰিচায়কহে। তথাপি অপমানখিনি সমানেই হজম কৰিবলগা হ’ল। টোপোলা এটুকুৰ সৈতে লৰাটো আহি চোতালৰ আগত থিয় হোৱাৰ লগে লগে জয়ী কৈ উঠিল। “কি হল, এটাও থিয় মহলনোক আজি”।

সি উত্তেজিত হৈ কলে, বিলুই হব? চালা খুৰিৰাম সোকাণীয়ে মোক আজি পুলচত দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰিছিলেই। সেইবোৰ খোজো সব পুৰণা গচা বালিৰ টিন। এতিয়াহে জানিছো মদনলাল মহাজনে কিয় টিবে এতি এটকা কমিচন দি মোক বিক্ৰী কৰিবলৈ লগাইছিল। এয়া সোকাণীয়েতো পইচাকে ঘূৰাই বিচাৰিছিল। মই ক’ব পৰা দিম? কোনোমতে পাঁচোটা টকা পাই আনিছো।”

“শিচে আকৌ ঘূৰাই আনিব কিয়? য’বপৰা জনিছিলি অকল ঘূৰাই দি থৈ আহিব লাগিছিল।” মাকে কলে।

“এই সোণা লৈ সুৰা মানেই বিপদ। তথাপি ইয়াত এটা কলকৰি আহিছো। টিনবোৰ খাজী কৰি দিলে টোবিজাৰিৰ ফালফালি খোলাই কৰা মিল্লীটোকে মোটে দুহু পইচাক দিব খুজিছিল। মোক টিনবোৰ চাকী কৰি দিব লাগিব। তথাপি টিন টকা অকল টোকা দিব দে।”

কিন্তু মোকো আটোতে খুণ্ট কৰি পেলাই হাতদুখন পেৰীটোত ফেলি দি সুমৰ আকক ক’লে, “বুটখিনি কোমল হল যদি মোক কেইবা ঘৰ চেনক লাগিছো। তাত তই বহা নাই জানোহি? অতিৰিক্ত হব দে তাতৰ ব্যৱস্থা।”

চোতালৰ মূৰত হঠাতে অপ্রত্যাশিতভাৱে অচিনাকী মানুহ প্ৰৱেশ কৰি মোকচোতালত ক’লে, “বাবু, বাবা মাই। বাবাইতে ইচ্ছা কৰিছিল নহয়। কৰবাত মিটিভে-টিটিভে আহে হানে।”

জি কক, বেয়া পাগেউ কক। মোৰ বাবাৰ আজিৰ পৰা চাকীৰ নাই

“বব ভাল খববটোকে দিবলৈ আপুনি আহি আমাৰ চোভামৰ আহত
খিত হৈ আছেহি? মা, তুমি এওঁক ইমানপৰে বিদায় দিছা নাই কিহু? আমাৰ
বাবাইতৰ কামবোৰ আজিকালি আপোনালোকেই কৰে, জেকি?

তাৰ কথাৰ শবপাত যথেষ্ট চোকা। মই খববিত্ত বোলেহে
ভাও তুবি পুনৰ কও, “নহয়। আক আছে শুন”।

“কোনো দৰকাৰ নাই শুনাৰ। আপুনি আক কৰিবলৈ কৰ-
লগা আছে যদি আক। দেবি হব আপোনাৰ।”

“তোৰ বাবাক সহায় কৰো বুলিহে আহিছো। তই তুতৰ কৰি
হাত মই।”

“বুলিছো বাবাৰ চাকৰিটো ছালে বুলি কৰিলে।
মিছাই কলট কৰিলে।”

“মই নাহিও গাবিলোহেঁতেন।”

“তোমে কিয় আহিলে? মৰামাতুহৰ মৰত, মৰত, কৰিবলৈ
যে কিবা চাওল তাইলক টোপোলা লৈ আহিছে? আনিছে কৰি
দিবক, ভালেই। আজি দুসাজ ভাত খোৱা নাই। আজিৰ পুৰা
কমিচনৰ পইচাও নাই।”

“চাকৰি কৰিবি।”

“মই?”

“জ।”

“আপুনিটোন চাকৰি খাও পাৰে আক দিবও পাৰে।”

“চাকৰি খোৱাৰ ভয়ভা মোৰ নাই তাই। কিন্তু পিঠাৰ
গাবিৰ চেলটা কৰিলে।”

“জ’ হুমনেকি? আক ক’ক কি চাকৰি দিব? কি কাম
কৰিব লাগিব?” আকো হাতদুখন মোহাৰি ওচৰ চাখি আহিল।

“তোৰ বাবাই বেনেকুৱা কাম কৰিছিল ভেনেকুৱা কাম।”

“কৰিছো। ক’ত? কোন অফিচত?”

“দৰখাস্ত দিব লাগিব। শুধে হব।” তাৰ নিত্যাৰ লগত কৰিবলৈ
কাৰণ এনেতে কৰো।

“দৰ্শাত দিব পাৰিব। আন একো দিব নোহাবিব; তাকে
কিয়োবাই” জেবি দিব লাগিব।”

“হব দে। তোৰ কাৰণে বাৰীপে বহুদিনৰ পৰা কৈ আহিছ
কথাৰাত সুমাই দিবলৈ।”

“জাখে বাবু জাখে চাকৰি। গিচে দিয়ে কোনে? বাবুই
কিবা-দৰবহানে কি বেহিকৈ বিচাৰি ইণ্টাইক কৰি আছে। আজি
একাল দৰবহা নাই বাবাৰ। আপুনিতো জানেই।”

“হব হব, হব দে।”

“বাবু, দোছাই আপোনাৰ। ঘোৰ বহু সোৰ ফেহে। জানুনি
চাকৰিটাত সুমুহাই দিবক। বাবে যদি আহিলেই দিবক।
জাহ পুৰা হৈ দৰবহা পোহাজে সি আপোনাৰ ঘৰতে থাকি দিব।”
ওচৰতে থিয় হৈ থকা মানুহজনীয়ে আঠুকাটি ঘোৰ ভবিত
এৰা জোৰা কৰে।

এইধাৰ জৰাটোৱে অজপ উৎসাহ বোধ কৰি ক’লে, “গিচে চাকৰি
কৰি।”

“হ’লে হক কৰিবিনে নকহ সেইটো ক।”

“কৰিব বাবু কৰিব।” মানুহজনীয়ে আকুলভাৱে ক’লে।

“নকবে, নকবে সি।”

পিচফালে বাৰীপ আহি কেতিয়া থিয় হৈ আহিছ কোনেও
মাজাখিছিল।

“তই নোহাব কৰিব এই চাকৰি।”

মাক-পুতেক দুয়ো ভয়ত ভুৰ হৈ প’ল।

“কিহ বাৰীপ? তইতো আজি এমাহমান ধৰি ‘তাক চাকৰিত
সুখুহাই জব জাখে খুজি খাটনি খহিছিলি?”

“কৈছিলো সঁচা। দিবৰ পুতেক পিলানেই হৰ আৰু কেবাখীৰ
পুতেক কেবাখীৰে হৰ খুজি জাখিছিলো।”

“এতিয়াও জব বাৰীপ।”

“সেই কাৰণেই নোহাবে খুজিছো।”

“ভাতোকে বেছি লাগে—ভেনেহজে।”

“লাগে, লাগে বাবু। আপোনাকে লাগে। আপুনিও দাবী কৰক।”

“কিন্তু বাবা, ভোম্বাক নেলাগে, যোক লাগে।” পুতেকে প্ৰতিবাদ কৰি কলে।

“নেলাগে। সেই চাকৰি ভোম্বা নহয়। ভোম্বা চাকৰি কৰি পাব নোৱাৰ। তই নেহান, যোৰ বিচিনা ধৰ্ম্মহটকাৰীক চাকৰিৰ থকা বৰ্খাস্ত কৰি তাৰ ঠাইত মতুন মানুহ হৈ আখাৰ পৰীক্ষাকত নাকচ কৰাৰ যুঁজি এইবোৰ।”

“দাবী কৰিলেই পাইনেকি?”

“সকলো নেপায়। কিন্তু ন্যায্যখিনি পাব লাগে। আৰু দাবী সৰুবাৰে কোনো চৰকাৰ আৰু কোনো ব্যক্তিকেই অধীকৰ কৰ্মজাতীক একো সিদ্ধি, দিবা নাছিল আৰু ভবিষ্যতেও নিমিলে।”

“কিন্তু ভাক চাকৰিটো লাগে, লক সি।”

বৈপীয়েকে প্ৰতিবাদ মিহলি সুবেৰে কয়।

আগেকক খেদি পুতেকক চাকৰিত লগেই তহঁতৰ ভাকৰ যোগাব নহয়। সি হৰ ভাত মৰাৰ যত্নহত। সেই চাকৰি তই লব নোৱাৰ। তই বিশ্বাসঘাতক হব নোৱাৰ।”

“বাবু, সি বিশ্বাসঘাতক হব নোৱাৰে।”

যোৰ অধাবিস্তৃপ্ত পৰোপকাৰী মনোবৃত্তিটোৱে বাবীৰৰ ~~কৃত~~ ^{কৃত} হব জাহিত হ'ল। যোক সি বাককহ কৰি পায়। সেই চাকৰি অনুত্তৰ কৰিলে বাবীৰহঁতৰ শিৰিৰ বেলেগ। সেই চাকৰি মোকোৰি বিশ্বাসহত পদক্ষেপেৰে উত্তৰি আহিলে।

এৰা, বাবীৰহঁত ভিন্ন শিৰিৰ মোক।

সিহঁত নপলায়

অধিষ্ঠাব নৃশংসতাও বজাত
আমাৰ কৰিজাত,
লেখা আছে ইতিহাস।
ইতিহাসৰ পুৰবান্ধিত
ভাইৰ চেতনাৰ বৰ্ত্ত
আমি বজবীজ।

জয়ন্ত গগৈ

যে পায়েই বক্তব্যৰ ধৰণ লবলৈ ওলালো। সেই বিশ্ববিদ্যালয়ত
মাত্ৰ জগাবলৈ যাওঁতে বক্তব্যে কৈছিল, মোৰ এইবাৰো নাম লগোৱা
নকৰ। তুমি যোৱাটোৰ যাক।” ইমানেই। কিন্তু নহল সেই কথা।
মোক কোৱাৰ প্ৰয়োজন নাছিল। সি মোতকৈ এবছৰ আগতে বি-এ
পাছ কৰিছিল। দিনে নিশাই দুছাতে আজুৰিও বিশ্ববিদ্যালয়লৈ
যোৱাৰ আৰ্থিক সমৰ্থি যোগাব কৰিব নোৱাৰিলে। সি গাৰ্ভেত
থাকি প’ল।

কিন্তু আৰু ডাকিহো সি মোৰ জগত নাহি কিজানি ভালেই
কৰিলে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উচ্চতম কৃতী হোৱাৰ ডাকিতাক থকা বক্তব্যে
এক-এ পাচ নকৰিবও শৌচিক যোগ্যতাৰে ভাল চাকৰি এটা লৈ
সুখে-সন্তোষে থাকিব পাৰে, কিন্তু তেনে সহজ পথ লোৱাৰ আগ্ৰহ
তাৰ নাছিল। কিবা এটা আদৰ্শৰ পটভূমি ধাৰণা হৈ তাৰ বিকৰা
জন্ত আৰু আত্মীয় কুটুমৰ আশা চৰমাব কৰি সি জ’ৰা পঢ়ুৱাবলৈ

জৈছে গাৰ্ভত। ফুল এটাৰ মাটৰীত সোষায়ো সেই জাৰ কৰিব পাৰিলেহেঁতেন। কিন্তু তাৰ ধৈৰ্য আৰু মেজাজে নাটে।

গতিকৈ তাৰ অতি ব্ৰিয় বিষয় গণিতৰ শ্ৰেণী এটা। যুজি বহি আছে। আচলতে কোনো ব্যৱসায়িক বৃত্তি, পৰিকল্পনা আৰু আফসৰক এই গণিত শ্ৰেণী খোজা নাছিল। তাৰ গণিত-ভাৱৰ প্ৰথমতঃ উদাহৰণ পাই দুই এখন ছাত্ৰই তাৰ ওচৰত মাছে মাছে সহায় বিচাৰি আহিছিল। সি এনে সহায় কৰি ভাজ পাইছিল। জাহে জাহে এনে সহায় বিচৰা ছাত্ৰৰ সংখ্যা সৰহ হোৱাত আৰু ছাত্ৰসকলক অনুবোধত সি এটা সৰু ক্লাচ যুজিব লগাত পৰিহিত। কিছু পইচাই শিক্ষাদান কৰাৰ সৌৰভত মহিমাভিত্ত নহলেও তাক পৰিহিত কোনো বিদ্বিষ্ট নিবিধ নাছিল। এটা সময়ত এই নিবিধো অৱশ্যে-আপুনি নিৰ্দ্ধাৰিত হৈছিল। দহ টকা কম হলেও যেতিয়া অৰ্ধভাৰ আগতি নাই তেতিয়া বেছিকৈ নিৰ্দ্ধাৰিত আৰু কোন? পৰিহিত ওপৰত থকা আৱশ্য প্ৰমাণিত হোৱাত সি, ইউ, আৰু আনকি কিছু ক্লাচৰ লগত তাৰ শ্ৰেণীত আহি ভৰ্তি হজৰি। ছাত্ৰসকলে এদিন “ভাৰু” এখন প্ৰকাৰ আসন আগ বঢ়ালে। পৰিত তাৰ ধৰণ, “পৰিত ভাৰু” শিখা। ছাত্ৰ-সৰ্বজনে সাধিবা ভাৰ অতি ব্ৰিয় হোৱাত তাক “পৰিত” ছাত্ৰৰ সংখ্যাই সীয়া ঢেকাই বাত বাত অৱস্থা হু।

“দুই এখন অতিভাত ছাত্ৰই তাক এদিন এটা কলাত-নিৰ্দ্ধাৰিত
“ভাৰু, আপুনি কিছুটো বইকীয়াৰ সৈতে এক সময়ত কৰিব-ভাৰ
হু নেকি?”

“হানে!” সি আচৰিত হৈ পুৰিছিল।

“হানে তাৰ, আপোনাৰ কালৰ আৱশ্য কৰিব-ভাৰু বৃত্তি।
ভাৰুই কৈছা। নিৰ্দ্ধাৰিত আহিলে আপুনি “ভাৰু” “ভাৰু” কৰিব-ভাৰু
প্ৰত্যেকখন কলাৰেই সম্ভাৱন।”

“কিহা ভাৰু ছাত্ৰসকলে শিল্প শিল্প পৰিহিত সোৱাল, পৰিহিত
কিহা পইচা বৰত কৰিব আহে।”

“হাৰ, পৰিহিত ভাৰুই কৰিব কলন? কলনৰ লগত কৰি পৰিহিত।

কোনো অর্থ ক'ও শেষ নহয়। শইকীরা আৰু দত্ত চাব সৰুজোৰা
আৰাক পঢ়ুৱায়। সৰুজোৰে আৰাক দোষে—পঢ়াত মন নাই বুলি।
চাৰুকৰণ পঢ়ুৱাবলৈ মন নাই বুলি মক'ও। বোধহয় তেওঁজোকৰ
সংস্কাৰ অস্তায়।”

শিককৰ হিচাপে হাৰাৰ সাজত আলোচনা হয় দিমে যে কেনেকুৱা
অৰ্থাত্মিক চিন্তা এখন দাঙি ধৰিব সেই কথা লহৰে অনুমেয়।
তবে অবা মিলাপদ দৃষ্টিত থকাই তাৰ কাৰণে ভাল বুলি ভাবি
দি কয়, “কিন্তু ডিগ্ৰীটোৰ কাৰণেই তাত অত খবৰ আৰু অত
পৰিচয় কৰা হয়, নহয়নে?” এনে পৰিচয়ৰ সাৰ্থকতা ক'ও—এই
ভাৱটোই মোৰ প্ৰশ্নটো কথিলে।

ডিগ্ৰীটো নোহোৱাকৈ সংসাবত চলিব নোৱাৰি বেছি।
ভেটিয়া হলে চাব, আপোনাৰ ওচৰলৈ নাহি যেই কোমো এখন
ভাৱলৈ উঠবলৈকে যাৰ পাবিলোহেঁতেন।”

হাৰাৰ শিকৰে অৰাভৰ মেন লাগিল। সিয়েচেন ডিগ্ৰীধাৰী ভগ্নজোক
কৈ ক'ৱি আহে। প্ৰচলিত শিকা ব্যৱহাৰটোৰ আমূল সংশোধন
কোৱাৰ্থীক, আৰু সেইদৰে পুৰণা সমাজ ব্যৱহাৰটো চলি থকাটোক
ডিগ্ৰীৰ শিকৰে এনে ব্যৱহাৰে উপযোগী কৰি তুলি ল'ব লাগিব।
ডিগ্ৰী সিহঁতক জানিবই। গ্ৰাইভেট কমিটীৰ পৰা ছোৱা মাৰি
শিকৰাটো উকলি থক বা শইকীয়াই জোৱাৰ দৰে এৰুকাই থক।

শইকীয়াই জোৱাৰ দৰে ক'ৱা বক্তব্য মোক মাজে মাজে ইক
আক।

শইকীয়াৰ কামৰ হোষ্টেলটোৰ পৰা ওলাই অহা অৰাভাক দেখি
শইকীয়া পুৰিচলিত এটি অবা ভাৱলৈ অহাৰ হোষ্টেলৰ ল'ৰা ডিগ্ৰী
টোৰ পৰা অহাৰ হোষ্টেলৰ ল'ৰাৰ সন্মুখত অৰাভাক
কামৰ আৰাভ-আৰাভৰে অৰাভ ল'ৰা কৰিব পাবি বুলি
ক'ৱি অহাৰ আৰাভ। অৰাভ মোক লহৰ, মনৰ অত অৰাভ
টোৰ পৰা অহাৰ। ইয়াৰ উপৰি ক'ৱিব পাবি মাজে মাজে
শইকীয়াই জোৱা নাই। এনেদৰে অৰাভৰ পৰিচয় অতি সাদৰিক।

মোক অলপ পথৰ ইঙ্গিত লাগে। মই এৰি অহা হোটেলেৰ ছাত্ৰ-সকলৰ মাজৰ সৰ্বাঙ্গক বিভ্ৰান্তি আঁতৰাবলৈ কি কৰিব লাগিব? নিজকে বিচ্ছিন্ন ৰাখি আক দূৰে দূৰে ঘটনা পৰিস্থিতিৰ সূক্ষ্ম পৰ্য্যবেক্ষণ কৰিলেই মোৰ নিচিনা ৰাজনীতি সচেতন ছাত্ৰ এজনৰ কৰ্ত্তব্য পালন কৰা নহয়। অথচ মোৰ মতাদৰ্শ বিসৰ্জন দি সিহঁতৰ লগত সম্পূৰ্ণ ৰূপে আপোচ কৰাও সম্ভব নহয়। কিন্তু সুস্থিৰভাবে চিন্তা কৰা আৰু সাধুভাবে মতৰ পাথক্য প্ৰকাশ কৰা পৰিবেশ নষ্ট হৈ পৰিছে। সুস্থিৰ চিন্তা, ধ্যান-ধাৰণা, প্ৰবল আবেগ প্ৰবনতাৰ সোঁতত সকলো উঠি যাব ধাৰিছে। তাত আলোচনাৰ থল বিচৰা-মানে গভীৰ জলধিত নিজকে নিমজ্জিত কৰা।

পতিকে সেইদিনা ৰাতি হোটেলেত মই কোনো আলোচনা কৰাৰে প্ৰয়োজন বোধ নকৰিছিলো। নিচেই সাধাৰণ কথা এটাতে পৰিতোষ, স্নেহাংগ, অৰিনাশ আৰু হেমেন্দ্ৰলালহঁতক ডাইনিং টেবুলৰ পৰা উঠাই দ পিচত সিহঁতৰ ডাঙ্গৰ মাংস আৰু তৰকাৰীবোৰ বিসিনহঁতৰ দলে ভগাই লওঁতে মই ভেনে কোনো তীব্ৰ বিৰোধিতা কৰা নাছিলো, কৰি লাভ নাছিল। অৰিনাশহঁত ঘেতিয়া নোখোৱাকৈ শুই পৰিছিল তেতিয়া বিসিনহঁতৰ দলটোৱে বিজয় উল্লাসত হাঁহি হাঁহি হোটেলেৰ পকী দলানটো বজ্জন-জনাই তুলিছিল।

মোৰ আৰু দুজনমানৰ অনুৰোধত অৰিনাশহঁতক বিচনাৰ পৰা জখাই তোলোতে স্পৰ্শকাতৰ হেমেন্দ্ৰলালে উচুপি উচুপি নিৰবে কান্দিছিল। লাহে লাহে আমি তলৰ ডাইনিং কমলৈ নামি আহি দেখিছিলো ঠাকুৰ আৰু বিলনীয়া ল'ৰা কেইটাই নিজৰ কাৰণে ভাত শূদ্ধি লৈছে মাত্ৰ। আমাক দেখি সিহঁতে সংকিত হৈ চকী এৰি ঠিয় দিলে। ইয়াৰ আগৰ উত্তপ্ত পৰিস্থিতিটোৰ পুনৰাবৃত্তিৰ ভয়ত সিহঁত বোধ হয় আতঙ্কিত হৈছিল। সিহঁতে ৰাতি লোভাখিনি ৰাতিৰ সাজৰ অৱশিষ্ট।

“বাদ দিয়া ডাই ৰক্তিম। এওঁলোকে এতিয়া পাবলৈ ৰাতি লৈছে আৰু ডিচটাব কৰা উচিত নহব।” স্নেহাংগে কলে।
মন মাজুলীৰ ছাঁয়া—৮

“আক আমি লোকৰ ভাগৰ কাড়ি খাবলৈ মোৱাতো উচিত নহব।”
অবিনাশে বোধহয় অভিমানতে কলে। সিহঁতে ডাইনিং হল এৰি
খাৰলৈকে ওলাইছিল আৰু মোৰো কবলৈ একো নাছিল যদিও
কৈছিলো, “বৰা কিবা এটা বান্ধু কৰিব লাগিব।” অসম্ভিকৰ
অৱস্থাটোৰ পৰা উদ্ধাৰ পাবলৈকে এইখিনি কব লগা হ’ল।

ঠাকুৰে সৈতে বাকী বিলনীয়া লৰাকেইটাই দুৱাৰ মুখত আমাক
অগছি ধৰিলে।

“নোৱাৰে যাব আপোনালোক। আমি কৰিম নহয় কিবা এটা।”

আমি আকৌ ঋণ্ডেক স্তম্ভিত হৈ থিয় দিলো। লাজত হৈ বিমূঢ়
হৈ পৰিছিলো। তাৰ কথাষাৰৰ কোমল অনুভূতিৰ তীব্ৰতাই আমাক
সকলোকে স্পৰ্শ কৰি গৈছিল।

সিহঁতৰ ভাগৰখিনিকে শুগাই আমি যেতিয়া খাবলৈ বহিছিলো
তেতিয়া আমাৰ মধ্যবিত্তসুলভ আশ্ৰয়বীতাকখন ভাঙি থান-বান হৈ
গৈছিল। পিতৃ-মাতৃৰ হাতত দোষৰ শাস্তি ভোগা বাধা সম্ভাৱনৰ দৰে
আমি ভাত খাবলৈ বহিলো। আধা ইংৰাজী আৰু আধা অসমীয়াতে
ছোৱা আগৰ তকাতকিখিনি সিহঁতে আখৰে আখৰে চুৰুজিলেও
অন্ততঃ বুজিছিল ই একেবাৰে নীচ পৰ্য্যায়ৰ কাৰ্য্যমহে। এক-
পক্ষ সিমানতে মনে মনে নথকাহলে হতাহতিও হনহেঁতেন বুলিও
সিহঁতে বুজিছিল। ঠাকুৰ-চাকৰবোৰৰ মাজত তেনে এখন কাৰ্য্যম
ছোৱা হলে বিপিনহঁতেই মাতকৰী কৰি সিহঁতৰ দুটামানক চৰিয়াই-
লঠিয়াই কাৰ্য্যম ভাঙি দিলেহেঁতেন। অথচ সেই বিপিনহঁতেই
ইহঁতৰ আগতে নিজৰ ভিতৰতে জতি অসভ্য ভাবে কাৰ্য্যম কৰি
দেখুৱালে।

আমাৰ দোষী দোষী লৰা ভাবাকাত মনবোৰ কিবা এটা
কৰি পাতলাবলৈ আমি ধুব চেষ্টা কৰিছিলো। কিন্তু উপযুক্ত বিষয়,
বদ আৰু বাক্যৰ অভাৱত আমি কোনোমতে খোৱা সমাপ্ত কৰি
পজোৱাৰ চেষ্টাত আহিলো। আমাৰ লুহেলুগা অৱস্থা দেখি ঠাকুৰ-
চাকৰবোৰ যেন খেচি লজিত কৈছিল। সিহঁতৰ সেই অৱস্থাই

আমাক আক লজ্জিত কৰিছিল। আমি কোনেও কাৰো চকুলৈ চাবৰ সাহস নহৈছিল।

কোনোমতে দুমুঠি খাই যেতিয়া ওপৰ মহলালৈ উঠি আহিছিলো তেতিয়া বিপিনৰ কোঠাৰ মেলখন ভাগিছে মাত্ৰ। আমাৰ বন্ধুসকল নিজৰ নিজৰ কোঠালৈ ঘূৰি গৈছে।

“অ, বিভীষণৰ মেল।”

“নহয় ধেং, নোনাখালীৰ পৰা মহায়া ঘূৰি আহিছে।” সেইটো আমাৰ বন্ধুসকলে মোলৈ বুলি টোপুতা ভুলিৰ শব্দ।

তেতিয়াৰ পৰা মই সিহঁতৰ বিচাৰত দালাল, বিভীষণ হলো। ৰাজনীতি ‘ব’টো নজনা সকলে মোক ভালেমান ৰাজনৈতিক দলৰ নামেৰে বিভূষিত কৰি জালি পৰা সাধাৰণ কথা হল। মোৰ অন্তৰে সেইবোৰলৈ কোনো ভুলক্ষণ নাছিল।

আমাৰ ছোটেটলৰ এনে বিষাক্ত বাতাবৰণত সম্পূৰ্ণৰূপে যেতিয়া প্ৰফেচৰ হাৰ্ষিকাক লগত আলোচনা কৰা গল তেখেতে চয়ভৰ দিলে, এৰা কিবা এটা কৰা যক।

তাৰ পিচদিনাই বিশ্ববিদ্যালয় চৌহদৰ দেৱালত প্ৰফেচৰ হাৰ্ষিকাক নামো বিভীষণৰ জালিকাত উঠিল। দুদিন পিচত প্ৰফেচৰ চক্ৰবৰ্তীক ৰাজ অলিত প্ৰকাশে চাহুই অপমানিত ক’বিলে কাৰণ তেওঁলোকে ভিন্নমত পোষণ কৰে। কোনো ভিন্ন মতাবলম্বী লোকক এতিয়া প্ৰশস্ত দিয়া নহয়। সদায় ৰাজনীতিৰ কণ্টকৰ পথৰ পৰা নিৰাপদ দূৰত্বত থকা সকলে সুবিধা বৃদ্ধি বৃদ্ধিহীনৰ শ্ৰেষ্ঠত্ব প্ৰতিপন্ন কৰিবলৈ দেশপ্ৰেমিক হৈ ওলাই আহিল। লগে লগে তেওঁলোকৰ শিষ্য-প্ৰশিষ্যৰ সংখ্যাও বৈৰ বাঢ়নী পানীৰ দৰে ৰাঢ়ি আহিল। তেওঁলোকৰ ৰাজনীতি অভি সহজ বুলিবলৈ।

সময় তথা প্ৰকৃতিৰ অন্তৰত প্ৰফেচৰ দাস, চৌধুৰী আদিৰ ক্লাচবোৰ প্ৰায়ে নোহোৱাই হল আন্তৰিকতা থকা এচাম ছাত্ৰ-ছাত্ৰী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ দূষিত পৰিবেশত ক্ষুদ্ৰ হৈ উঠিল। কিন্তু প্ৰশাসন যন্ত্ৰৰ কীৰ্ত্তন আৰু তেওঁলোকৰ সংৰক্ষণভাত একো কৰাৰ উপায়

নাই। কবিতালৈ গলেই কাইলৈ বাটৰ কাষৰ দেৱালত অপবাদ
লিপিৰূপ হ'ব।

মই এটা পাৰ্টিৰ মতবাদত বিশ্বাসী। সেয়ে মোৰ দোষ।
সুনিয়ন নিৰ্বাচনত এইবাৰ আনকি আমাক প্ৰতিযোগীতা কবিতালৈকে
নিদিজে। গণতন্ত্ৰত বিশ্বাসীসকলে এইবাৰ জোৰ-জবৰদস্তি কৰি নিজৰ
স্বাক্ষৰমণ্ডল গণতন্ত্ৰ প্ৰতিস্থা কবিতালৈ লগিল। ৰাজনীতি আৰু ৰাজ-
নৈতিক আদৰ্শৰ দৃষ্টিকনি যাতে ভেওঁলোকৰ স্বমতমীয়া কাপোৰত
গৰিব নোৱাৰে তাৰ ব্যৱস্থা কৰা হ'ল। মই মাত্ৰ বুজি নাপালো,
তাকে কবিতালৈ যাওঁতে ভেওঁলোকে আৰ্থ-সামাজিক স্থিতিস্বৰূপে
স্বাভাৱিক বাধিব খুজিছে যে সেই কথা চাকি বাধিব কেনেকৈ? সেই
প্ৰচেষ্টাৰে কাক সহায় কবিতালৈ ওলাইছে? অথচ ইয়াত পঢ়িবলৈ
অহা কেইজনমান ছাত্ৰৰ বাহিৰে বাকী সবহভাগেই মধ্যবিত্ত সমাজৰ
পৰা আহিছে।

মোৰ লগ-ভগ কৰা বিচনাগৰু আৰু কিতাপ-পত্ৰবোৰ হোষ্টেলতে
এৰি থৈ গুছি আহিম বলি ডাৰিছিলো। পিচ মুহূৰ্ত্ততে ভেনে-বিক-
সুলভ অভিমান দলিয়াই পেলাইছিলো। কিন্তু যি কষ্ট অকল্যে
এই কিতাপ-পত্ৰবোৰ সংগ্ৰহ কৰা হৈছিল সেই কথা ভাবিলে দুখ
লাগিছিল। হোষ্টেল চুপাৰক মাতি আনি দেখুৱাম নেকি? নাই
মই কিয় দেখুৱাব লাগে? ঘৰত চুৰি হলে খানাত এজাহাৰ দিয়াৰ
নিষ্ঠিনা কথাহে হ'ব। চিৰাচিৰক কৰা বেওৰুতাৰ খনকে বিচনাও
খাবি মই বোটেই দিনটো পৰি থাকিমো। মনতে আশা মোৰ
ঘৰৰ লবলৈ কোনোবা এটা নহয় এটা ল'ৰা আহিব।

বাবাণ্ডাইদি খটপ্-খটপ্ হোৱা ছোৱাতাৰ শব্দ, নিৰলস ভাবে
চেয়েপ্, চেয়েপ্কে চেয়েপ্ চোচোবোৱাৰ শব্দ মাত্ৰ কাপত
থৰিছিল। আবেগিত কালে হোষ্টেলটো নিৰলস হৈ থৰিছিল।
হোষ্টেল বাইজৰ কোনোবা বৈছিল তথাহাটীৰ সমদলত বোপ দিবলৈ
আৰু কোনোবাই হঠাতে চাহ আৰু পৰৱৰ্ত্তী আদৰ্শত কৈ কোনোবা
বেণ্ডুৱাত অন্তৰা, চি-পি-এম, কুৱেছ, চি-বি-আই যি সকলে নাম সুবত

আছে সেই দলকে খালি খাৰি ৰাজনীতিৰ প্ৰাক্ত কৰাত লাগিছে।

খিৰিকীৰে চাই দেখিলো বিপিনহঁতৰ দলটো প্ৰক্ষেপৰ দৰেৰে সৈতে কৰবালৈ আগবাঢ়িছে। আকৌ হয়তো কিবা এটা নতুন অভিযন্তা চলিছে। লগ-ভগ কৰা বিচনাখন সামৰি-সুতৰি বাজি বজৈ ক্ৰিক কৰি আকৌ ভাবি বজৈ বাধা হৈছে, কি কৰা য়। হোটেটজৰ ঠাকুৰ ৰামপ্ৰসাদে দুৱাৰমুখত তিয় হৈ মোৰ ফালে চাই থকা মই কবই নোৱাৰিছিলো।

“বাবু, আপুনি কি কি লৈ যাব কক। ৰাকীৰোৰ মই তথাই কোচাই মোৰ ভাতে থৈ দিওঁ। আপুনি কলৈ যায় সোমকালে ফকলৈ আক ৰব নেলাখে।”

তাৰ কথাৰ ইচ্ছিত স্পষ্ট। আক একডেকে হোটেটজৰ থকা নিৰাপদ নহয়। এইদল দেশপ্ৰেমিক ৰাজনীতিবিদে অকল কাৰ্য্যৰ মূৰ্দ্ধান্তে মন্ত নহয়। সিহঁতে হিত্তাৱস্থাৰ বিৰুদ্ধে মূৰ্দ্ধা দি কোনো দলকে নিঃশিষ্ট কৰিবলৈ ওলাইছে। কাৰণ ভেৰ্তলোকৰ অৰ্থৰাজ আক জনবলৰ অভাৱ নহয়।

ৰক্তিমহঁতৰ দৰে গোৱাৰ আগতে কাৰোবাৰ মাতত পিচলৈ ঘূৰি ফালো। গুণকান্ত।

“বোজো সেইফাললৈকে মোৱা নেকি। কাহানি আহিলো।”
পুখুৰীৰ পাৰত তিয় হৈ থকা গুণকান্তৰ মাতত মোৰ সজিত ঘূৰি আহিল।

মই কলৈ যায় সেই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ গুণকান্তৰ প্ৰশ্নৰ ভিতৰতে সোমাই আছে। গতিকে উত্তৰ নিস্প্ৰয়োজন। গুণকান্ত আমাৰ পাৰ্শ্বত একাধাৰে সাংবাদীক, চোৰাংচোৱা, সংগঠক, নামঘৰীয়া, বেজ, পাৰ্কেছান, সত্ত্বান্তি ইত্যাদি সকলো। মূঠতে গইচা পালে ভেওঁ সকলোতে আছে। ভেওঁ কোনো নিৰ্দিষ্ট দল বা গোষ্ঠীভুক্ত লোক নহয়।

“পিচে নাই নহয় ভেওঁ, পজান।” হাঁহি এটা মাৰি গুণকান্তই পুনৰ কলে।

যজ্ঞৰ কৰণটোৰ গুৰুত্ব ইমান মোৰ দি সি কলে ৰক্তিৰ মেন

এটা দুৰ্ঘটন ডকাইত বা গডাইত চোৰহে। পিচে পোনচাটেই ভাব কথাত অবিস্থাস কৰা বুলি জানিলে সি কথাত সুৰ বদলাই জনেক মিছা কথা কৰ। গতিকে কৌতুহল প্ৰকাশ কৰি পুনৰ সুধিলো, “পলাল ? পলাবলৈ কি হল তাৰ ?”

“ঐ তুমি নেজানা ? আমিও এতিয়াহে জানিছো।”

“হয়নেকি ? কি হলনো কথাটো ?”

মোৰ প্ৰশ্নত উৎসাহ পাই সি এটাবাৰ আৰম্ভ কৰিলে, “সি ভলে তলে মহা সংঘাতিক মোক ? তুমি আজি কালি গাৰ্ভত বৰকৈ নেথাকা নহয়, গতিকে গাৰ্ভ কৰাৰ ক’ত সম পাবা ?”

মোৰ অজ্ঞতাৰ কাৰণটো সি নিজেই ব্যাখ্যা কৰ পুনৰ আৰম্ভ কৰিলে, “সি বোলে কলেজৰ লবামণাক অক পঢ়ুৱাব নামত সিঁতৰ যুৰ খাইছে।”

“হয়নেকি ? কি কৰে সি ?”

“তুমিচোন জানাই, সি কলেজৰ লৰা কিছমানক আকল্পলোৱা দুটা মানক লৈ দৰতে অক শিকোৱা কুল এখন খুলিছে।” মোৰ মনোভাৱ বুজিবলৈ সি মোলৈ চাই পনৰ বল।

“পিচে ?”

“মই নেজানো ভালকৈ, লোকে কোৱাছে ওনিছো।”

লোকৰ অপবাদ কালৈ হলে। স এনেদৰে গা এৰাদি কোণা ভাব এটা কৌশল। “লৰা পঢ়োৱা টকাৰে বোলে সি নহুন চাইকেল এখনো কিনিছে। পইচাও হোৰাহোৰে ঘটিছে।”

পুঞ্জিবাদী আৰ্থ-সামাজিক প্ৰক্ৰিয়াৰ ভূ-নোপোতা গাৰ্ভৰ মানুহে ধনীজন অধিক ধনী হোৱাতো স্বাভাৱিক কথা বুলি মানি লয়, কিন্তু সামৰ্থ্যহীন জনৰ সামৰ্থ্যৰ সামান্য উন্নতি হলেই ইয়াৰ কেন্দ্ৰে নোচোৱাকৈ নোৱাৰে। প্ৰকৃততে গুণকান্তই গাৰ্ভৰ মানুহে কোৱা-মেলা কথাবেই পুনৰায়ত্তি কৰিছে।

“সি ঢাকৰি-বাকৰি কতো নিবিচাৰেও আক নকৰেও। ইমানকৈ দৰতে বহি বহি থৈতা থাকিলে কলেইনো ঢাকৰি কৰিবলৈ যাব।”

কোনো বিষয়তে গুণকান্তৰ নিজস্ব ধ্যান-ধাৰণা বুলি একো নাই। আনৰ পৰা যিহকে শুনে আৰু আনে যি ধৰণে ভাবে তাকে নিজৰ বুলি ব্যক্ত কৰাই তাৰ অভিপ্ৰায়। যি পক্ষত থাকিলে তাৰ নিজাকৈ কিবা এটা লাভ হয় তেনে অৱস্থাতহে সি সম্পূৰ্ণ পক্ষপাতিতা কৰে।

“পিচে ই পলাল কেনেই, সেইটো কোৱা।”

“কৈছো ৰবা। কোনোবাই নিৰাৰ উলিয়াই দিলে বোলে সি অংক নেজানেই ভালকৈ। ক’ৰ পৰা জানিব? সিটো মোহন প্ৰফেচৰৰ দৰে এম-এ পাচ কৰা নাই। পিচে লৰাবোৰে আকৌ ভাকেহে ভাল পাইছিল। তাৰ তাত পঢ়া লৰাবোৰে কোনো ফেল কৰা নাই। পিচে মোহন প্ৰফেচৰেও তেনেকুৱা ক্লাচ খুলি অংক পঢ়া বুলি ভূমি জানায়। পচত এইখন হৈ এবাৰ বক্তিমৰ ক্লাচত লৰা কমি কমি নোহোৱাৰ নিচিনাই হৈছিলগৈ। সকলোবোৰ গৈ মোহনৰ তাঁত ভক্তি হলগৈ। পিচে হলে কি হব? বক্তিমো পৰোৱাই কৰা বিধৰ লৰা নহয়। নি বেলেগ খাতুৰ মাছুহ। তাতে সি লৰা পঢ়োৱাটো একেবাৰে ব্যৱসায় হিচাপে জোৰা নাই হব পাৰ। সমস্যা নাই, মেলে-মিটিও ঘূৰিব লাগে। তথাপিও শেহত লৰাবোৰ তাৰ ওচৰলৈকে ঘূৰি আহিল। পঢ়োৱাকল সময় ভালকৈ পড়ায়। মাছুহে কয় বোলে আমাৰ গাত্ৰৰ কলেজৰ প্ৰফেচৰহঁতে কলেজত এনেয়েও নগড়ায় তেনেয়েও নগড়ায়। বক্তিমৰ তাতে দিয়াই ভাল। তাতে বোধহয় মোহন প্ৰফেচৰ পেটে পেটে নাৰাজ।”

গুণকান্তই তাৰ বক্তব্য ক’ৰ পৰা আৰম্ভ কৰি ক’ত নি সাক্ষৰ বুলিবলৈ গৈছে। আমনিও লাগে তাৰ কথা শুনি। মই ভাক মোৰ মূল প্ৰশ্নলৈ ঘূৰাই আনিবলৈ লগো। “পিচে এতিয়া মোহন প্ৰফেচৰৰ ক্লাচ চলি আছেনে নাই?”

“তেনেকৈ নাই। এবা-খৰাকৈ চলি আছে আৰু ওচৰে দেখিব এই প্ৰশ্নসোজনত ক’ত লৰাই পইচা খৰচ কৰি পঢ়িব?”

“তাৰ মানে তেওঁৰ ক্লাচ বন্ধ?”

“বন্ধ ভেনেকৈ নহয়। দুটামান ল'ৰা আহি আহিল বাতি
বাতি।”

“পিত্তে বজ্জিম যে পলাল বুজি ক'লা?”

“অ তেওঁ?” এইবাৰহে গুণকান্তই আচল কথালৈ অহা বেন
পালে। তাত সময় যেন সি পাহৰিয়েই আহিল।

“তেওঁক ধৰ'ব লবাবোৰে কিবা বেয়া পোৱা হ'ল।”

কিয় বেয়া পোৱা হ'ল তাৰ কাৰণটো যেন সি বুজিব পৰা
নাই এনেভাৱে সি মোৰ চকুলৈ চালে। মই কিবা এটা কলে মোৰ
মনোভাৱ বুজি মোৰ সুৰতে সুৰ মিলাই সিও কিবা এটা কবলৈ
খন্তেক বল। এইটোৱে তাৰ দস্তৰ। জীৱনৰ আধাডোখৰ
পৰমুখাৰেকী হৈ কটাই এই জড়াসটো সি আয়ত্ব কৰি লৈছে নেহাত
বাচি থকাৰ তাড়ণাত। মই সেই সুবিধা নিমিলো। বৰং সুধিজো,
“বেয়া পোৱা কাম কৰিলে বেয়া পাবই মানুহে। নে কি কোৱা,
তুমি হলেও কৰা।”

কথাটো শুনি সি উচাপ খাই উঠাদি উঠিল। “বাম! বাম!
ভোমাবে খপত। সি বেয়া কাম কৰিছে বুজি মই কেলেই ক'ব হোঁ?”

“তুমি নকলেও জানে কম সকলোৱে যেতিয়া বেয়া বুজি
ক'ব তুমিও কৰা নহয় জানো?”

“মই ভালকৈ নেজানো বুজিহা, জানে কোৱা কথাহে।
তথাপি.....।” দ্বিধাবোধ কৰি সি কথাৰ অসমাপ্ত কৰি
এখিৰলৈ বিচাৰিলে।

“অ তথাপি; ভোমাব নিজৰ কথাটো কোৱাচোন।”

চাৰিওকালে এবাৰ তাই নিৰাশদ যেন ভাবি হাতটো আগভকৈ
সক কৰি কলে, “মই দেখাত সি একো বেয়া কাম কৰা নাই।
তাক বেয়া পোৱাই থাৱ জাক কি কৰিবা? বিচে আমাৰ নিচিনা
মানুহৰ কথাবনো কি মূল্য আছে? ভোমাক দেখিহে কৈছো, জানৰ
আগত ক'ব নোৱাৰি। সি কোৱা কথাবোৰ কিন্তু আমাৰ মনত আছে।
আহি কিয় দুখীয়া হজো, বাকী আশ্ববোৰ কিন্তু চহকী হ'ল; আমাৰ

কিছু খেতিৰ মাটি নাই। চৌধুৰী পৰীভ্ৰাজক কেমেৰৈক ইমানবোৰ মাটি সম্পত্তি হ'ল, গাওঁৰ লৰাবোৰে কিয় মাজতে ছুল এবিধ জপা হয় - এইবোৰ কথা আমি জনা হৈছে যেন নাইহে। দিগে মোহন প্ৰক্ষেপাবহঁতে কয় বোলে বাত্ৰনীতিত সেইবোৰ ভেদ ভাব আনি বক্তিমহঁতে সমাজখন ভাঙি খানবাম কৰিছে। সেয়েহে এই গল্পগোচৰোৰ।" মোৰ বাহিৰে আনক কৰ নোহোৱা গুণকান্তৰ লেঠেৰি নিচিগা আৰু মাজে মাজে ক্ৰমভঙ্গ হোৱা কথাবোৰ মই আকৌ মনতে জুকিয়াই গ'লো।

চহৰীয়া পৰিবেশত গঢ়ি উঠা আমাৰ কলেজখনৰ নাড়ী-নক্সা ওচৰ পাজৰৰ দোকানী পোহাৰীৰ পৰা আৰম্ভ কৰি গাওঁৰ সকলো মানুহৰে জনা আছে। কোনজন শিক্ৰক স্থানীয় লোক, কোনজন বাহিৰৰ, কোনে কেতিয়া ঢাকৰী এৰি গ'ল, কাৰ কেইটা লৰা-ছোৱালী, কোন কিছন পৰিচালনা সমিতিৰ সভাপতিৰ দৰ্ভাষ লোক এইবোৰ কথা সবহভাগ মানুহৰ কঠম্ব। আমাৰ অঞ্চলৰ অৰ্থাৎ মহকুমাটোৰ বাহিৰৰ পৰা এহা লোক হজেই স্থানীয়ৰ ভিতৰত নপৰে, বাহিৰা মানুহ। এনে নিযুক্তি দিওতে দুবাহমান লৰাহঁতে ধৰ্মঘট কৰাৰো পটভৰ আছে। গাওঁৰ বাহিৰে কয়, "ইয়াতো আকৌ, স্থানীয় মানুহ থাকোতে বাহিৰৰ মানুহ জৰ লাগে কিয়?"

কিন্তু সময়ত দেখা গ'ল কলেজ শিক্ষকসকলৰ অধিকাংশই একোটা ব্যৱসায়ত লিপ্ত। কোনোৱে কিতাপৰ দোকান, কোনোৱে ছাপাখানা, কোনোৱে গাহৰী ফাৰ্মিং আৰু বাকী দুজনৰহে মেক-মিটিং কৰি সময় নোপোৱা হয়। কলেজখন তেওঁলোকৰ কাৰণে উপকৰা বিঘৰহে। হাকিমৰ ওচৰত মৰদমা ওলায়ে ঠকীলক মাতি আনাব লৰে শ্ৰেণীলৈও তেওঁলোকক হাতি আনিব জপা হয়। দিনৰ শেষৰ ফালল থকা ক্লাচ কেইটা হবনে নহয় হাতুই আগভীৰ্তক সুখি জৰ। বাত্ৰত দুফটা বোন্দাপৰ "জি কি লাভ?"

এসকলৰ থকাৰ উৎসাহে কলেজ খতা বাহিৰে এদিন গতিহীন হ'ল।
মন বাত্ৰজিৰ হাঁহা—৯

এনে দুৰ্ঘটনা দেখি হতাশাত ভাগি পৰিল। বিজ্ঞানত প্ৰদৰ্শন কৰাৰ উপায় নাই। ইতিমধ্যে “হানীৰজ্ঞানবাদৰ” নামত এক ব্যক্তিৰাজী চক্ৰৰ দ্বাৰাত কলেজৰ ভাগ নিয়ন্ত্ৰিত হ'ব ধৰিলে। মৰসাহ কবি বীৰেন ইণ্ডিহ, নব আৰু তীৰ্থহঁতে এখন দৰ্শনাত্মক যোগে এনে ভেজাচাৰৰ বিৰুদ্ধে সামান্য আলোড়ন তুলিলে। সিহঁতৰ মতে ত্ৰিকিপালে এইবোৰ কথা বিচাৰ কৰি কলেজৰ শিক্ষা জীৱনৰ সুস্থ বাতায়নৰ সুবাই আনিব লাগে। নহলে আগুৱাই যোৱাৰদৰে এই বছৰো পাঠ্য-ভালিকাৰ আধাৰো আধা বছৰটোত পঢ়োৱা শেষ নহ'ব। দৰ্শনাত্মক মেনেজিং কমিটিলৈ পঠোৱাৰ আগতে উপাধ্যক্ষ আৰু দুজনমান শিক্ষকক লৈ হোৱা অজ্ঞানোত এই সিদ্ধান্তত উপনীত হল যে এনে ধৰণৰ আবেদনে ছাত্ৰৰ মাজত ভীষণ অনুশাসন হীনতাৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে। অকল সেয়ে নহয় শিক্ষকসকলৰ ভাবমূৰ্ত্তিও অতিভাৱক আৰু ছাত্ৰৰ আগত নষ্ট হৈ নতুন কলেজখনক জাঙনৰ সমুখীন কৰিব। বিষয় অতি গুৰুতৰ। মেনেজিং কমিটিক জব্দদৰে কথাটো বুজাব নোৱাৰিলে কথা বিষয় হ'ব। গতিকে যিহেতু আলোচনাৰ পিচত দেখা গ'ল বিষয়টো মুঠেই চিট্ৰা কৰিব লগা বিষয় নহয়, চম্ভালিব পৰা বিষয়হে। বিশেষণত পোৱা গ'ল দৰ্শনাত্মকাবীৰ প্ৰথম কেইজন ব্যক্তিৰ কঢ়িৱ কাটৰ ছাত্ৰ। তেওঁলোকক ব্যক্তিৰ বাজনীতিৰ বতাহে কোৱাইছে। তাৰোপৰি দৰ্শনাত্মকাবীৰ বেছি ভাগেই হানীৰ ছাত্ৰ নহয়, হোষ্টেলৰ ছাত্ৰহে। হানীৰ ছাত্ৰবিনিক ব্যক্তিৰ দুখিত বাজনৈতিক চক্ৰ কৰণৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰি জনা কোনো টান কাম নহয়। হানীৰ ছাত্ৰসকলক এবাৰ এই কথা বুজাই দিব পাৰিলে সকলো কাম অতি সুকলমে সমাধা হৈ যাব।

হতাশাত কলেজত পুঢ়াৰ ছাত্ৰ চৰকাৰৰ সৰ্বতো অসুস্থান বহু হ'ব, কলেজৰ স্বীকৃতি কম হ'ব, বিজ্ঞান শাখা ছোৱাৰ অনুমতি প্ৰদান কৰা হ'ব। মুঠে এইখিন আৰু কলেজ হৈ নাথাকে। ইয়াকে বোধ কৰাৰ একমুঠ উপায় কোনোবা হোৱাই দিয়া দৰ্শনাত্মক প্ৰণালীৰ কথা। এই দৈ হানীৰসকলৰ কাহৰ মোকলোৰে দুখৰ ভৰ-বিভৰ

আমত্ব হয় আৰু ফলত জাহীৰাৰূপে কাপ-গ্লেট কিছমান নষ্ট হয়। ইয়াৰ পৰিপত্তি স্বৰূপে হোষ্টেলৰ আৱৰণ, স্থানীয় হাৱ আৰু হোষ্টেলৰ হাৱ এই দুই নিবিৰৰ আৱৰণ আৰু এটা তৃতীয় বিবিৰ স্থাপন হয়—পুলিচৰ। উদাহৰণত আহিল, পুলিচৰ অধিকতৰ আহিল, স্থানীয় বিধায়ক আহিল। জামোচনা, পৰ্য্যায়োচনা আৰু সমাজোচনা হয়। সৰ্বসন্মত সিদ্ধান্ত হয়—কলেজলৈ শান্তি ঘূৰাই আনিব লাগিব। সাধাৰণতে পৰিস্থিতিৰ মূহুৰ্কাৰণ বিচাৰি নেপালে বা পালে পুৰণি কৰিবলৈ টান হলে বাত্ৰহৰা। বিষয়ত যি শৰৱাজী পুৰোণ কৰা হয় তেনে-ভাবেই কলেজৰ গতিনি বঢ়িলে পেছলৈ দিয়া বিবৃতিত বাইজক সৰিয়াই দিলে যে বাহিৰৰ কোনো বিদ্বেষকাৰী শক্তিয়ে যাতে ছাত্ৰসকলক বিপথে নিব মোকাবে তাৰ কাৰণে সকলোৱে সতৰ্ক দৃষ্টি ৰাখিব লাগে। বাহিৰৰ মানুহৰ ভগত ছাত্ৰসকলে যাতে কোনো সম্পৰ্ক নেবাখে তালৈ চকু ৰাখিব লাগিব। পৰিপত্তি স্বৰূপে বক্তৃতাৰ ক্লাচলৈ হাৱ বোৱা বন্ধ হয়। তাৰ ওপৰত পুলিচৰ চোকা নজৰ ৰাখিবলৈ উপায়ভুক্ত কলেজ কৰ্তৃপক্ষৰ পৰা অনুৰোধ কৰা হয়। সাময়িকভাবে কিছুদিনলৈ কলেজ বন্ধ হলেও শিক্ষাৰ বাতাবৰণ যাতে নষ্ট নহয় তাৰ কাৰণে হোষ্টেলৰ “হিক কমত” যোহন পুৰোচাৰৰ পণ্ডিতৰ ক্লাচ আৰু লত পুৰোচাৰৰ ইংৰাজী কটিং ক্লাচ চলোৱাৰ অনুমতি দিয়া হয়।

নগৰৰূপী পাঠ্যৰ কলেজ চৌহদলৈ শান্তি ঘূৰি আহিল বুলি মানুহে জানিলে। এনে অৱস্থাত “কোনোবা দুৰ্বৃত্তক” হাতত জবৰ হোৱা বক্তৃতাৰ বাটৰ পৰা বৃটল জানি যোহন পুৰোচাৰলৈ যোগ দিয়া। কলেজত আহি অতি দুখৰে কলেজি ভেটিয়া কোনো আয়োজন বিচ্ছিন্ন কৰিব কৰ্ত্তব্য দেখা নগল। কিন্তু জনে জনে এনে কাৰ্য্যৰ বাবে পৰিহাৰা জনাত শান্তিপূৰ্ণ পৰিকল্পনা যাতে বাহ্যত নহয় তাৰ কাৰণে সকলোৱে চেষ্টা কৰা উচিত বুলি এটা বিবৃতি জৰাজৰিৎ স্থানীয় সংবাদপত্ৰত দিয়া হয়।

মোহন পুৰোচাৰক আদি কৰি কেইবাজনো জনে জনে

হাস্যাত্মকলৈ বাওনা হয়। এইটো কথাটো পুজিওৰ ওচৰলৈ লোচন
নাম্বাৰে সেই কথা বক্তিয়ে বুজিব। সি বুজিমান লৰা।

‘চাব, মোক কোনজন মানুহে ঘাইল কবিলে সেইটো মোৰ
কাৰণে গুৰুত্বপূৰ্ণ কথা নহয়। কথা হ'ল সমাজৰ কোন খাপৰ
মানুহে তাক সি উদ্দেশ্যেৰে এনে দুৰ্ভাৰ্য্য সংঘটিত কবিলে
সেইটোহে ডাঙৰ কথা। আমি জানি থব লাগে। সেইটোহে।
হিৰিলাকে কবোৱাইছে বা কবোৱাই সিহঁত শুধৰণীৰ অতীত।
সংলোচন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব পাৰি। সেইসকলক যিসকলে
কলিকৰ উদ্ভেজনাৰ বৰ নোৱাৰি আনৰ উচটনিৰ হাধিৱাৰ হবলৈ
ৰাধ্য হৈছে।

পতিকে কাছাৰীৰ মোকৰ্দমাত মোৰ মতে সমস্যাৰ সমাধান
নহয়। এতিয়া আপুনি বুজিব মোৰ বা আপোনাৰ পুৰুষ শত্ৰু
কোনবিধ। সিহঁতক পুজিতে ধৰিব নোৱাৰে। ধৰিব লাগিব
আমি।”

গুৰুকাঙাই ইমানবোৰ কথা বুজিব পৰা অৱস্থা আৱণ্ট
কৰিব পৰা নাই। কিন্তু কৰবাত যে কিবা এটা অভিসন্ধিমূলক
কথা চলি আছে সি বুজিব পাৰিছিল। দীঘল নিঃশ্বাস এটা এৰি
গুৰুকাঙাই কলে, “এবা এতিয়া সি সোনকালে উঠিব পাৰিলেই হয়।”
এইধাৰ সি মোকৈ চাই কলে, “ভয় নকৰিবা বুজিহা। এতিয়া
আমি কোন শত্ৰু কোন মিত্ৰ চিনি পাইছো। স্বাৰ দুদিনমান মনে
মনে বাট চোৱা হ'ক। হোমালোকৰেই ভয় হ'ব।”

গুৰুকাঙাই মোৰ ধাৰণা সম্পূৰ্ণ সজনি কৰি দিলে। বুলিও
পোৱা উজ্জ্বল সোণৰ দৰে গুৰুকাঙাৰ মুখখন মোৰ আগত নতুনকৈ
জিলিকি উঠিল।